

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

Yıl: 2023

Cilt: 7

Sayı: 2

e-ISSN: 2618-592X

<http://dergipark.gov.tr/enderun>

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

YIL: 2023 Cilt: 7 Sayı: 2

Enderun yılda iki defa çıkan (Mart-Ekim)
ULUSLARARASI HAKEMLİ bir dergidir.

Sürelî Yayın Adı

Enderun Dergisi

Yayın Türü

Uluslararası E-Dergi

Yayın Dili

Türkçe - İngilizce

Yayın Sıklığı

Yılda iki kez

Konusu

Sosyal Bilimler

Elektronik Adresi

<http://dergipark.gov.tr/enderun>

Yayıncı

Cihan Usta

Editörler

Cihan USTA

TARANILAN İNDEKSLER

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Bilim Kurulu

Dr. Admir MULAOSMANOVİC	International University of Sarajevo
Dr. Atila KARKACIER	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Ayşe Elif YAZGAN	Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Çetin KAPLAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Dilşad GÜZEL	Erzurum Atatürk Üniversitesi
Dr. Elçin YAZICI	Düzce Üniversitesi
Dr. Fikret BİRDİŞLİ	İnönü Üniversitesi
Dr. Gül ŞİMŞEK	Erzurum Atatürk Üniversitesi
Dr. Hafijur RAHMAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Hazal İlgin BAHÇECİ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Hasan ÖZER	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Hüseyin TEMİZ	Samsun Üniversitesi
Dr. Murat ÖZDEMİR	Giresun Üniversitesi
Dr. Orhan Veli ALICI	Tarsus Üniversitesi
Dr. Ömer Faruk GÜLEÇ	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Sara BENMAHAMMED	University of the Mentouri Brothers Constantine
Dr. Serdar BUDAK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Serghinia Hammoud ep. CHOBERT	France Ministry of Justice
Dr. Sertan TALAS	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Turan SÜLEYMANOV	Azerbaycan Devlet Üniversitesi
Dr. Veysel YILMAZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Yavuz ACUNGİL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

YIL:2023 Cilt:7 Sayı:2

SAYININ HAKEM LİSTESİ

Dr. Sevilay BULUT

Dr. Fazlı YILDIZ

Dr. Yılmaz KÖPRÜCÜ

Dr. Serap BARIŞ

Dr. Nevzat BALIÇIOĞLU

Dr. Dilek ÖZDEMİR

Dr. F. Burak YERLİKAYA

Dr. İhsan KAMALAK

Dr. Mizanur RAHMAN

Dr. Zeynep Serap TEK TEN

Dr. Ersin Nail SAĞDIÇ

Dr. Mihriban Coşkun ARSLAN

Dr. Hale KKIRMIZIOĞLU

Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL

Dr. Mutlu SESLİ

Dr. Hüseyin GÜL

Dr. Yusuf Abubakar WARA

Dr. Murat ÖZDEMİR

Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen görüşler ve fikirler, Editör, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bakış açılarını yansıtır. Editör, Yayın Kurulu ve Yayıncı bu gibi durumlar için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir. Yayınlanan içerik ile ilgili **tüm sorumluluk yazar(lar)a aittir.**

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

YIL:2023 Cilt:7 Sayı:2

İÇİNDEKİLER

- 1** **DİASPORADA BİR UYANIŞ VE VAR OLMA HAMLESİ OLARAK:ALEVİLERİN SESİ DERGİSİ** 121 - 138
Selman ÇEVİK
- 2** **TÜRKİYE'DE SAVUNMA SANAYİ SEKTÖRÜ VE EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ** 139 - 165
Dr. Öğr. Üyesi Aysun YILMAZTÜRK
- 3** **EĞİTİM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: KISA VE UZUN DÖNEMLİ İNCELEME** 166 - 186
Dr. Öğr. Üyesi Cem Kaan ARSLAN ve Selin DEMİRAL
- 4** **TEKNOLOJİK GELİŞMENİN ALTIN FİYATLARINA ETKİSİ: DİJİTAL BANKACILIK ÖRNEĞİ** 187 - 203
Dr. Öğr. Üyesi Serdar BUDAK
- 5** **N11 ÜLKELERİ ÖZELİNDE EKONOMİK BÜYÜMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: YAPISAL KIRILMALI PANEL VERİ ANALİZİ** 204 - 225
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat BALIKÇIOĞLU
- 6** **SİYASAL İKTİDAR VE SİYASAL MUHALEFET İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK BASININDA İSTANBUL SÖZLEŞMESİ** 226 - 244
Dr. Öğr. Üyesi Mücahit AVCI ve Dilek KUMRU
- 7** **ÇATIŞMA İLE UZLAŞI ARASINDA: MİLLİYETÇİLİK İKLİM POLİTİKALARI İLE UYUMLU OLABİLİR Mİ?** 245 - 264
Dr. Öğr. Üyesi Halil KANADIKIRIK

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

YIL:2023 Cilt:7 Sayı:2

İÇİNDEKİLER

- 8 **ULUSLARARASI PAZARLAMADA MARKALAŞMA:MAC VE PASTEL
KOZMETİK FİRMALARI ÜZERİNE BİR UYGULAMA** 265 - 292
Doç. Dr. Salih MEMİŞ ve Gamze KESKİN
- 9 **KURUMSAL YÖNETİM BAĞLAMINDA İÇ DENETİM VE BİLGİ İFŞASI
İLİŞKİSİ** 293 - 312
Dr. Öğr. Üyesi Atila KARKACIER
- 10 **İMAMI GAZALİ’NİN DÜŞÜNCESİNDE SİYASET VE DEVLET** 313 - 332
Dr. Öğr. Üyesi Hafijur RAHMAN ve Serbay SUBAŞI

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2023 CİLT/VOL: 7 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

**DİASPORADA BİR UYANIŞ VE VAR OLMA HAMLESİ
OLARAK ALEVİLERİN SESİ DERGİSİ***

Alevi's Voice Journal: As An Awakening And Existence Move In The
Diaspora

Makalenin
Gönderim Tarihi:
24/03/2023

Makalenin
Kabul Tarihi:
28/03/2023

Selman ÇEVİK

Selçuk Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü
selmancevik.06@gmail.com,
Orcid:0000-0002-3046-563X

Doi: 10.59274/enderun.1270332

ÖZET

1960 yılında Türkiye'den Avrupa'ya başlayan işgücü göçü ve sonrasında ortaya çıkan olgular bugün 60 yıllık bir geçmişi içerisinde barındırmaktadır. Türkiye'nin yurt dışındaki varlığı ve ona yönelik politikalarla Türk toplumunun Avrupa'daki varlığı farklı dinamikler göz önüne alındığında göz ardı edilemeyecek bir konumda bulunmaktadır. Türk diasporasının sivil toplum kuruluşları ve kamusal alanda varlıklarının da bu alan içerisinde dikkat çekici bir noktada bulunduğu değerlendirildiğinde konunun hem Türkiye hem de Avrupa yanında dinamik olduğu görülmektedir. Türk diasporasının öne çıkan sivil toplum kuruluşları mevcuttur. Bu kuruluşlar belirli siyasi, dini, ideolojik ya da farklı gerekçelerle bir araya gelebilmektedir. Bu çalışmada Avrupa'da yaşayan Alevi toplumunun oluşturduğu ve ön plana çıkan bir sivil toplum kuruluşu olan Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu bünyesinde 1990'lı yıllardan beri çıkarılmakta olan Alevilerin Sesi Dergisi üzerinden Alevi toplumunun yaşadığı süreçlerin bu dergide nasıl yansıdığına dair bir analiz gerçekleştirilmiştir. Alevilerin Avrupa özelinde "var olma" süreçleri, bu süreç içerisinde meydana gelen ve bunları oluşturan dinamikler ele alınmaya çalışılmıştır. Konunun Türkiye'nin dinamiklerinden ayrı değerlendirilemeyeceği göz önüne alındığında Aleviliğin veya Alevi toplumunun buna bağlı olarak bugün geldiği süreç ve sonrası için bir perspektif sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diaspora, Türk Diasporası, Yurt Dışı Türkler, Alevilik, Alevilerin Sesi Dergisi.

---

* Bu çalışma Nevşehir Hacı Bektaş Veli 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Öğrenci Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

ABSTRACT

The labor migration that started from Turkey to Europe in 1960 and the meanings that emerged after it contain a 60-year history today. Turkey's presence abroad and the policies towards it and the presence of Turkish society in Europe are in an important position when different dynamics are taken into account. Considering that the presence of the Turkish diaspora in non-governmental organizations and in the public sphere is at a remarkable point within these dynamics, it is seen that the issue is important both in Turkey and in Europe. There are important and prominent non-governmental organizations of the Turkish diaspora. These organizations may come together for certain political, religious, ideological or different reasons. In this study, an analysis was carried out on how the processes of the Alevi Community were reflected in this journal, through the Journal of Voice of Alevis, which has been published since the 1990s within the European Federation of Alevi Unions, a prominent non-governmental organization formed by the Alevi Community living in Europe. . The processes of "existence" of Alevis in Europe, and the dynamics that occur in this process and create them, have been tried to be discussed. Considering that the subject cannot be evaluated separately from Turkey's dynamics, a perspective has been presented for the process and the future of Alevism or Alevi Society accordingly.

Keywords: Diaspora, Turkish Diaspora, Turks Abroad, Alevism.

1. Giriş

Diaspora kavramı veya doğrudan Türk diasporasından bahsetmek her ne kadar tartışmalı ve farklı unsurları içerisinde barındıran bir konu olsa da temel noktaları itibarıyla yurtdışında bir Türk varlığından bahsetmek mümkündür. William Safran (1991) ve Robin Cohen'in (2018) diaspora tanımlamaları dikkate alındığında bu bağlamda bir Türk diasporası gündeme gelebilir. Bugün 6 milyondan fazla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yurtdışında bulunmaktadır (Dışişleri Bakanlığı,2019). Bu noktada yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının göç etme süreçlerinden bugüne kadar yeni formlarla kendilerini ifade ettikleri ve uyum noktasında önemli bir konumda oldukları bir gerçekliktir. Bu bağlamda Türkiye'nin toplumsal dinamikleri göz önüne alınarak Alevi vatandaşların yeri, konumu, yaşam tarzları gibi birçok pratikleri de göç etme süreci ile birlikte değişim ve dönüşüme uğramıştır. Yurt dışında yaşayan Alevi vatandaşlara dair resmî ve kesin bir kayıt bulunmamakla birlikte önemli bir çoğunluğunun Almanya başta olmak üzere farklı ülkelerde yaşadıkları bilinmektedir. Burada hem Türkiye dinamikleri hem de Avrupa dinamikleri üzerinden bir değerlendirme ve analiz çalışması öngörülmektedir.

Türkiye'de ve Avrupa'da yapılan Alevilik çalışmalarında ilgili literatürdeki kaynaklarda konular farklı perspektiflerden ele alınmıştır. Hatta zaman zaman meseleye dair yaklaşımlar derinleşebilmektedir. Alevi olmayan bir

araştırmacının Aleviliğe bakışı “dışardan” bir gözle olabileceği gibi olguları ,“olduğu gibi” yansıtabilmesinin de önünü açacaktır. Ancak bu noktada Aleviliğin içerisinde barındırdığı hassas noktalar ve zeminlerde de objektif kalabilmek oldukça önemlidir(Çevik,2020).

1960’larda başlayan Türkiye ‘den Avrupa’ya göç süreci esnasında zaman içerisinde kendileri olmaya çalışan ve bunu Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde başka formlarda yansıtan Alevi toplumu kendi varlık sahalarında oluşturdukları mekanizmalarla yaşamaya devam etmektedir. Bu mekanizmanın nasıl işlediği de 1994’ten bugüne belki de Alevi Toplumunun en uzun süreli yayın organında gösterilmektedir.

Türkiye ve Almanya arasında 1961 yılında imzalanan ikili işgücü anlaşması ile birlikte başlayan ve sonrasında çeşitli Avrupa ülkelerine devam eden işgücü göçü bugün yarım asrı geçen bir tarihe sahiptir. Bu göç sürecinin birçok farklı yönü mevcuttur (Unat,2002). Hem akademik anlamda hem de diğer alanlarda konuya dair çalışmalar bulmak mümkündür. Bu çalışma 1960’larda başlayan göçü yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı Aleviler üzerinden 1994 ‘ten bugüne kadar çıkmakta olan süreli yayın “Alevilerin Sesi” dergisinden hareketle analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Alevi vatandaşların Avrupa’da var olma ve kendilerini gösterme süreçleri diğer Türk göçmenlerden biraz daha farklı sayılabilir. Bu durumu Türkiye’den ayrı değerlendirmek mümkün gözükmemektedir. 1960’da ki göç etme motivasyonu ve nedeni ile 1970, 1980, 1990 ve 2000 sonrasında ki göç etme motivasyonu ve nedenleri arasında farklılıklar mevcuttur. Bununla birlikte Dışişleri Bakanlığı verilerine göre, (2019) Avrupa’da özellikle en çok Türk vatandaşının yaşadığı Almanya’da ve diğer ülkelerde Alevilerin varlık sahası ile geliştirdikleri formlar diğer gruplardan ayrı değerlendirilebilir (Keleş,2021). Burada süreli bir yayın üzerinden Avrupa’daki Alevilerin birçok açıdan neler yaşadığı, diasporada hangi değişim ve dönüşümleri geçirdiği, Avrupa’daki tanınma stratejileri ve Türkiye’ye bakışları analiz edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada, yurt dışında yaşayan Türk toplumu ve Türk diasporasında Alevi toplumunun öne çıkan sivil toplum kuruluşlarından olan Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu’nun 1994 yılından beri çıkardığı Alevilerin Sesi Dergisi üzerinden, Alevi toplumunun Avrupa’da sosyal, siyasi, hukuki ve diğer alanlarda hangi gelişmeleri yaşadığı ve bu gelişmelerin Türkiye ve Avrupa sathında nasıl bir etkisinin bulunduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, metin

analizi tekniği kullanılarak, belirli dökümanlar, alt başlık ve konu bütünlüğü sağlanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır (Yıldırım & Şimşek,2008) 1994 yılından 2019 yılına kadar derginin arşivinde açık olan bütün sayılar incelenmiş ve ilgili süreç takip edilerek konu bütünlüğü içerisinde yer verilmiştir.

1- Diasporada Alevilik

Türkiye’den Avrupa’ya başlayan ve akabinde farklı ülkelere doğru devam eden işçi göçlerinin üzerinden bugün yarım asırlık bir süre geçmiştir (Unat, 2002). Bu süre içerisinde 1960’larla 2000’li yıllar arasında orada yaşayan Türk vatandaşlarının çalışma koşullarından, gündelik hayatlarına, dini yaşantılarından, kültürel anlamda değer yükledikleri birçok olgunun değiştiği söylenebilir. Bu süre zarfında “konuk işçiler” olarak göç eden vatandaşlarımız zaman içerisinde “kalıcı” olmuşlardır. Bugün her ne kadar tartışmalı bir konu ihtiva ediyor olsa da “diaspora” kavramı oradaki insanlarımız için kullanılmaya başlanmıştır. Diasporanın ne olduğu veya gerçekten Türkiye’nin bir diasporasının olup olmadığı dahi konuşulmaktadır. Bununla birlikte yurt dışında yaşayan Alevi vatandaşların kendilerinin başlı başına bir “Alevi Diasporası” olup olmadığı da bu tartışmalarla birlikte değerlendirilmektedir (Aksoy, Aksürmeli, 2017). Öte yandan “diasporada Alevilik” ile “Alevi Diasporası” söyleminin dahi farklı anlamlara gelebileceği, odak noktaları itibariyle önemlidir. Alevilerin “Diaspora İçinde Diaspora” , “Alevi Diasporası” gibi başlıklar etrafında ilgili literatürdeki kaynaklarda nitelendiriliyor olması da dikkat çekici bir bakış açısidir (Aksoy, Aksürmeli, 2017, Zırh, 2015). 1960’lı yıllarda göç eden Türk vatandaşları arasında herhangi bir Alevi –Sünni veya başka türlü bir ayırım söz konusu olmamıştır. Hatta resmi kayıtlarda da böyle bir ayırım bulunmamaktadır. Ancak Alevi vatandaşların o tarihlerde kendi kimliklerini değil Avrupa’da Türkiye’de dahi açıkça ifade etmiyor oluşları burada önemlidir. 1970’li yıllara gelindiğinde ise aile birleşimleri ile artan göçmen nüfusunun yanında Avrupa’da da Türkiye’dekine benzer örgütlenmeler, dernekleşme çalışmaları veya siyasi partilerin etkilerini görmek mümkündür (Unat,2002; Çoştı,2019). Bu oluşumların yanında Alevi vatandaşların birlikte hareket etme süreçlerini ayrı değerlendirmek yerinde olacaktır. Zira 1978’deki Kahramanmaraş, 1980 ‘deki Çorum, 1993’deki Sivas ve son olarak 1995’teki Gaziosmanpaşa olayları Alevi vatandaşların yurtdışına iltica etme ve örgütlenme süreçlerini hızlandırmıştır. Türkiye’deki Alevi vatandaşların geçmişten bugüne, bu gibi olaylarla karşı karşıya kaldıklarını da söylemek mümkündür (Dersim Olayları, Koçgiri İsyanı gibi). Ayrıca

1960 ve 1980 askeri darbelerinin etkilerini de burada görmek mümkündür. Bu olayların Türkiye'deki yansımaları daha farklı açılardan incelenebilecek dinamikleri barındırmakla birlikte Avrupa'daki Alevi vatandaşlara yansımaları bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Bütün bu olaylarla birlikte ilk olarak 1989 'da Almanya Hamburg'da kurulan Alevi Kültür Merkezi dernekleşme çalışmalarının ilk adımı olarak nitelendirilebilir. Bu tarihten sonra Alevi derneklerinin sayısı artmaya başlamıştır. Fakat Alevi örgütlenmelerinin hız kazanmasında 1993 yılındaki Sivas ve sonrasındaki Gazi olayları dönüm noktaları olarak gösterilebilir (Coşan- Eke,2014). Sonrasında Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu çatısı altında birleşen 260 civarında Alevi Kültür Merkezi ve Cem Evinin 100.000 'den fazla üyesi bulunmakla birlikte başta Almanya olmak üzere Hollanda, Fransa, İngiltere, Avusturya, İsveç, İsviçre, Belçika, Danimarka gibi birçok Avrupa ülkesinde de üyesi yer almaktadır (Coşan-Eke, 2014).

Alevilerin Sesi Dergisi de bu konfederasyonun bünyesinde 1994'ten bugüne kadar faaliyetlerine devam etmektedir. Alevi vatandaşların diaspora oluşturup oluşturmadıkları bir yana hem dernekleşme süreçleri hem de etkinlikleri göz önüne alındığında "ulus-ötesi" bir anlamda kendilerini inşa ettikleri söylenebilir (Unat,2002; Hopkins,2010). Bununla birlikte inanç olarak tanınma, Alevilik dersleri, siyasal hayata katılma gibi durumlarda bu bağlamda değerlendirilebilir.

Alevilerin Sesi Dergisi'nin 1994 yılındaki ilk sayılarında "örgütlenme" çalışmalarına hız verilmesi gerektiği ve bu bağlamda Alevi Hareketi'nin örgütlü olarak var olabileceği belirtilmiştir. Sonraki yıllarda da zaman zaman diğer sayılarda bu vurgu devam etmiştir. Nitekim hâlihazırda birçok Avrupa ülkesinde yapılaşmış, örgütlenmiş bir hareket olan bu örgütlülük üzerinden kendisini bir arada tutabilmiştir denilebilir.

"Canlar Bir Olalım!", Deyişler Susmaz Semahlar Sürer!(Alevilerin Sesi Dergisi , Sayı 1, 1994).

"Blok Hareketini Örgütlemek Zorundayız!" (Alevilerin Sesi Dergisi , Sayı 4 , 1994).

"Aleviler hızla ve doğrudan kendi örgütlerini yaratıyorlar. Ancak Alevi örgütlenmesi, gerek Türkiye'de gerekse Avrupa'da alt yapısının oluşturulması ve kendi ayaklarının üzerinde durması anlamıyla henüz daha işin başında..." (Necdet Saraç, Alevilerin Sesi Dergisi, Sayı 1, sf.34 , 1994).

Yıllar içerisinde bu örgütlenme ve birlikte hareket etme çabaları Alevi toplumunun kendi varlık sahalarını oluşturmaları açısından önemlidir. Avrupa ülkelerindeki diğer dernekleşme çalışmalarının aksine Alevilerin

çabaları Avrupa ile “entegre olabilme” ve oraya “uyum” sağlayabilme açısından da önemli gözükmektedir. Öte yandan inanç pratiklerinin Avrupa’ya bir şekilde taşınmış olması, Türkiye’de kırdan kente göç etme süreçleriyle birlikte bazı alışkanlıkları henüz değiştirmeye başlamış bir topluluk için oldukça dikkat çekici gözükmektedir. 2010 yılına gelindiğinde “Alevi Örgütleri Avrupa’da Toplanıyor!” (Alevilerin Sesi Dergisi, Sayı 134, 2010) haberi kapak sayfasından verilerek 16 yılda gelinen noktayı özetler nitelikte durmaktadır.

Öte yandan Hopkins’in 2010 yılında Melbourne yaşayan Alevi kimliği özelinde yaptığı çalışmada makalenin başlığını da taşıyacak şekilde bir katılımcı tarafından verilen cevap dikkat çekicidir : (“I feel myself to be a world citizen”) “Kendimi dünya vatandaşı gibi hissediyorum.”(Hopkins,2010) Bununla birlikte Alevi kimliğinin yeni bir örgütlenme biçimi üzerinden varlık gösterdiği düşünüldüğünde gerek kurulan kültür merkezleri gerekse Cem Evleri vasıtasıyla da anlam kazanması önemli gözükmektedir. Dünya vatandaşlığı söylemi ise basit bir tahayyül veya iddia olmaktan öte 2016 yılının Mayıs ayında Alevilerin Sesi Dergisinde kapak sayfasından verilmektedir: “Dünya Aleviler Birliği”.

Kendi kimliğini Avrupa’da yaşayan, inanç olarak “tanınmış” ve kendisini tanıtmış bir topluluk için ulaşılamayacak bir hedef gibi görünmeyen bu başlık, bahsedilen “ulus-ötesi yurttaşlık” (Unat, 2002) kavramıyla da örtüşüyor gözükmektedir.

2. Örgütlenme ve Birlikte Hareket Etme Yeri Olarak: Cemevleri ve Kültür Merkezleri

Türkiye’deki “Cemevleri ibadethane midir? Statüsü ne olmalıdır?” Gibi tartışmalar geçmişten bugüne süregelmektedir. Avrupa’da Alevi örgütlenmesinin başladığı ilk yıllardan itibaren dernekleşme ile birlikte Kültür Merkezleri ve Cemevleri kurularak Aleviler arasındaki iletişim bu merkezler aracılığı ile sağlanmaya çalışılmıştır. Aleviliğe “inanç” veya “din” statüsü veren ülkelerde ise Aleviliğe dair birçok unsur da bu merkezler söz sahibi olmuşlardır.

Bugün Avrupa’da 260 ‘dan fazla Alevi Kültür Merkezi ve Cemevi bulunduğunu söylemek mümkündür (Zırh,2015). Bu oluşumlar genel olarak Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu bünyesinde çalışmalarına devam etmektedir. Alevi toplumu için bu merkezler Alevilik inancının ve kimliğinin hem yaşandığı hem de sonraki nesillere aktarabilme noktasında köprü vazifesi gördüğü için büyük bir öneme sahiptir. Hatta bu noktada Alevi Hareketi’nin temel yaşam ve inanç formlarının varlığını göstermesi

bakımından da Aleviler için değerlidir. Alevilerin Sesi Dergisi'nde de birçok sayıda çeşitli Alevi Kültür Merkezi ve Cem Evleri'nden haberler ile faaliyetler duyurulmaya çalışılmıştır.

“Bir kültür yuvası, hem de görkemli bir şekilde böyle açıldı... Mannheim'da Cemevi” (Alevilerin Sesi Dergisi, 1995).

“Milenyum'un Dergâhı!” “Aleviler Augsburg'da Alevi inancının kalıcılığını sağlayacak adımı attılar. Almanya'da ilk kez bir Cem Evi temelden planlanarak Alevilerin ve diğer insanların hizmetine girecek” (Alevilerin Sesi Dergisi, Sayı 39, 2000).

“İngiltere Alevi Kültür Merkezi ve Cemevi Londra'da hizmet ve eğitim kurumu olarak faaliyet gösterecek bir dergâhın inşa edilmesi için çalışmalarına başladığını duyurdu” (Alevilerin Sesi Dergisi, Sayı 169, 2013).

Alevi kimliğinin oluştuğu ve yayıldığı bir mecra olması bir yana Avrupa 'da geldiği konum itibarıyla AKM ve Cem Evleri Alevilerin kendilerini tanıtmaya noktası olarak da görülebilir. Ayrıca çeşitli kültür ve sanat kurslarından, akademik eğitimlere kadar farklı şekillerde de bu merkezler işlevini sürdürmektedir.

Nürnberg AKM akademisyen ve esnafları bir araya topluyor” (Alevilerin Sesi Dergisi, Sayı 169, 2013).

Avrupa'da görünürlüğü hızla artan ve Aleviler için gelenek haline gelen Alevi Kültür Festivalleri de AKM'ler bünyesinde düzenlenmektedir. Bu festivaller de Avrupa'da yaşayan Alevi vatandaşlar bir araya gelerek Alevilik öğretisini daha sesli bir şekilde duyurmaktadırlar. 2020 yılında 10.su düzenlenecek olan festival Alevilerin hem Türkiye'deki hem de dünyadaki olaylara dönük olarak yer yer tepkilerini de dile getirdikleri bir platformdur.

“Mutluyuz coşkumuzuz... Çünkü hem evrensel hem de geleneksel bir festivalimiz var!” (Alevilerin Sesi Dergisi, 1996).

Bu noktada Cem Evleri'nin ibadethane olup olmadığı veya nasıl olması gerektiğine dair tartışma bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte bu konu hem Türkiye'de hem de Avrupa'da önemli bir meseledir. Aydın Kuşadası Belediye Meclisi' nin 2008 yılında aldığı bir kararda Cem Evini inanç merkezi olarak kabul etmesi Alevilerin Sesi Dergisi'nde de yankı bulmuştur, öte yandan bu durum Türkiye'den Avrupa'ya bir yansıma olarak kabul edilebilir.

“Kuşadası Belediye Meclisi'nden tarihi karar : “Cem Evi inanç merkezidir” (Alevilerin Sesi Dergisi, Sayı 119, 2008).

Bununla birlikte Aleviliğin Avrupa sathında bir inanç olarak kabul görmesi için oldukça mücadele eden Aleviler AKM'ler üzerinden de bu tür girişimlerini sürdürmüşlerdir.

“Cem Evleri Alevilerin ibadet merkezidir. İmza kampanyasında üçüncü olan merkezimiz Dortmund Alevi Kültür Merkezi” (Alevilerin Sesi Dergisi, sf,83, 2005).

3. “Bir Rüya Gerçek Oldu...”: Avrupa'da Alevilik Dersleri

Diasporada Aleviliği tartışmak ve biçimsel yeni formlarına değinmek farklı açılardan bir çerçeve sunması bakımından Türkiye örneğinden ayrı bir bakış sunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Alevi toplumunun 90'lı yıllarda bir talep haline getirdiği ve sonrasında da peyderpey gerçekleştirdiği Alevilik dersleridir. Bu dersler Alevilik inancının ilkokullardan üniversiteye kadar aşama aşama öğretildiği ve uygulandığı hatta çeşitli araştırma merkezleri ile de desteklendiği bilinmektedir. Tarihine kısaca değinmek gerekirse ilk olarak 1980'lerde Almanya'daki okullarda yapılması planlanan İslâm din derslerinin içerisinde Alevilik ile ilgili bir kısım ders içeriği veya talep bulunmamaktaydı. Ancak sonrasında Berlin Anadolu Alevileri Birliği bünyesinde Alevilik dersleri üzerine bir girişim yapılarak 2000 yılında müracaat da bulunulmuştur. Bu süreyi izleyen yıllarda da ilk olarak Bavyera'da ilkokullarda sonrasında da birçok Avrupa ülkesinde Alevilik dersleri başlamıştır (Tosun,2009:100).

İlkokul programlarının yanı sıra ortaokul, lise ve hatta üniversite düzeyinde de Alevilik derslerinin başlamış olması Alevi Hareketi açısından önemlidir. Zira Türkiye'de yıllarca zorunlu din dersinin kaldırılması üzerine uğraş veren Aleviler için bu durum hem oradaki varlık sahalarının gelişmesi hem de Alevilik inancının başka bir şekilde öğretilerek devamının sağlanabilmesi noktasında önemli bir adım atmışlardır. Bu durumun başka bir yansıması da Avrupa ülkelerinde Aleviliğin yer yer İslâm'dan ayrı bir “inanç” olarak tanınmasının önünü açan bir gelişmedir. Öte yandan Alevi örgütlenmeleri içerisinde de mobilize edici bir öneme sahip oluşu konuyu dikkat çekici kılmaktadır. Öyle ki Alevilerin ayrı bir din dersi istemelerinin arkasında Alevi-ideolojik , toplumsal , kültürel ve ekonomik nedenlerle birlikte Alevi kimliğinin tanınması gibi temel nedenlerde bulunmaktadır(Tosun, 2009 : 101).

Bu durumun yansımaları noktasında Alevilerin Sesi Dergisi içerisinde süreç oldukça yakından takip edilerek eyaletler noktasında da haberler yapılmıştır. Hatta derginin bazı sayılarında doğrudan kapak sayfasından

konuya dair haberler yapılmıştır.

“Alevi çocukları için Alman okullarında Alevi içerikli dersler istiyoruz” Başlığı ile verilen haberin devamında “Her şeyden önce Alevi çocukları okullarda kendi inanç öğreti ve kültürleri ile ilgili bilgiler öğrenmek istemektedirler. Şimdiye kadar okullar bu ihtiyaca cevap verememektedirler” (Alevilerin Sesi Dergisi ,İsmail Kaplan).

Görüldüğü üzere Alevi toplumunun önemli bir talebi olarak ortaya çıkan Alevilik Dersleri sonraki süreçte bölgesel olarak yapılan girişimlerle başlatılmıştır. “Bir rüya gerçek oldu... “Berlin’de Alevilik Dersleri başladı...” (Alevilerin Sesi Dergisi , sf. 16 , Sayı 58 , 2002). Haberi ile birlikte belki de Alevilik Dersleri’nin başka bir açıdan fonksiyonunu ifade eden şu cümleler dikkat çekici görülmektedir: “Alevilerin dini bayramları ve önemli günleri okul yönetimleri tarafından dikkate alınacaktır.” Bu durum Aleviliğin tanınmasında öncü bir etkiye sahip olan derslerin Aleviliğin bir inanç ve din olarak kabul görmesi noktasındaki yerini de somut bir şekilde göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan yayın organı etrafında meselelerin derinlemesine incelenmiş olması ve doğrudan yönlendirme yapılması Alevilerin Sesi Dergisi’nin konumu açısından farklı açılardan da değerlendirilebilir. Öyle ki Aleviliğin okullarda öğretilmesine dair dergide yayımlanan model karşılaştırması veya velileri Alevilik Dersleri’ni seçmeye yönlendirici başvuru formlarının da yer aldığı görmek mümkündür (Alevilerin Sesi Dergisi , sf.36 , Sayı 85 , 2005).

Özellikle 2000’li yıllardan sonra ders talebinin daha görünür kılınması ile birlikte Almanya’nın birçok farklı eyaletinde olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde de yoğun bir şekilde başlayarak devam etmektedir. Alevilik Dersleri’nin müfredatında AABF’nin etkisi yadsınamaz düzeydedir. Ayrıca Alevilik Dersi verecek öğretmenler de burada eğitim almaktadırlar.

Dergi çerçevesinde analiz süresinde bütün bu süreçlerin dışında Almanya’daki bazı akademisyenlerin Alevilik Dersleri’ni gerçekleştirmek noktasındaki çabası dikkat çekicidir. Dr.Klaus THIMM ‘in “Alevilerin önünde duran görev Liselerde Alevilik Derslerini gerçekleştirmek” başlıklı yazısında bu konunun ne kadar önemli olduğunu vurgularken , derslerin kurumsal bir noktadan hareketle verilmesi gerektiğini ifade ederek sonraki yıllarda Alevi çocukları için bu derslerin önemli olacağını vurgulamıştır (Alevilerin Sesi Dergisi , Sayı 75 , 2004). Ayrıca Ekim 2008’de başka bir akademisyenin konuya dair yaklaşımından hareketle “Tarihi başarının adı: Alevilik Derslerini gerçekleştirmek” manşeti bu bağlamda önemli gözükmektedir.

Gelinen nokta itibariyle birçok programda Alevilik Dersleri'nin verildiği hatta Hamburg, Köln, Viyana 'daki üniversitelerde kürsülerinin ve araştırma merkezlerinin açıldığı bir gerçekliktir. Bu durum Avrupa'nın kendi içindeki dinamiklerle açıklanabilecek hukuki alt yapısının da etkisi bulunan bir olgudur. Süreç içerisinde kendi varlığını tamamlamaya çalışan Alevi Toplumu için Avrupa'da derslerin başlatılmış olması farklı açılardan da analiz edilebilir. Öte yandan dergi bünyesinde Alevilik Dersleri'ne büyük önem atfedilmesi ve tartışılması da meselenin özü itibariyle Alevi Toplumu açısından değerlidir.

4. Bir Talep veya Problem Olarak: “Diyanet İşleri Başkanlığı ve Zorunlu Din Dersi”

Alevi toplumunun, Diyanet İşleri Başkanlığı ve zorunlu olarak verilen din dersi uygulamalarına mesafeli oldukları bilinmektedir. Türkiye’de 12 Eylül sonrasında başlayan bu süreç “Alevi Açılımı” ile devam etmiş ve Cem Evlerine “ibadethane” statüsü verilmesi, zorunlu din derslerinin kaldırılması gibi talepler gündeme gelmiştir. Bütün bu talepler Türkiye’deki mevcut durum göz önüne alınarak tam olarak gerçekleştirilmemiştir. Bunların neden gerçekleştirilmediği soruları doğrudan teolojik formasyonu dolaylı olarak da toplumsal ilişkileri etkilediği için bu çalışmanın konusu değildir. Ancak bu noktada Alevilerin Sesi Dergisi’nde 90’ların sonundan 2000’lere kadar dile getirilmiş ve kapak sayfasından dahi gündeme getirilmeye çalışılmıştır. Türkiye’deki Alevi vatandaşlardan daha sert ve iğneleyici bir üslubun kullanılmış olduğu da söylenebilir. Öte yandan diaspora da Alevi kimliğinin Cem Evleri ve bunları da içerisine alan kültür merkezleri üzerinden yeniden başka formlarda üretildiği düşünüldüğünde bu durumun net bir dille ifade ediliyor olması şaşırtıcı değildir. Hafıza mekânları olarak Alevi toplumunun kendilerini gerçekleştirdiği yerler olan bu merkezler örgütlenebilme imkânını vermesi bakımından da önemli gözükmektedir. Ayrıca DİB ve zorunlu din dersi meselesine karşıtlığın en temel sebeplerinden birisi de “asimilasyon” adı altında Alevilerin “Sünni” öğretiye yaklaştırılıyor olmasının iddia edilmesidir. Alevilerin bu “asimilasyondan” kast ettikleri Alevilik öğretisinin ve geleneğin kendilerine has bir anlayışla devam ettirilebilmesi isteğidir. Alevilerin DİB’i bir “Sünni” kurum olarak görmesi de bu yapının içerisinde yer almalarını engellemektedir. Avrupa’da da İslâm din derslerinden ayrı olarak Alevilik derslerinin başlatılmış olmasının altındaki motivasyon da buradan kaynaklanmaktadır. Zira bu dersler Alevilere göre Alevilerin “asimile” olmadan devamını sağlayabilmeleri ve geleneklerini sonraki nesillere aktarabilmelerinin önünü açmaktadır. En son

Türkiye’deki “Alevi Açılımı” nın bir yansıması ile birlikte din derslerinin içerisinde Alevilik öğretisinin ne olduğuna dair bir bölüm eklenmiştir.

Özellikle Alevilerin Sesi Dergisi’nde zorunlu din dersi uygulaması ve DİB ile ilgili görüşlere yer veriliyor olması Avrupa’dan da bu duruma karşı bir tepki gösterilmesi bakımından önemli gözükmektedir.

“Alevilik Diyanet içinde yer almaz, alamaz!” (Alevilerin Sesi Dergisi, Temmuz, 2013). Bu durum sadece tek taraflı bir yer alma süreci olarak değil Alevilerin de kendi içerisinde karşı durduğu bir noktayı yansıtmaktadır. Alevilerin tarihi arka planda da günümüzde de kendi içlerinde bazı kollara ayrılmaları ve farklı söylemleri içerisinde de bu durum görülebilir. Eylül 2012 ‘de “Aleviler Müslümandır!” Sözü’nün inandırıcılığı var mı?” Başlığı ile yayımlanan strateji yazısı da bu sorgulamanın başka bir vechesini göstermesi bakımından önemlidir (Alevilerin Sesi Dergisi, Eylül,2012). Ayrıca Türkiye’de başlatılan “Alevi Açılımının” DİB üzerinden gerçekleştiği algısı da bu noktada bir rahatsızlık oluşturmuş ve “Açıl(a)mayan Alevi Açılımı, Diyanetin eseri mi?” (Alevilerin Sesi Dergisi, Ekim,2009) başlığı ile sorgulanmıştır.

Bu noktada şunları da söylemek mümkündür. DİB ve zorunlu din dersi uygulamalarından duyulan rahatsızlık yıllar içerisinde daha yüksek bir sesle vurgulanmaya başlanmıştır. Öte yandan “Alevilik İslâm’ın içinde midir dışında mı?” “Aleviler Müslümandır Sözü’nün İnanırıcılığı Var Mı?” Gibi tartışmalar da bu bağlamda şekillenmeye başlamıştır. Yurtdışında özellikle Avrupa’daki ülkelerde 90’larda daha çok “Anadolu Aleviliğinin” Avrupa biçimi üzerinden ilerleyen tartışmalar temel entegrasyon ve uyum noktasından daha farklı bir noktaya evrilerek yeni bir hale gelmiştir. Konunun hem Türkiye hem de Avrupa’da “siyasal” bir hal almasının altında yatan sebeplerden bazıları da bu noktadan hareket etmekte olabilir (Massicard,2007).

“Aleviler Sünnileştirilemez” manşetinin ise yukarıda bahsedilen “asimilasyon” tartışmalarına atıf yapılarak belki de “endişe” ile hareket edilerek hem DİB meselesinin hem de zorunlu din dersi meselesinin içeriğine dair yansımaları görmek mümkündür. Öte yandan DİB yasasının değiştirilmesi talebi de dönem dönem gündeme getirilmiştir.

5. Alevi Hareketinin Siyasallaşması

Alevilik tartışmalarının en başında konuyu İslâm tarihinden ve Hz. Peygamber’in vefatından sonraki döneme götürürsek aslında birtakım “siyasal” işlevinin bulunduğu görülecektir. Ancak “siyasallaşmanın” bir

sebebi yoksa sonuç mu olduğu da farklı bakış açılarından değerlendirilebilir. Türklerin ilk Müslüman oldukları tarihler , Selçuklu ve Osmanlı Devleti dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti döneminde Alevilerin tarihi açısından birçok nokta tartışılabilir. Bu noktada konuyu daha geniş bir bağlamda ele almak bu çalışmanın konusu değildir , lâkin Avrupa’da kendilerini var etmenin önemli bir göstergesi olarak siyasal katılım veya yöneticilerle diyaloglar Alevi Hareketi’nin önemli bir mekanizmasıdır. Bu durum Türkiye’de farklı yansımalarla kendisini gösterse de Avrupa’da siyasallaşma hamlelerinin daha yoğun olduğu görülmektedir. Nitekim Alevilerin Sesi Dergisi’nin ve AABF’nin konuya dönük hamleleri bu durumun en bariz göstergeleri arasındadır. Öte yandan Türkiye’de yaşanan Dersim , Kahramanmaraş , Çorum ve Gazi Mahallesi olaylarının Alevilerin hafızasında oluşturduğu etki Avrupa’da da kendisini hatırlatmaya devam etmiştir. Her yıl bu olayların yıldönümünde dergi de geniş bir başlık açılarak konu gündeme getirilmiş ve talepler de dillendirilmiştir.

“Türkiye Madımak utancından kurtulmalı Madımak müze olmalı”(Alevilerin Sesi Dergisi , Mayıs, 2005).

“Sivas’ı Unutmadık”(Alevilerin Sesi Dergisi, Temmuz, 1996). “Yüreğimizdeki Ateş 25 Yıldır Sönüyor ,Sönmeyecek”(Alevilerin Sesi Dergisi, Temmuz ,2018). “İnsanlık Onuru Zalimleri Yenecek” (Alevilerin Sesi Dergisi, Nisan ,1995). Avrupa’nın bazı şehirlerinde bu olayların sürekli hatırlanarak diri tutulması için açılan “anıtlar”, yapılan toplantılar vs. önemli gözükmektedir.

Siyasallaşma konusunda sadece Aleviliğin “muhalif” dilinden beslenerek oluşturulabilecek bu bakış biraz eksik ve yanlış olabilir. Ancak Alevi Hareketi’nin siyasi bir noktadan kendisini gösterdiği de bir gerçeklik olarak gözükmektedir. Ayrıca Avrupa’da yaşayan Alevilerin oradaki siyasal temsil mekanizmalarına dahil olması söz konusuysa Türkiye’deki siyasi partiler kanalıyla kendilerini gösterme biçimleri ve var olmaları da dikkat çekicidir (Massicard,2007).

Alevilerin Sesi Dergisi’nde özellikle 2000’lerden sonraki sayılarda Türkiye gündemli başlıklarla Aleviliğin Türkiye siyasetine daha fazla eğildiği ve Türkiye’deki olayların da Avrupa’daki Aleviler tarafından yer yer dile getirilerek yürüyüşlerin dahi düzenlendiği görülmektedir. “Avrupa’dan Taksim Direnişine Destek”(Alevilerin Sesi Dergisi , Temmuz ,2013).

Derginin siyasal alana teması da diğer varlık sahaları gibi kendilerini gerçekleştirtilme noktasında bir alan açmıştır. Türkiye’de “laiklik”, “anayasa” “seçimler” , “çözüm süreci” , “türban” , “gezi olayları” , “15

Temmuz” gibi farklı dönemlerde gündeme gelen temel tartışmaları manşetlerine taşınmış hatta konuya dair birçok yazı da yayımlanmıştır. “AKP Kürtler, Aleviler ve Çözüm Süreci”(Alevilerin Sesi Dergisi , Nisan 2013) “Siyasal İslâm’ın Yeni Manevrası: Türban Serbestliği Üniversitelerde Başlıyor”(Alevilerin Sesi Dergisi , Şubat,2008) “Askeri Darbeden Sivil Darbeye: Peki Aleviler Şimdi Ne Yapacak?” (Alevilerin Sesi Dergisi, Temmuz, 2016).

Alevilerin Türkiye gündeminden habersiz kalmaları ve Türkiye’den haber vermemeleri elbetteki beklenemez. Burada Alevi Hareketi’nin uzun yıllardır gerçekleştirdiği “sol” eklenme ile birlikte Türkiye siyasetine bakıyor olmaları da gayet doğaldır. Ayrıca Alevi Hareketi’nin özellikle Türkiye’den giden insanların yoğun yaşadığı Almanya’da bir “diyalog” zemini oluşturarak kendilerini gösterme biçimleri de mevcuttur. Bu zemin eyaletler yöneticileri ile yapılan anlaşmalardan Cumhurbaşkanlığı düzeyine kadar uzanmaktadır. “Tarihi Hak Eşitliği Anlaşması İmzalandı.Almanya’da ilk kez Hamburg eyaletinde Müslümanlar ve Alevilere hukuki anlamda diğer topluluklarla eşitlik sağlanması konusunda “Hak Eşitliği Anlaşması” Hamburg parlamentosunda imzalandı.” (Alevilerin Sesi Dergisi,Aralık, 2012).“Avrupa Parlamentosunda Semah Döndük”(Alevilerin Sesi Dergisi , Haziran ,2006). “Schulz:Türkiye Alevilerin Sorunlarını Çözmek Zorunda” (Alevilerin Sesi Dergisi , Nisan , 2005).“Almanya Cumhurbaşkanı Joachim Gauck Berlin Cemevinde” (Alevilerin Sesi Dergisi Mart ,2014).Alevi Hareketinin siyasalaşması konusu üzerine ifade edildiği gibi farklı açılardan görüşler getirilebilir. Ancak bu noktada konunun genel hatlarıyla dergi üzerinden nasıl yansıdığı çalışmanın da hacmi göz önünde bulundurularak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç Yerine

Alevilik ve Aleviler konusu bu çalışmada yaklaşık 36 yıllık bir maziye sahip bir dergi üzerinden okunmaya çalışılmış özellikle de Avrupa’daki Alevileri anlamaya yönelik bir çerçeve çizmek için ele alınmıştır. Alevi Hareketi’nin 90’lı yılların başından beri örgütlendiği ve bu geniş platformu(AABF) temsilen çıkarılan Alevilerin Sesi Dergisi’nde Türkiye’den Avrupa’ya çeşitli sebeplerle göç eden Alevi vatandaşların yıllar içerisinde örgütlenerek kendilerini orada belli bir şekilde temsil ettikleri görülmektedir. Yaşadıkları ülkelerdeki oluşturdukları diyalog zemini , okullarda Alevilik Dersleri’nin başlatılması , kurulan cemevi ve kültür merkezleri gibi Aleviliğin yaşatılmasında ve kendi seslerinin yankılanmasında bir karşılık oluşturdukları ortatadır. Öte yandan

Türkiye’deki siyasal atmosferi de takip eden Alevilerin Sesi Dergisi’nde bu ve buna benzer birçok yönü görmek mümkündür. Tarihi arka planı itibariyle çeşitli açılardan ele alınan Alevilik meselesinin artık Avrupa’nın birçok ülkesinde kendine ait bir form oluşturduğu da görülmektedir. Geleneksel kodların kültürel hamlelerle taşınmaya devam ettiği ancak “modern” anlamda yeni bir biçiminde meydana geldiği söylenebilir.

Alevilerin Türkiye’deki taleplerinin Avrupa’da yansıdığı mecra olarak bu derginin okunması ve analiz edilmesi birçok bakımdan farklı bir perspektifte geliştirecektir. Yıllardır çeşitli sebeplerle ertelenen taleplerin genel bir mutabakatla ele alınarak Aleviler tarafından da Türkiye tarafından da konuşulabilmesi önemlidir. Ancak her ne kadar çok geniş bir platform olan AABF tek başına bütün Alevileri temsil etmemektedir. Bu minvalde Alevilerin Sesi Dergisi’ni tek başına değerlendirmek olguları betimlemek açısından eksik unsurlar içerebilir. Ayrıca günümüzde Alevilerin geldiği nokta itibariyle diğer göç eden Türkiye vatandaşları gibi “ulus-ötesi” bir anlam kazandıkları söylenebilir. Bundan sonrası için derginin Aleviler için önemli bir var oluş yeri olarak kalacağı açıktır. Avrupa’daki Alevi Hareketi’nin nereye doğru bir gidiş yaşayacağını ise zaman gösterecektir.

KAYNAKÇA

- (1994-2019). *Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu*. Almanya: Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu.
- Adıgüzel, Y. (2019). *Göç Sosyolojisi*. İstanbul.
- Aksoy, E. Z.-A. (2018). Diaspora İçinde Diaspora: Almanya Alevileri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 87-102.
- Aydın, S. (2017). The emergence of Alevism as an ethno-religious identity, National Identities.
- Brubaker, R. (2005). The ‘Diaspora’ Diaspora”,. *Ethnic and Racial Studies*, 1-19.
- Chambers, I. (2014). *Göç, Kültür, Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cohen, R. (2018). *Küresel Diasporalar*.
- Coşan, D. E. (Aralık ,2014). Ulusötesi Topluluklar: Avrupa’daki Alevi Göçmenler . *Alevilik –Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*.
- Çakın, D. (2018). *Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecinde Türkiye’nin Alevi Politikaları*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi-Yüksek Lisans Tezi.
- Çavdar, O. (2020). *Sivas Katliamı Yas ve Bellek*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çevik, S. (2020). Diasporada Bir Uyanış ve Var Olma Hamlesi Olarak Alevîlerin Sesi Dergisi. *Nevşehir Uluslararası Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Üniversitesi.
- Çevik, S. (2021). Diasporada Siyasal Bir Hareket Olarak Alevî Toplumunu. Ankara.
- Çoştur, Y. (2019). Migration and Religion , Euro – Turks. *LAP Lambert Academic* .
- Dankoff, R. (2000). Alevism in Turkey and Comparable Syncretistic Religious Communities in the near East in the Past and Present. *Journal of the American Oriental Society*, 273-274.
- Ecevitoglu, P. ,., & Yalçinkaya A. ,. (2013). *Aleviler Artık Burada Oturmuyor*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Erman, T., & Göker, E. (2014). Alevi Politics in Contemporary Turkey. *Taylor & Francis, Ltd.Stable*. Accessed.
- Hokins, L. (2011). ‘I feel myself to be a world citizen’: Negotiating Turkish.
- Kaplan, D. (2019). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: TDV Yayınları.
- Kaya, A. (2015). The Alevi-Bektashi order in Turkey: syncreticism transcending national borders. *Southeast European and Black Sea Studies*.
- Keleş, B. (2021) Almanya'da Alevilerin Kurumsallaşma Süreci, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Köse, M. (2020). *Türk Diasporasının Siyasal Katılımı Çerçevesinde Diaspora Politikalarının Gelişimi* . İstanbul : İstanbul Üniversitesi .
- Massicard, E. (2007). *Türkiye’den Avrupa’ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Melikoff, I. (2002). *Uyur İdik Uyardılar*. Cem Kültür Yayınları.
- Ocak, A. Y. (tarih yok). *İslâm Öncesi Temelleriyle Alevilik Bektaşilik* . İletişim Yayınları.
- Özocak, Ö. (2012). *Diaspora Kavramsal ve Tarihsel Bir Çözümleme* . Kayseri : Yüksek Lisans Tezi.
- Safran, W. (1991). Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. W. SAFRAN içinde, *Diaspora* (s. 88,89).
- Said, E. W. (1995). *Entelektüel: Sürgün,Marjinal,Yabancı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Salman, C. (2018). *Lâmekandan Cihana:Göç Kimlik Alevilik*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Scheffer, G. (2020). *Diaspora Politikaları*. İstanbul: Gav Perspektif.
- Shankland, D. (1999). Islam and Society in Turkey. . *Eothen Press*.

- Sheffer, G. (2006). *Diaspora Politics at Home Aboard* . Cambridge Universty Press.
- Sofuoğlu, C., & İlhan, A. (2020). *Alevîlik Bektaşîlik Tartışmaları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Soekefeld, M. (2004). Religion or Culture : Concepts of identity in the Alevi diaspora .
- Subaşı, N. (2015). Alevi özne Üzerine Söyleşi. *Perspektif*, 32-35.
- Subaşı, N. (2019). *Alevi Modernleşmesi: Sırrı Faş Eylemek*. Mahya Yayınları.
- Şeriatî, A. (2016). *Ali Şiası Safevi Şiası*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Taşgın, A. (2015). Alevîlik Üzerine Söyleşi. *Perspektif*, 44-48.
- Tosun, C. (2009). Almanya’da Alevi Din Dersleri ve Türkiye’ye Muhtemel Yansımaları . *Dini Araştırmalar* , Cilt 12 s.33. .
- Uçar, M. (2014). Dışarda Bir Türkiyeli Diaspora Kimliği Oluşturmak Mümkün Mü? *Süleyman Demirel Üniversitesi Davraz Sosyal Bilimler Konferansı*. Isparta.
- Ulusoy, E. (2015). Diasporayı yeniden düşünmek: Diaspora teorisi ve Modern Diasporanın Temel Parametreleri. *Göç Dergisi* .
- Unat–Abadan, N. (2002). *Bitmeyen Göç , Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Üzüm, İ. (2020). *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik* . Ankara: İsam Yayınları.
- Vassaf, G. (2010). *Daha Sesimizi Duyurmadık Avrupa’da Türk İşçi Çocukları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, R. (2012). Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırmaları Dergisi*.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yırcalı, A. ,, & Mahçupyan, E. (2016). *Avrupa’da “Türkiyeli” Olmak : Kimlikler , Bireyler , Vatandaşlar , Kamusal Politika ve Demokrasi Çalışmaları*. İstanbul: PODEM.
- Zırh, B. C. (2015). Alevi Diasporası: Yeniden haricileşen dâhili bir mahrem olarak Alevilik. *Birikim*, 80-92.
- Zırh, B. C. (2018). Tanımlama ve Tanınma Eşiğinde Alevilik . *Ayrıntı Dergisi* .
- Zırh, B. C. (2008). Euro Alevis: Gasterbeiter to Transnational Commination. *The Making of World Society Perspectives from Transnational Research*.

Çevrimiçi Kaynaklar

<http://www.alevihaber.com/> Erişim Tarihi : 26 /11/2022

<https://alevinet.com/2017/01/31/avrupada-alevi-olmak/> Erişim Tarihi : 26 /11/2022

<https://alevinet.com/2016/12/25/alevi-iradesinin-olusturulmasi-elzemdir/> Erişim Tarihi : 26 /11/2022

<https://alevi-fuaf.com/tr/akmler/> Erişim Tarihi : 26 /11/2022

<https://www.bik.gov.tr/hangi-ulkede-kac-turk-vatandasi-yasiyor/DışişleriBakanlığı,2019> Erişim Tarihi : 26 /11/2022

<https://perspektif.eu/2015/12/11/aleviligin-avrupada-dini-cemaat-olarak-varligi/> Erişim Tarihi : 26 /11/2022

<https://perspektif.eu/perspektif-sayi.php?no=246> Erişim Tarihi : 26 /11/2022

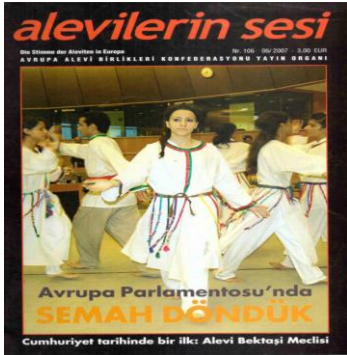
<https://www.pirha.net/> Erişim Tarihi : 26 /11/2022

<https://www.google.com.tr/search?q=alevi+dernekleri+konfederasyonu&ie=UTF-8&oe=UTF-8&hl=tr-tr&client=safari> Erişim Tarihi : 26 /11/2022

<https://www.youtube.com/watch?v=-EVAS5g5BhA> (Sınırsız Sürgünsüz , Aleviler ve Göç ,Halkların Demokratik Kongresi , Erişim Tarihi :26/11/2022

<https://www.youtube.com/watch?v=eCXKx7TFOJg&t=5011s> (Alevilik-Bektaşılık Paneli, Anadolu İlahiyat Akademisi , Erişim Tarihi : 26 /11/2022

Ekler: Alevilerin Sesi Dergisi'nden Fotoğraflar :

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2023 CİLT/VOL: 7 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

TÜRKİYE'DE SAVUNMA SANAYİ SEKTÖRÜ VE EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION AND ANALYSIS OF THE ECONOMIC IMPACT
OF THE DEFENSE INDUSTRY SPENDING IN TURKEY

Makalenin
Gönderim Tarihi:
18/08/2023

Makalenin
Kabul Tarihi:
12/09/2023

Dr. Öğr. Üyesi Aysun YILMAZTÜRK
Balıkesir Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü,
yilmazturk@balikesir.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-3313-7594

Doi: 10.59274/enderun.1345835

ÖZET

Dünya genelinde gelişmiş ülkeler incelendiğinde, gelişmişlik düzeylerinin temelindeki faktörün sanayileşme olduğu anlaşılmaktadır. Bu ülkelerin endüstriyel geçmişlerine bakıldığında ise savunma sanayinin bu ülkelerin gelişmişliğinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Türkiye'nin jeopolitik konumu yerli savunma sanayi kurulması ve geliştirilmesini gerektirmiştir. Son yıllarda devletin savunma sanayine yönelik yatırımları artış göstermiş ve özel sektöründe bu alana çekilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada, savunma sanayi kavramı, önemi ve özellikleri ele alındıktan sonra savunma sanayi sektörünün sanayileşme ve ekonomi üzerindeki etkileri ödemeler dengesi, dış borçlanma, istihdam, enflasyon, kaynak dağılımı gibi makroekonomik göstergeler açısından ele alınmış, Ar-ge ve teknolojik gelişmelerin önemine değinilmiş, Türk savunma sanayisinin tarihsel gelişiminin ardından Türkiye ekonomisine katkıları verilerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savunma Sanayi, Savunma Harcamaları, Sektörel Veriler

ABSTRACT

Considering that every research is starting out from a problem, it will be useful to start the When looking at developed countries around the world, it becomes evident that industrialization is a fundamental factor underlying their advancement. Examining the industrial history of these countries reveals that the defense industry plays a significant role in their development. Turkey's geopolitical position has necessitated the establishment and advancement of a domestic defense industry. In recent years, the government's investments in the defense industry have increased, and efforts have been made to attract private sector investments to this field. In this study, after discussing the concept, significance, and characteristics of the defense industry, the effects of the defense industry sector on industrialization and the economy are examined from the perspective of macroeconomic indicators such as balance of payments, external borrowing, employment, inflation, and resource allocation. The importance of R&D and technological advancements is emphasized, and following a historical overview of the Turkish Defense Industry's development, its positive contributions to the Turkish economy are explained using data.

Keywords: Defence Industry, Defence Expenditure, Sectoral Data

1. Giriş

Türkiye de dahil olmak üzere tüm dünyada savunma sanayi giderek daha önemli bir hale gelmektedir. Savunma sanayi, ülkenin savunması için gereken araç, teçhizat ve silahların üretimini ve bakımını yapabilen, imalat sanayisi ile bağlantılı bir sektördür ve genel sanayiden ayrılmaz. Bu sektör sadece ticari bir alan değil; aynı zamanda güvenlik, stratejik önem, gizlilik, daha az dışa bağımlılık ve teknolojik yeterlilik gibi birçok kriter dikkate alınarak değerlendirilen bir sanayi organizasyonudur. Savunma sanayi, ileri teknoloji sistemlerinin kullanıldığı ve bu nedenle sistem geliştirme ve Ar-ge çalışmalarının pahalı olduğu, ulusal egemenliği ilgilendirdiği için ülkelerin teknoloji bilgilerini paylaşmada titiz olduğu bir sektördür (Kayan, 2017:1).

Soğuk savaşın sona ermesi, dünya genelinde yaşanan bölgesel anlaşmazlıkların ve terör olaylarının artışıyla birlikte, ülkelerin iç ve dış tehdit algısını değiştirmiştir. Bu bağlamda, ülkeler savunma politikalarını ve stratejilerini yeniden gözden geçirme eğiliminde olmuşlardır. Savunma politikalarındaki değişim, ülkelerin savunma sanayi yapılarını şekillendirirken, aynı zamanda savunma harcamalarının miktarını da etkilemektedir (Kayan, 2017:1). İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ülkelerin savunma harcamalarında artış yaşanması, silahlanma yarışına girilmesi gibi nedenlerle savunma sanayisi gelişmiştir.

Ülkeler, ulusal güvenliklerini ve ekonomik bağımsızlıklarını koruyabilmek için askeri güçlerinin diğer ülkelerle rekabet edebilir olması gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle, savunma sanayi ürünlerinin çeşitliliği arttırılmakta ve savunma, endüstriyel bir sektör haline gelmektedir.

Ülkelerin iç ve dış tehditlere karşı korunabilmesi için güvenlik ve savunma ihtiyacı doğmuştur. Bu da silahlı kuvvetlerin varlığına ve zorunlu savunma harcamalarına neden olmaktadır. Teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesiyle birlikte, silahlı kuvvetlerin bu gelişmelere ayak uydurması ve kendini sürekli yenilemesi gerekmektedir. Savunma sanayi, teknolojik gelişmelerden en çok etkilenen sektörlerden biri olarak ülke sanayisinin itici gücü haline gelmiştir. Bu nedenle, savunma sanayisinde yeteneklerini geliştiremeyen ülkeler daha fazla dışa bağımlı hale gelmiştir.

Bilim ve teknolojik gelişmelerle savunma sanayisini geliştiren ülkeler, askeri ihtiyaçlarını kendi başlarına karşılayarak dışa bağımlılıklarını azaltmıştır. Bu sayede ürettiği sistemleri sadece savunma alanında değil, tarım, ulaştırma, haberleşme gibi sivil alanlarda da kullanarak çok yönlü bir fayda sağlamıştır. Ayrıca bu ülkeler, üretmiş oldukları sistemleri diğer ülkelere satarak ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde savunma sanayi sektörünün yapısı, tanımı ve tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, savunma sanayi sektörünün önemi, özellikleri ve diğer endüstriyel sektörlerden ayrılan yapısal özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Türk savunma sanayisinin ciro, ithalat, ihracat vb. sektörel verileri doğrultusunda ekonomik boyutu ele alınmıştır. Son bölümde ise savunma sanayi sektörünün istihdam, Ar-ge, ödemeler dengesi, ekonomik istikrar vb. ekonomik göstergeler açısından ülke ekonomisi üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

1. Türkiye'nin Savunma Sanayi Sektörü Yapısı ve Tarihsel Gelişimi

Türkiye'nin coğrafi konumu ve etkileşimde bulunduğu bölgeler, tarihin her döneminde çeşitli istikrarsızlıklar ve çatışmalar yaşamış ve savaşlara şahit olmuştur. Bu coğrafi konum ve jeopolitik özellik, müttefiklerin korunması için de kritik bir önem arz etmekte, bu durum tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de özel önlemler gerektirmektedir. Türkiye'nin boğazların kontrolüne sahip olması, Asya ve Avrupa arasındaki doğal bir köprü konumunda bulunması, askeri gücünü ve savunma sanayini geliştirmesini gerektirmektedir. Bu nedenle Türk savunma sanayi, modern sanayilerin oluşmaya başladığı dönemden itibaren Türkiye'nin ihtiyacı olarak görülmüş

ve sanayi yapısının temelleri atılmıştır (Çapar, 2023: 66). Türkiye’de savunma sanayi sektörü, kamu ve özel sektör kurumları tarafından yürütülmektedir. Kamu kuruluşları arasında askeri fabrikalar, kamuya ait silah fabrikaları, tersaneler, hava destek ve bakım merkezleri bulunurken, özel sektör kuruluşları da savunma sanayi ürünlerinin tasarımı, üretimi ve bakımı konusunda faaliyet göstermektedirler. Bu nedenle, devam eden bölümlerde Türkiye’deki savunma sanayinin tarihi gelişimi, güncel yapılanması ve performansı detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1.1. Savunma ve Savunma Sanayi Kavramı

Tarihin en eski çağlarından beri devletlerin ayakta kalabilmesi ve hükümlerlerini koruyabilmeleri için dış güvenlik ve savunma önemli bir rol oynamıştır. Egemenlik iddiası olan başka devletlerin müdahalelerine ve saldırılarına karşı korunmak için savunma ihtiyacı doğmuştur. Bu nedenle dış savunma ve güvenlik, devletlerin en önemli kamu hizmetlerinden biri olarak görülmüştür.

Savunma hizmeti, günümüz modern devlet anlayışında devletin varlığının ve egemenliğinin bir göstergesi olup temel ve asli unsur olarak yerini almıştır. Savunma sanayinin gücü ülkelerin ekonomik ve teknolojik gelişmişlik düzeyleri ile yakından ilgilidir. Uluslararası ölçekte ele alındığında ise savunma sanayi alanında ulaşılan düzey ülkelerin gücünü etkileyen en önemli göstergelerden biridir. Bu noktada savunma sanayinin iki önemli özelliği karşımıza çıkmaktadır: Birincisi, ulusal güvenliğin sağlanması amacıyla ileri teknolojiler içermesi ve gizlilik özelliği taşıması; ikincisi ise büyük finansal kaynak aktarımı gerektiren savunma gereksinimlerinin ülke içinden karşılanarak ülkenin sanayi, bilim ve teknoloji düzeylerine katkı sağlamasıdır (Tübitak, 2003: 9).

Savunma sanayi, ülkelerin askeri gücünü korumak ve saldırılara karşı hazırlıklı olmak için silahlı sistemleri ve teçhizatları üreten, geliştiren ve diğer sanayi sektörleriyle iş birliği yapan tesis ve firmalar topluluğudur. Bu sanayi, her türlü stratejik ve taktik amaçları göz önünde bulundurarak silah sistemleri ve teçhizatları geliştirir ve üretir, böylece olası bir tehdide karşı hazırlıklı hale gelmektedir. Savunma sanayi ayrıca kalıcı barışın sağlanması için de önemli bir role sahiptir.

Savunma sanayi, bir ülkenin silahlı kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu harp silahları, mühimmat, araç gereç üretim girdileri ve yedek parçalarını üreten sanayi tesislerinin tümünü ifade eder. Savunma sanayi, ulusal güvenlik

amacıyla tüm askeri ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan sanayi kuruluşlarından oluşur. Savunma sanayi sektörü, silahlı kuvvetlerin kullanması için çeşitli işletmelerce sunulan hizmet, savunma sistemlerine yönelik Ar-ge faaliyetleri, teknolojik yenilikler, askeri silah, silah alt sistemleri ve yedek parçaların üretimini kapsar (Uzun, 2007: 5). Böylece ürün yelpazesi ileri teknoloji gerektiren savunma sistemlerinden daha ucuz maliyetli ürünlere kadar farklılık göstermektedir. Ordunun tüketimine dahil olan her tür üretimi kapsayan savunma sanayi, birçok değişik sanayi dalını ve devlete ürün satan farklı şirketleri kapsamaktadır. İmalat sanayi sektörleri içinde müstakil yeri olan savunma sanayi, diğer imalat sektörleri ile etkileşim halinde olup, hem devletin savaş hali ya da acil durumlardaki askeri ihtiyaçlarını hem de barış döneminde askeri gereksinimlerini hızlı bir şekilde sağlayabilmelidir (Saygılı, 2022: 40).

1.2. Savunma Sanayinin Önemi

Savunma düzeyleri farklılık gösterse de ülkeler, jeopolitik konumları, stratejik önemleri, iç ya da dış tehdit unsurları gibi nedenlerle ulusal güvenliğin tesisi amacıyla savunma hizmetlerine ihtiyaç duyarlar. Ulusal çıkarları koruma amaçlı oluşturulan savunma sanayinin, ekonomik, sosyal, teknolojik ve siyasi etkileri göz önünde bulundurularak güçlü olması gerektiği öngörülmektedir. Güçlü savunma sanayi, devletlerin varlıklarını sürdürürebilmeleri, ulusal egemenliğin korunması ve güvenliğin sağlanması için caydırıcı güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Savunma sanayi, ekonomik olarak büyük miktarda kaynak aktarılan bir alan olarak sanayi dalları içinde lokomotif olma özelliği ile istihdama olumlu katkı sağlamakta, kalkınma sürecini hızlandırarak ülkenin ekonomik gücünü etkilemektedir. Benzer şekilde savunma sanayinin ileri teknolojik gelişmelerin takibine ihtiyaç duyması ülkenin bilimsel ve teknolojik ilerleme düzeyine katkı sağlaması sonucunu beraberinde getirmektedir.

Ülkenin ekonomik kalkınma stratejisi çerçevesinde savunma sanayi alanında yapılan yatırımların, Ar-ge çalışmalarının ve teknolojik ilerlemelerin ülkeler arasındaki güç dengesini değiştirebilme niteliği göz önünde bulundurulmalıdır. Savunma alanındaki Ar-ge çalışmaları sonucunda oluşan teknolojik üstünlük dış tehditlere karşı caydırıcılığı artırmakta, aynı zamanda bu yeniliklerin diğer sektörlerle sunduğu ticari katkı uzun vadede Ar-ge giderlerinin düşürülmesi ve rekabet avantajı elde edilmesini sağlamaktadır. Ülkenin savunma sanayine ayrılan Ar-ge harcamaları ile bu alanda sahip olunan ileri teknoloji arasında doğru orantı

söz konusudur.

Günümüzde devletlerin güçlü savunma sanayi inşa ederek uluslararası ilişkilerde askeri caydırıcılığa sahip olması, silah ve asker sayısından çok dışa bağımlılığın azaltılarak teknolojik gelişmelere paralel olarak yerli tasarım ve üretim yapabilmelerinden geçmektedir.

1.3. Savunma Sanayinin Özellikleri

Savunma sanayi, diğer birçok sanayi dalıyla etkileşimi gerektirmektedir. Ancak savunma sanayi sektörünün pazar özellikleri ve askeri ihtiyaçların özellikleri bu alanda faaliyet gösteren kuruluşları diğer sanayi kuruluşlarından ayırmaktadır.

Savunma sanayi, uzun süren teknoloji, ürün geliştirme süreçlerine sahip olmakla birlikte yüksek düzeyde Ar-ge harcamaları gerektiren bir sektördür. Bu sektör, devletlerin milli çıkarları açısından stratejik öneme sahip olmakla birlikte, istihdam sağlaması, milli ticaret dengesine katkı sağlaması ve sivil sanayinin ileri teknoloji kazanımlarına öncülük etmesi nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır (Stephen, 1996: 325; Saygılı, 2022: 47).

Savunma sanayinde yeni ürün geliştirme süreçleri, üretim teknolojileri ve ürünlerin karmaşıklığı dikkate alındığında, diğer sanayi sektörlerine göre daha yüksek riskler ve zorluklar içeren süreçler oldukları görülmektedir (Ziylan, 2004: 91).

Genellikle sermaye ve teknoloji yoğun bir üretim sistemi gerektiren savunma sanayi, kendisine özgü nitelikler taşıyan bir yapıya sahiptir. Bu özellikler aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Öksüz ve Öztürk, 2019: 67):

- Savunma sanayinde diğer sanayi dallarında olan alıcı çeşitliliği yoktur. Piyasada tek alıcı devlettir. Bu durum devlete piyasanın koşullarını belirleme şansını verdiğinden gücünü artırmaktadır. Sınırlı ihtiyaca ve sınırlı talebe göre üretim yapılır.
- Savunma sanayi ürünleri gelişmiş teknoloji kullanımı gerektirir. Şirketler arası rekabet fiyat vb. faktörlerden çok teknolojik düzeye dayanmaktadır.
- Savunma sanayinin teknoloji yoğun bir üretim sistemi gerektirmesi beraberinde nitelikli iş gücü istihdamını getirmektedir. Sanayinin kendine has özel kalite standartları ve hassas üretim teknikleri yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duymaktadır.

- Ürünlerde yüksek kalite standartları aranması ve yeni bir sistem geliştirip üretmenin uzun yıllar alması ve büyük yatırımlar yapılması nedeniyle sektörde az sayıda fakat büyük şirketler yer alır. Bu durum rekabeti artırıcı sonuç yaratmaktadır.
- Uluslararası ticarete savunma sanayi ürünlerinin kar oranları diğer mallara göre daha yüksektir. Ayrıca bu sanayi kolunda yapılan ihracat diğer mallara oranla daha yüksek döviz girdisi sağlar. Ancak savunma sanayi firmalarının öncelikli amacı kar maksimizasyonu değildir.
- Savunma, yüksek düzeyde yatırım ve yüksek sermaye gerektiren bir alandır. Ar-ge faaliyetlerine dayalı, karmaşık yapıda, özel nitelikli ve pahalı tesis, teçhizat ve donanım kullanımı nedeniyle büyük yatırımlara ihtiyaç duyulur. Bu durum üretim maliyetini artırır; özellikle savaş ve rekabet ortamında yüksek maliyetlerin karşılanması önem arz etmektedir.
- Savunma sanayinde özellikle nükleer, uzay ve havacılık, bilişim ve elektronik sektörlerinde yoğunlaşan Ar-ge harcamaları diğer sektörlerle oranla yüksektir.

Stratejik bir sektör olarak savunma sanayi planlamayı gerektiren, devlet müdahalesine açık yapısıyla ülkelerin coğrafi konumlarıyla yakından ilgilidir. Savunma sanayisinin gelişmesine yönelik çaba gösteren ülkeler gelişmiş ülkelere ihtiyaç duymaktadır. Ancak gizlilik, güvenlik gibi nedenlerle bu alanda teknoloji transferi oldukça güçtür ve gelişmiş ülkeler kendi savunma sanayilerini korumaya almışlardır.

1.4. Türkiye’de Savunma Sanayinin Tarihsel Gelişimi

18.yüzyıldan itibaren Avrupa’da gerçekleşen teknolojik gelişmelerin savunma sanayi alanına yansımaları olurken Türk savunma sanayi bu gelişmelere yeterince uyum sağlayamasa da I. Dünya Savaşı’na yaklaşan dönemde ilk savaş gemisi, ilk zırhlı firkateyn, ilk denizaltı üretimleri gerçekleşmiştir. Bağımsızlık mücadelesi döneminde ise (1920-1921) Ankara Silah Fabrikası kurulmuştur. 1923 yılından itibaren Kurtuluş Savaşı’nın zorluklarını yaşayan genç Cumhuriyet, topyekûn sanayileşme ve kalkınma politikaları uygulanmasını öngörmüştür. Sınırlı kaynak ve kapasitenin söz konusu olduğu bu planlı kalkınma döneminde milli savunma sanayinin geliştirilmesi, devlet tarafından üstlenilerek ekonomik ve teknolojik zorluklara rağmen başta havacılık alanında uçak fabrikası kurulması olmak üzere hafif silah, top, barut, tüfek, fişek, gaz maskesi gibi mühimmat fabrikaları ve tersaneler gibi birçok yatırım yapılmıştır. Böylece 1923 ile 1950 yılları arasında pek çok devlet iştrakinin açılması nedeniyle milli savunma sanayi politikalarının uygulandığı dönem olarak kabul edilir.

1947’de Truman Doktrini ile ABD tarafından silah ve askeri malzeme yardımları verilmeye başlanmış, bu yardımların ordunun modernleşmesine katkı sunması amaçlanmıştır. Nato üyeliğini takiben, 1952 yılında Türkiye’ye müttefik ülkeler tarafından ihtiyaç fazlası teçhizat ve donanımlar hibe edilmiştir. Bu durum savunma ürünleri üretiminde önemli ölçüde azalmaya neden olmuştur. 1954 yılında ihtiyaç duyulan savunma sistemlerinin geliştirilmesi için Millî Savunma Bakanlığı’na bağlı Ar-ge birimi kurulsa da 1950’lerde başlayan gerilemenin sona erdirilmesi gerektiğinin anlaşılması 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında rastlamaktadır. Bu harekât sonrası ABD tarafından uygulanan silah ambargosu sonucu Türkiye kendi askeri ihtiyaçlarını üretme düşüncesine ağırlık vermeye ve modern bir savunma sanayi altyapısı oluşturma politikasının temellerini atmaya başladı. TSK’nın haberleşme ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan ASELSAN 1978 yılında faaliyete başlamıştır. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı’nın kuruluşunu HAVELSAN ve ASPİLSAN izlemiştir. Ayrıca askeri alanda faaliyet gösterecek ileri teknoloji firmaları kurularak yerli savunma sanayi oluşmaya başlamıştır. 1980’li yıllarda kara kuvvetlerinin ağır bakım ve tamir fabrikaları, deniz kuvvetlerinin askeri tersaneleri, hava kuvvetlerinin hava ikmal ve bakım merkezleri açılmış, Türk Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. kurulmuş, ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ihtiyaçlarını yerli üretim temelinde karşılama anlayışının benimsendiği bir döneme girilmiştir. Bu anlayış günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

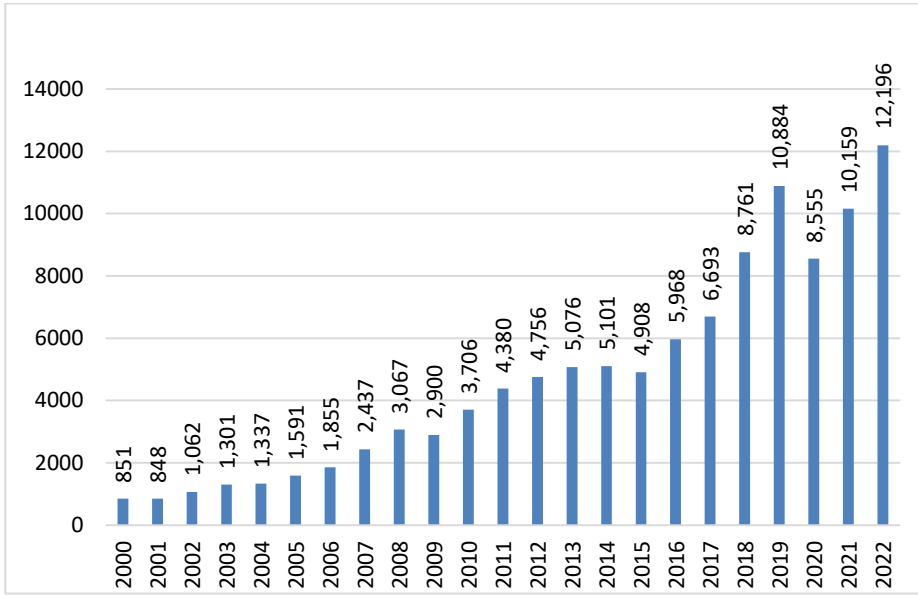
2. Türkiye’de Savunma Sanayi Sektörel Verileri

Savunma sanayi sektörü, bir ülkenin ulusal güvenliğini sağlamak ve savunma kapasitesini geliştirmek amacıyla stratejik bir öneme sahip olan bir sektör olduğundan bu sektörün hem içeride hem de uluslararası alanda etkin bir şekilde faaliyet göstermesi, ulusal savunma gücünün sürdürülmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Savunma sanayi sektöründeki ihracat ve ithalat ciroları, sipariş ve istihdam verileri ise sektörün sağlığını ve performansını değerlendirmek için önemli göstergeler sunmaktadır. Bu veriler, savunma sanayi sektörünün ekonomiye olan katkısını anlamamızı sağlarken, aynı zamanda sektörün büyüme potansiyelini ve ulusal savunma stratejisinin etkinliğini değerlendirmede de bize rehberlik eder. Bu bölümde Türkiye’nin savunma sanayi sektöründeki sektörel verileri incelenerek, 2000 yılı öncesi ve sonrası dönemde Türk savunma sanayisinin değerlendirmesi yapılacaktır.

2.1. Savunma Sanayi Sektöründe İhracat ve İthalat Ciroları, Sipariş ve İstihdam Verileri

Çalışmanın bu başlığında Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçılar Derneği (SASAD) tarafından sağlanan verilere dayanarak, Türk savunma sanayisinin ciro rakamları, ithalat ve ihracat oranları, alınan siparişler ve istihdam durumu incelenecektir. SASAD'ın sağladığı bu veriler, Türk savunma sanayinin güçlenmesine, rekabet yeteneğinin artmasına ve gelişimine katkıda bulunmak amacıyla kullanılmıştır.

Grafik 1. 2000-2022 Yılları Arasında Toplam Savunma Sanayi Ciro Rakamları (Milyon \$)

Kaynak: SASAD, Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçılar Derneği Performans Raporu 2022 verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 1'e bakıldığında, SASAD'ın 2022 yılı raporunda sunulan verilere dayanarak Türk savunma sanayi sektörünün 2000-2022 yılları arasındaki ciro miktarını incelemektedir. Bu dönemde sektörün toplam satış tutarı 2022 yılında bir önceki yıla göre toplam ciroda %20,05'lik artış göstermiştir. Ayrıca yurt içi satışlar gelirlerindeki büyümenin yanı sıra, yurt dışı satışlar gelirlerinde de %36,32'lik bir artış gözlemlenmiştir, bu da Türk savunma sanayinin yurtdışında da büyük bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir (SASAD, 2022).

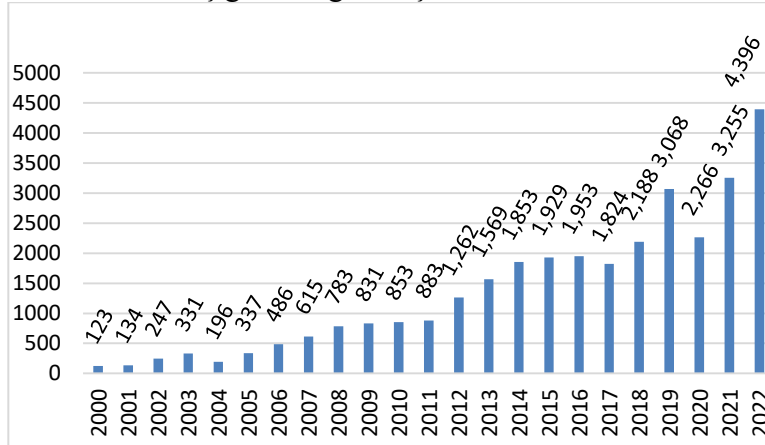
Tablo 1. Savunma Sanayi Toplam Ciro Tutarı, Yıllık Değişim ve GSYH içindeki Payı (Milyon \$) (2000-2022)

Yıllar	Toplam Ciro (Milyon \$)	% Değişim (Yıllık)	Savunma ve Havacılık Sektör Cirosunun GSYH içindeki payı
2000	851.852.000	-	0,32%
2001	848.897.075	-0,35%	0,43%
2002	1.062.375.000	25,15%	0,46%
2003	1.301.000.329	22,46%	0,43%
2004	1.337.120.000	2,78%	0,34%
2005	1.591.162.692	19,00%	0,33%
2006	1.855.291.882	16,60%	0,35%
2007	2.437.625.437	31,39%	0,38%
2008	3.067.336.444	25,83%	0,42%
2009	2.900.147.387	-5,45%	0,47%
2010	3.706.740.570	27,81%	0,51%
2011	4.380.884.736	18,19%	0,57%
2012	4.756.380.652	8,57%	0,60%
2013	5.076.000.000	6,7%	0,62%
2014	5.101.000.000	0,49%	0,64%
2015	4.908.000.000	-3,78%	0,68%
2016	5.968.000.000	21,60%	0,70%
2017	6.693.000.000	12,15%	0,79%
2018	8.761.000.000	30,90%	1,12%
2019	10.884.081.347	24,23%	1,43%
2020	8.555.799.282	-21,39%	1,18%
2021	10.159.297.769	14,72%	1,24%
2022	12.196.447.159	20,05%	1,34%

Kaynak: Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçılar Derneği Performans Raporu 2019, 2020, 2021, 2022 verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 1, 2000 ile 2022 yılları arasındaki Türk savunma sanayinin ciro rakamlarını, yıllık değişim yüzdeleriyle birlikte göstermektedir. Sektörün yıllar itibariyle ciro rakamlarında dalgalı bir seyir izlediği gözükse de genel itibariyle artış yönünde seyretmektedir. 2022 yılında elde ettiği toplam satış tutarı, bir önceki yıla göre %20,05’lik artış göstererek 12,196 milyon dolara ulaşmıştır. Ayrıca sektörün GSYH içindeki payı da %1,34’lük artış göstermiştir. Bu artış oranları, dünyadaki savunma harcamalarının gelişimi ile kıyaslandığında olumlu bir tablo ortaya koymaktadır. Tablo, savunma sanayinin performansı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır ve sektörün gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır (SASAD, 2022).

Son 21 yıllık savunma sanayi cirolarına bakıldığında 2001, 2009, 2015 ve 2020 yıllarında bir önceki yıla göre bir gerileme yaşandığı gözlemlense de diğer yıllarda ciro tutarlarında artışlar gözlemlenmiştir. 2001 yılında %0,35’lik ve 2009 yılında %5,45’lik gerilemenin nedeni, yaşanan ekonomik krizler ve etkileri ile açıklanabilir. 2015 yılında sektörün toplam satışlarında %3,78’lik bir gerileme yaşamasının nedeni ise iç pazarda yeterli genişlemenin yaşanmaması ve ihracattaki artış eğiliminin duraksaması olarak görülebilir. 2020 yılındaki %21,35’lik ciddi bir düşüşün temel nedeni de 2019 yılında başlayan Covid-19 pandemisinin sektör üzerinde yarattığı olumsuz etkiye dayandırılmaktadır. Sektörün cirosunun GSYH içindeki payının ise yıllar itibariyle sürekli bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır.

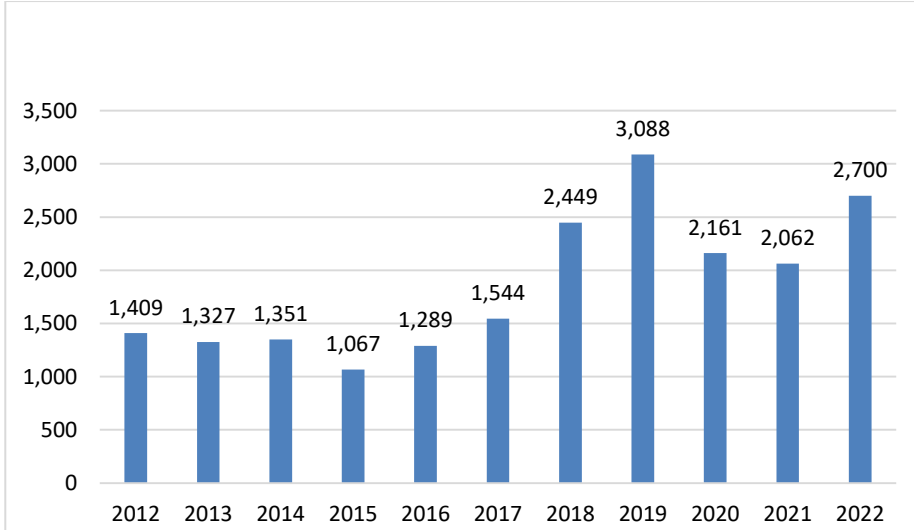
Grafik 2. 2000-2022 Yılları Arasındaki Savunma Sanayi İhracat Ciroları (Milyon \$)

Kaynak: Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçılar Derneği Performans Raporu 2021, 2022 verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 2’de Türkiye’nin savunma sanayi sektörü 2000-2022 yılları arasındaki ihracattan elde edilen ciro rakamları verilmiştir. Grafikteki veriler incelendiğinde, Türkiye’nin savunma sanayi ihracat ürünlerine ait ihracat ciro tutarlarında (2004, 2017, 2020 yıllarındaki düşüşler hariç) yıllar itibariyle artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

2022 yılında yurt dışı satış geliri toplamı bir önceki yıla göre %36,3 oranında bir artış göstererek 4.396 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Firmalar bazında dağılım incelendiğinde büyük işletmeli firmaların toplam yurtdışı satış gelirinin %77’sini karşılayarak 3.402 milyon dolar, KOBİ kategorisindeki firmaların %23’ünü karşılayarak 994 milyon dolar ciro sağladığı anlaşılmaktadır (SASAD, 2022: 22)

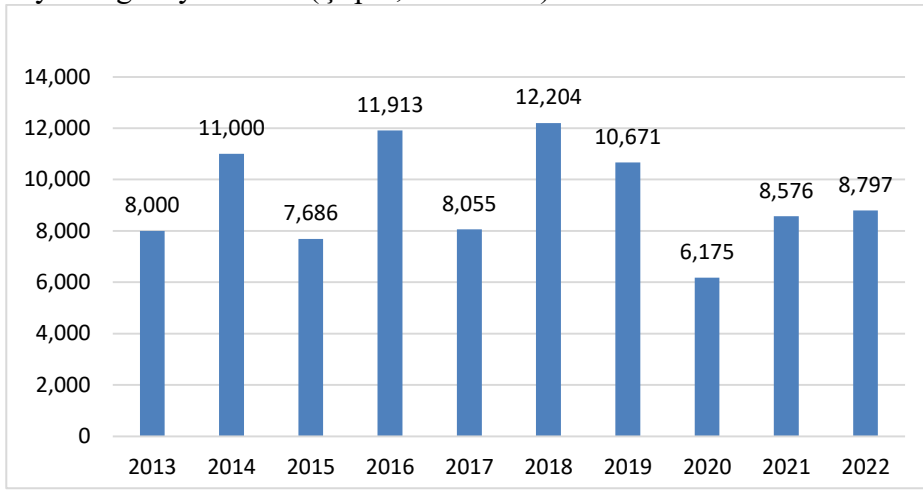
Bölgesel olarak 2022 yılı yurt dışı satışlar incelendiğinde, Amerika’ya yüzde 47’lik bir artışla 796 milyon dolar, Avrupa’ya yüzde 84’lük bir artışla 663 milyon dolar ve diğer bölgelere (Orta Doğu, Asya, Afrika, Güney Amerika) yüzde 28’lik bir artışla 2.937 milyon dolarlık satış yapılmıştır. Bu rakamlar, Türk savunma sanayi sektörünün uluslararası arenada da giderek güçlendiğini göstermektedir (SASAD, 2022: 9).

Grafik 3. 2012-2022 Yılları Arasında Savunma Sanayi İthalat Cirosu (Milyon \$)

Kaynak: Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçıları Derneği Performans Raporu 2021, 2022 verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Savunma sanayi sektörünün 2012-2022 yılları arasında gerçekleştirdiği ithalat ciro rakamları Grafik 3'te gösterilmektedir. Savunma sanayi ithalat ciro tutarlarına bakıldığında yıllar içinde artış ve azalışların olduğu dalgalı bir trend olduğu söylenebilir. Buna göre, 2021 yılında sektörün ithalatı 2020 yılına göre yüzde 4,58'lik bir azalma ile 2.062 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat kaleminde olduğu gibi ithalat rakamlarında da 2019-2021 yıllarında önemli düşüşler gözlenmektedir. SASAD'ın yayınladığı 2020 Performans Raporu'nda ihracata göre ithalattaki daha güçlü düşüşün "gizli ambargolar, salgın nedeniyle tedarik zincirlerinin aksaması ve stok yaratma" gibi durumlarla bağlantılı olduğu ifade edilmektedir (Sasad, 2020: 15). Ancak 2022 yılına gelindiğinde ithalat ciro rakamlarının bir önceki yıla göre %30,95'lik artışa ulaştığı görülmektedir. Önceki yıllarda yaşanan salgın nedeniyle kesintiye uğrayan tedarik zinciri, sektördeki aktörlerin stok oluşturma çabalarının ithalat kalemlerine ciddi şekilde yansımaya neden olmuşken, bu yıl bu etkilerin tamamen ortadan kalktığını belirtmek mümkündür. Son olarak ithalata bağlı dışa bağımlılığı azaltabilmek için sektörde yerleşirme çalışmalarının hız kazanması, döviz kazandırıcı hizmetlerden elde edilen gelirin artması ile sektörün ithalat-ihracat dengesinde ihracatın ithalatı geçtiği ve bunun da cari denge üzerinde olumlu etki yarattığı söylenebilir (Çapar, 2023: 305).

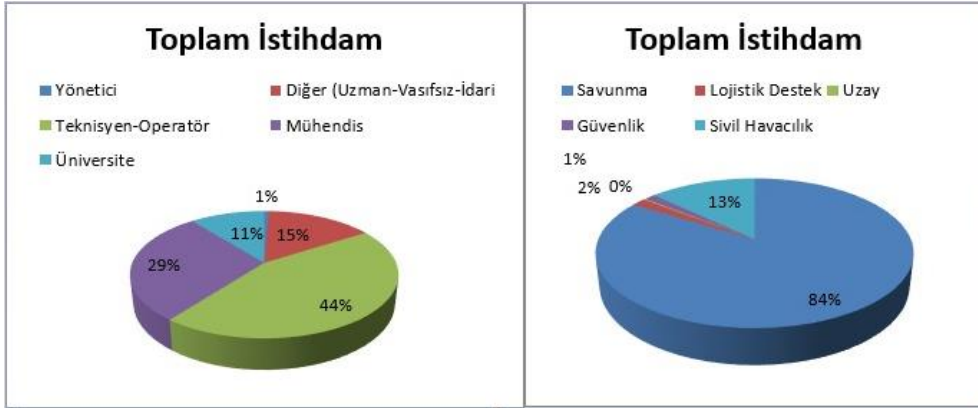
**Grafik 4. Savunma Sanayi Alınan Sipariş Tutarları (Milyon \$)
(2013-2022)**

Kaynak: Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçılar Derneği Performans Raporu 2021, 2022 verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 4'te 2013-2022 yılları arasında savunma sanayi sektöründe alınan

siparişlerin tutarları verilmiştir. Sektör firmalarının 2021 yılında aldığı sipariş tutarı 8.576 milyon dolar iken, 2022 yılında bu tutar %2,58'lik bir artışla 8.797 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Alınan siparişler, savunma sanayinin gelecekteki yönelimleri hakkında ipuçları sunabilir. Örneğin, 2013-2019 arasındaki dönemde savunma sanayi cirosundaki artışa paralel olarak alınan siparişlerin sürekli olarak ciro seviyesinin üzerinde kalması, gelecek dönemlerdeki büyüme eğilimine işaret etmektedir. Ancak 2019-2022 döneminde, alınan siparişlerin ciroya oranla 2 kat daha güçlü bir düşüşle ilk kez toplam cironun altına düşmesi, yeni bir durumu işaret etmektedir. SASAD 2020 Performans Raporu'na göre, bu durumun temel nedeni COVID-19 salgınının savunma bütçelerinin önceliğini değiştirmesidir. Raporda, sektörel açıdan dış siparişlere ve yan sektörlerle (örneğin siber güvenlik, otomasyon, tıbbi cihazlar gibi) odaklanmanın önemine vurgu yapılarak, bu alanlarda yoğunlaşmanın faydalı olabileceği belirtilmektedir (SASAD, 2020: 12-13).

Alınan siparişlerin bölgesel dağılımına bakıldığında, sektördeki ilk yıllarda siparişlerin ağırlıklı olarak yurt içinden geldiği, yurt dışı bağlantıların henüz istenilen (beklenen) düzeye ulaşamadığı görülmektedir. Yurt dışı pazarlarda özellikle Orta ve Uzak Doğu pazarlarında gelişme sağlamak için sanayici-devlet iş birliğinin kaçınılmaz olduğu değerlendirilmektedir. 2015 yılında alınan siparişlerin %89'u yurtiçinden, %2'si Avrupa'dan, %3'ü ABD'den ve %6'sı diğer ülkelerden sağlanırken, 2022 yılına gelindiğinde önceki yıllardan farklı olarak yurt dışı siparişlerin yurt içinden biraz daha fazla olduğu görülmektedir. Siparişlerin %46'sı yurtiçinden, %11'i ABD'den, %11'i Avrupa'dan ve %32'si diğer ülkelerden alınmıştır. (SASAD, 2022) Ülkeler arasında son yıllarda ABD ve Avrupa ülkelerinden gelen sipariş oranlarında ciddi artışlar göze çarpmaktadır. Yıllar itibariyle yurtiçinden gelen siparişlerin yüzdeleri azalırken, yurtdışından gelen siparişlerin yüzdeleri arttığı görülmektedir. Bu durum sektördeki ürünlerin dış pazarlarda daha fazla talep gördüğü sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır.

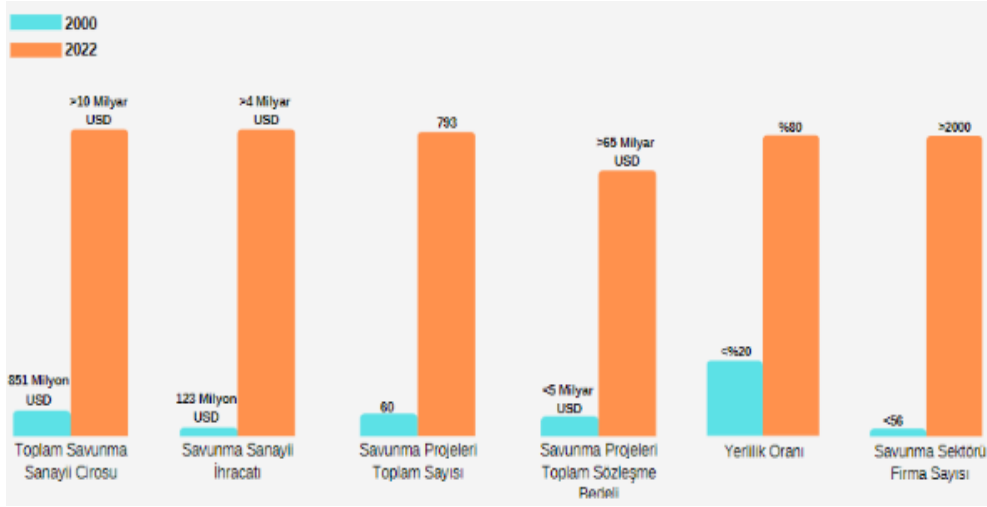
Grafik 5. Savunma Sanayi Toplam Personel İstihdam Dağılımı

Kaynak: Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçılar Derneği Performans Raporu 2022 verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

TOBB tarafından hazırlanmış olan Türkiye Savunma Sanayi Sektör Raporu 2008'e göre savunma sanayi sektöründe 2008 yılında istihdam edilen personel sayısı 17.841 olarak gösterilmiştir (TOBB, 2009: 37). Personel istihdamı sektörde yıllar itibariyle artış göstermiştir. 2012 yılında 33.491 (toplam istihdamın %0,1'i) olan toplam çalışan sayısı, 2022 yılında 81.132'ye (toplam istihdamın %0,3'ü) yükselmiştir. Grafik 5'e göre, sektörde çalışanların %1'i yönetici, %11'i üniversite mezunu, %15'i uzman/vasıfsız/idari personel, %29'u mühendis ve %44'ü teknisyen-operatördür. İşgücünün %50'si üretim bölümünde, %27'si idari ve destek personel olarak, %25'i ürün ve teknoloji geliştirme bölümlerinde ve %1'i ise yönetici pozisyonunda istihdam edilmektedir. Sektörde istihdam edilen personeller savunma, sivil havacılık, lojistik destek, güvenlik ve uzay alanlarında bulunmaktadır. 2022 yılına ait olarak sektör istihdamının personel dağılımına baktığımızda savunma alanında çalışanlar %83,81 ile ilk sırayı almakta, bunu %12,91 ile sivil havacılık sektöründe istihdam edilenler takip etmektedir (SASAD, 2022: 18).

2.2. 2000 Öncesi ve Sonrası Dönemde Türk Savunma Sanayi'nin Değerlendirmesi

Çalışmanın bu başlığında Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçılar Derneği (SASAD) tarafından sağlanan verilere dayanarak, Türk savunma sanayisinin 2000 öncesi ve sonrası dönemlerini kapsayan mevcut durumu aşağıdaki grafikte incelenecektir.

Grafik 6. 2000 Öncesi ve Sonrası Dönemde Türk Savunma Sanayi'nin Değerlendirmesi

Kaynak: SASAD Performans Raporlarından faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Son 20 yıl içerisinde Türk savunma sanayi sektörü birçok başarıya imza atmıştır. Türk savunma sanayisi sürekli olarak gelişimini sürdürmekte olup, yerleşme oranı da artmaktadır. Yerlilik oranı 2000 yılında %20'lerin altında iken, 2022 yılında %80'e yükselmiştir.

2022 yılı itibariyle Türkiye'de savunma sanayi sektörü, 276'sı imalatçı firma ve kuruluş olmak üzere 2000'in üzerinde firmayı 5 farklı küme (savunma, güvenlik, uzay, sivil havacılık, lojistik destek) altında bir araya getirmiştir. Bu sektör, yüksek katma değerli üretimler yaparak ülke savunması için hayati önem taşımaktadır. Ayrıca, ileri teknoloji çalışmaları içeren sektör, yurt dışı satış geliri açısından da önemli bir potansiyele sahiptir. Savunma sanayi sektörü, 12.196 milyon dolarlık üretimi ve 4.396 milyon dolar civarındaki yurt dışı satış geliriyle birlikte 81.132 kişiye istihdam sağlamaktadır.

Türk savunma sanayi, savunma ve havacılık sektörlerindeki faaliyetleri 2000'li yılların başında 851 milyon dolarlık toplam ciro rakamını sağlarken, 2022 yılına gelindiğinde 10 milyarı aşmıştır. Buna bağlı olarak savunma sanayi alanındaki ihracatı da yıllar itibariyle artış göstermiştir. 2000 yılında sektördeki ihracat rakamları 123 milyon dolar iken, 2022 yılında bu rakam 4

milyar dolar seviyesini aşmıştır.

Son 20 yıl içerisinde Türk savunma sanayi projelerinde de önemli bir artış meydana gelmiştir. Savunma Sanayi Başkanlığı'nın toplam proje sayısı 2000 yılında 60 iken, günümüzde bu rakam 793'e yükselmiştir. 2000 yılında 5 milyar doların altında olan projelerin toplam sözleşme bedeli nominal değeri %1200 artarak 2022 yılında 65 milyar doların üzerine çıkmıştır.

11. Kalkınma Planı, 2019-2023 dönemini kapsayan bir plan olarak ekonomi, teknoloji, tarım, turizm ve sosyal kalkınma gibi birçok alanda hedefler belirlemiştir. Bu plan ayrıca savunma ve havacılık sektöründe son yıllarda yaşanan gelişmelerin devam edeceğine işaret eden savunma sanayisi hedefleri de içermektedir. Savunma Sanayii Başkanlığı liderliğinde belirlenen savunma sanayi hedefleri arasında 2023 yılı için savunma sanayi cirosunda 26.9 milyon dolar, ihracat rakamlarında ise 10.2 milyon dolar hedeflenmektedir. Savunma sanayisinde 2023 istihdam hedefi ise 79.300 kişi olarak belirlenmiştir ve yerlilik hedefi de %75 olarak planlanmaktadır (SBB, 2019:94). 2022 yılına gelindiğinde, ihracat rakamları, istihdam ve yerlilik oranları hedeflerine ulaşıldığı görülmektedir.

3. Türk Savunma Sanayi'nin Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Savunma sanayi harcamaları, Türkiye'nin ekonomik dengesini farklı yönlerden etkilemektedir. Bu harcamalar, işsizlik oranı, enflasyon, ekonomik büyüme, dış ticaret, sağlık ve eğitim harcamaları gibi alanlar arasındaki ilişkileri içermektedir. Ancak, harcamaların şekilleri, uygulanan politikalar, ülke yapısının durumu ve dönem gibi çeşitli faktörlerin değişkenliği, kısa ve uzun vadede savunma harcamalarının ekonomiye etkilerini de değiştirmektedir. Türkiye'deki savunma sanayi alanına yapılan yatırımlar kısa vadede bütçe üzerinde ekonomik zorluklar yaratabilse de uzun vadede ekonomik gelişimi artırmakta ve ekonomik açıdan olumlu sonuçlar vermektedir.

3.1. Savunma Sanayi Sektörünün Sanayileşmeye Etkileri

Savunma sanayi sektörü, ülkenin savunma ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda ihracat yoluyla ülkenin ekonomik kalkınmasına önemli boyutta katkı sağlayabilecek bir sektördür. Ülkenin savunma amaçlı ihtiyaç duyduğu ürünleri yerli hammadde ve enerji kaynaklarından sağlayabilmesi ülkenin ekonomik potansiyelini doğrudan ve olumlu etkileyecektir. Ülkenin sanayileşmesi ile savunma sanayinin gelişmişliği arasında doğrudan bir ilişkinin mevcut olduğu; savunma sanayide güçlü olan ülkelerin aynı

zamanda teknolojik üstünlüğe sahip gelişmiş ülkeler olduğu görülmektedir. Savunma sanayinin gelişmişliği ülkelerin ekonomik olduğu kadar siyasi etkinliğe sahip olması anlamına gelmektedir. Günümüzde uluslararası platformda söz sahibi olmak isteyen ülkelerin mühimmat üretiminden savunma teknolojisine ait yazılımlara dek egemen olmaya çalıştıkları gözlenmektedir (Öksüz ve Öztürk, 2019: 66).

Türk savunma sanayi sektörünün ve savunma sanayi yatırımlarının etkileri incelenecek olursa bazı olumlu ve olumsuz özelliklerden bahsedilebilir:

Olumlu özellikleri

1. Yerli Üretim: Savunma sanayi sektörü, yerli üretimi teşvik etmektedir. Bu da ülkenin sanayileşme sürecine katkıda bulunmaktadır.
2. Ar-ge ve İnovasyon: Savunma sanayi yenilikçi teknolojilerin geliştirilmesine ve uygulanmasına büyük önem vermektedir. Bu sayede Ar-ge ve inovasyon faaliyetleri teşvik edilmekte ve ülkenin teknolojik gelişimine katkıda bulunmaktadır.
3. İstihdam: Savunma sanayi sektörü yüksek nitelikli işgücü ihtiyacı olan bir sektördür. Bu nedenle, sektörde istihdamın artması ülke genelinde ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır.
4. İhracat: Savunma sanayi sektörü, ülke ekonomisine ihracat yoluyla katkıda bulunmaktadır. Bu sayede, ülke dışındaki pazarlara erişim sağlanmakta ve ekonomik büyüme teşvik edilmektedir.

Olumsuz özellikleri

1. Fiyatlar: Savunma sanayi ürünleri, yüksek maliyetli ürünlerdir. Bu nedenle, bu ürünlerin üretimi ülke ekonomisinde yüksek maliyetlere neden olabilmektedir.
2. Bağımlılık: Bazı teknolojik alanlarda ülkenin dışa bağımlı olması, savunma sanayi sektöründe sorunlara neden olabilmektedir. Bu durum, ülke ekonomisine zarar verebilmektedir.
3. İş birliği: Savunma sanayi, genellikle stratejik bir sektördür ve iş birliği gerektiren birçok proje söz konusu olmaktadır. Ancak, iş birliği yapan ülkeler arasındaki siyasi sorunlar, projelerin başarısını etkileyebilmektedir.
4. Çevresel Etkiler: Savunma sanayi, bazı üretim süreçleri ve malzemeler nedeniyle çevresel etkilere neden olabilmektedir. Bu nedenle, sektörün olumsuz çevresel etkilerinin azaltılması için önlemler alınması gerekmektedir.

Türk savunma sanayinin sanayileşmeye etkileri Ar-ge faaliyetleri, teknolojik gelişim, üretim-üretim altyapısı-ihracat bağlamında ödemeler dengesi, dış

borçlanma, ekonomik istikrar, kaynak ve gelir dağılımı, istihdam gibi alanlarda kendini göstermektedir. Bu bölümde bu alanlara daha yakından bakılacaktır.

3.2. Araştırma-Geliştirme ve Teknolojik Gelişmeye Etkileri

Araştırma geliştirme ve teknolojik gelişmelere etkiler bakımından yeterli Ar-ge kapasitesinin oluşumunun Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecine olumlu etkisi olacağı açıktır. Nitekim gelişmiş ülkelerin savunma sanayilerinde artan bir Ar-ge eğilimi vardır. Ulusal güvenlik alanının stratejik önemi nedeniyle Ar-ge faaliyetlerinin büyük bölümü için kamu kaynakları kullanılmaktadır. Savunma sanayi endüstrisi uluslararası serbest ticaret anlaşmaları kapsamında yer almadığından devlet desteğine ihtiyaç duyar. Özgün teknolojik ürün elde edilmesi imalat sanayi, üniversiteler ve Ar-ge merkezlerinin ortak çalışmalarını gerektirebilir. Savunma sanayi sektörünü sivil endüstriyel sektörlerden ayıran en önemli özellikler, ileri teknoloji kullanması, yüksek kalite standartları olması ve tek bir ürün için çok büyük miktarlarda Ar-ge yatırımı gerektirmesidir. Diğer önemli unsurlar ise savunma sistemleri özelliklerinin gizli olması ve kullanılan teknolojinin milli olması gerekliliğidir. Özgün ve milli teknolojilerin geliştirilmesi, savunma ürünlerinin karmaşık teknoloji, tasarım, üretim ve test altyapısı gerektirmesi nedeniyle ileri teknoloji kullanımına olanak sağlayan Ar-ge yapısına ihtiyaç duymaktadır (Zekey, 1999: 27). Bu durum ulusal askeri projelere devletlerin büyük miktarda kaynak tahsis etmesini gerektirmekte, dışa bağımlılığın en düşük seviyeye indirgenmesi amaçlanmaktadır.

Türk savunma sanayi, Ar-ge çalışmaları ve teknolojik gelişmeler sonucunda yerli ve milli üretimi artırarak ülkenin dışa bağımlılık oranını azaltmayı, yenilikçi ürünler geliştirerek ihracat pazar payını artırmayı amaçlamaktadır. Bu durum beraberinde nitelikli iş gücü istihdamını getirecektir. Ülkenin teknolojik bağımsızlığına katkı sağlanacaktır. Nitekim Turkishtime (2020) tarafından yapılan "Türkiye'nin En Çok Ar-Ge Harcaması Yapan Şirketleri" çalışmasında ilk 10 içinde 5 savunma sanayi şirketi vardır.

3.3.İstihdam Yönünden Etkileri

Savunma sanayi, gelişmiş teknolojiler ve kompleks ürünlerin üretimi için yüksek nitelikli mühendislik, tasarım ve üretim personeline ihtiyaç duyduğundan bu sektörde faaliyette bulunan firmaların yoğun sermaye yatırımı yaptığı ve nitelikli iş gücü istihdam ettiği görülmektedir. Askeri

amaçlı üretilen teçhizat, silah vb. ürünlerin yoğun iş gücüne ihtiyaç duyması ve savunma sanayinde sivil kişilerin de çalıştırılması, işsizliğin azalmasına ve genel istihdam düzeyine olumlu katkı sağlamaktadır.

Savunma sanayinde nitelikli istihdam edilen bilim insanları, uzman ve mühendisler gibi nitelikli iş gücü ekonominin diğer sektörleri için emek arzında azalmaya neden olsa da savunma harcamalarındaki artış, toplam talebi artırarak, âtil kapasite durumundaki kaynakların kullanılmasına, işsizlik ve durgunluğun azalmasına sebep olacaktır. Öte yandan kamudaki askeri personel sayısındaki artış bütçe üzerinde baskıya neden olsa da oluşan ihtiyaçlar mal ve hizmet alım-satımında ve üretimde artışa neden olacaktır. Bu durum genç işsizlik oranını azaltıcı etki oluşturacaktır.

Türkiye’de savunma sanayinin istihdam yönünden ekonomiye etkilerinden biri de savunma sanayi firmaları yoluyla yapılan yatırım artışıdır. Sektörde teknoloji ve sermaye girdisi üst düzeyde olduğundan devletin bu sektördeki firmalara teşvik yardımında bulunduğu, Ar-ge harcamaları için kullandığı ve istihdam sayısında olumlu değişiklik sağladığı söylenebilir. Öte yandan savunma sanayinin arz-talep politikası açısından bakıldığında bu sektörün sağlık, eğitim vb. sektörlerle kıyasla daha az istihdam olanağı sağladığı da bir gerçektir. Ayrıca savunma sanayi diğer sektörlerle göre daha yüksek ücretli iş gücü barındıran bir sektör olduğundan, bu durum ücret eşitliğinin görece bozulmasına ve gelir eşitsizliğinin artmasına neden olacaktır.

Özetle, Türk savunma sanayi istihdam açısından çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Bu alanda yapılan yatırımların istihdamı artırması ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunması beklenir. Ancak, bu fırsatların tam olarak değerlendirilmesi için yerli sanayinin desteklenmesi ve yüksek nitelikli işgücünün yetiştirilmesi gibi konularda da çalışmaların yapılması gerekmektedir.

3.4.Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Bir ülkenin dış dünya ile ilişkilerini yansıtan bir gösterge olan ödemeler dengesi, mal, hizmet ve sermaye piyasalarının uluslararası boyuttaki etkileşimini ifade etmektedir. Genel olarak ticaret dengesi, cari işlemler ve sermaye hareketlerinden oluşur. Ödemeler dengesi bilançosu uygulanan mali ve iktisadi politikaların başarı ya da başarısızlığını yansıtır. Ayrıca ülkenin uluslararası alanda itibarı ile yakından ilgilidir.

Savunma sanayi ödemeler dengesi üzerinde kısa ve uzun vadeli etkilere

sahiptir. Üretim tesislerinin kurulması, Ar-ge faaliyetleri vb. savunma sanayi yatırımları dövizde olan ihtiyacı artırarak kısa vadede ödemeler dengesi üzerinde baskı yaratır. Uzun dönemde ise bu tesis ve üretim mekanizmalarının verimli olarak işletilebilmesinin ardından ödemeler dengesi üzerindeki etkisi genellikle olumludur. Gelişmekte olan ülkelerde yatırım planlamasıyla ilgili yapılan incelemeler, başlangıçta büyük döviz talepleri ve ödemeler dengesi baskıları yaratan yatırımların, ilerleyen yıllarda devletin döviz açığını kapatmada faydalı olduğunu göstermektedir (Savaş, 1998: 50). Ayrıca, savunma harcamalarının ülkenin dış ticaret dengesine etkisi gözlemlenmektedir. Savunma harcamaları, bütçe gelirleri üzerinde baskı yaparak ülkenin borçlanma gereksinimini artırma eğilimindedir. Savunma harcamalarının çoğunlukla ithalat yoluyla yapıldığı gelişmekte olan ülkelerde ödemelerin dış kaynaklarla finanse edilmesi de ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim gelişmekte olan ülkelerde askeri harcamalar, diğer kamu harcamalarına göre daha fazla ithalata dayalıdır. Kıt olan döviz kaynakları ve dış ödemeler dengesi üzerindeki bu olumsuz etkinin aşılabilmesi yerli üretimin ve ihracatın artırılması ve ülke genelindeki askeri-sivil sanayi iş birliğinin sağlanması yoluyla olabilir.

Türk savunma sanayinin ödemeler dengesi açısından önemi, Türkiye'nin dış ticaret dengesi ve cari işlemler açığı üzerindeki etkisi ile ilgilidir. Savunma sanayi ürünleri, ileri teknoloji gerektiren ve yüksek katma değere sahip ürünler olduğundan ve bu ürünlerin ihracatı ülkeye döviz girdisi sağladığından önemli bir gelir kaynağıdır. Bu döviz girdisi Türkiye'nin dış ticaret açığının azaltılmasına ve cari işlemler açığının düşürülmesine katkıda bulunur. Ayrıca ekonomik büyümeyi destekler ve istihdamı artırır. Türkiye'nin modernizasyon amaçlı askeri silah sistemleri yenilemelerinin bir bölümü yerli üretim iken, büyük bir bölümü yurtdışından ithalat yoluyla karşılanmaktadır. İthalatın artması, ürün bedelinin genellikle peşin ödenmesi nedeniyle ödemeler dengesini olumsuz etkilemektedir. Bunun yanı sıra, Türk savunma sanayinin özellikle son yıllarda gerçekleştirdiği yatırımlar ve yerli üretim faaliyetleri sayesinde yabancı ülkelere olan bağımlılık azalmakta, bu durum savunma sanayi ürünleri ithalatı kaynaklı ödemeler dengesi açığına olumlu bir etki sağlamaktadır.

3.5. Ekonomik İstikrar Üzerine Etkileri

Ekonomide istikrarın sağlanması, enflasyon, dış borçlanma, ithalat-ihracat dengesi, kaynak dağılımı ve gelir dağılımı gibi ekonomik büyüme ve kalkınmayla ilgili makroekonomik verilerin dengelenmesini ifade

etmektedir. Devlet bu dengeyi ve ekonomik istikrarı sağlamak için bir takım para ve maliye politikaları uygulamakta; savunma sanayine sağlanan teşviklerde olduğu gibi nakdi transfer düzenlemeleri yapmaktadır.

Yukarıda ifade edilen makroekonomik değerlerin savunma harcamaları ile ilişkisi bağlamında ilk olarak enflasyon açısından ele aldığımızda, enflasyon-savunma harcamaları ilişkisine yönelik farklı görüşlerle karşılaşılır. Savunma harcamalarının düşük oranda enflasyona neden olduğu ileri sürülse de ekonomistlerin üzerinde uzlaşa sağladığı görüş, savunma harcamaları artışı sonucu oluşan talep baskısının enflasyona neden olacağıdır. Düşük enflasyona yol açacağı görüşü, savunma harcamalarının talep fazlalığına yol açması sonucu gerçekleşen üretim artışının mevcut kapasite kullanım oranlarında artışa neden olmasına dayandırılmaktadır. Öte yandan, savunma harcamalarındaki artışın vergi ve enflasyon artışına sebep olacağı, tasarrufların azalacağı, ekonomik daralma nedeniyle ekonomik gelişmede negatif etki görüleceği düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Bu durum, ileri teknoloji de gerektiren silah sanayi üretiminin bütçe ve vergi açıkları üzerindeki etkisiyle açıklanmaktadır.

Savaş uçakları, gelişmiş füze sistemleri vb. ürünler maliyetlerde artışa neden olur. Teknik sorunların yaşanması, askeri ihtiyaçların zamanla değişmesi gibi riskler de maliyeti artırmaktadır. Bir yandan firmaların yüksek maliyetlerini ve risklerini paylaşan devletin piyasadan borçlanmasına ve vergi oranlarında artışa sebep olur. Bu harcamaların oluşturacağı maliyet enflasyonu, talep enflasyonuna da neden olmaktadır. Söz konusu artan maliyetler devletin vergileri artırması hatta yeni vergiler oluşturması ile karşılanmaktadır. Bütçe açıklarının oluşması ve vergi artışı ise enflasyonu hızlandıracaktır.

Savunma harcamaları-enflasyon ilişkisine Türkiye açısından bakıldığında, bu iki değişken arasında ters yönde bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Bubağlamda, askeri harcamalardaki artışın, diğer kamu harcamalarında düşüşe yol açtığı gözlenmiştir. Askeri harcamaların büyük bir bölümünün ithalatla yapılması iç talepte daraltıcı bir etki yaratır. Bu durum enflasyonda düşüşe yol açacaktır. Ancak bu söz konusu negatif ilişkinin anlamlı olmadığı, Türkiye’de fiyat artışlarının savunma harcamalarıyla birlikte diğer faktörlerin etkisiyle oluştuğu da ileri sürülmektedir.

Savunma harcamalarının dış borçlanma yönünden ekonomik istikrarın sağlanmasındaki etkisine bakıldığında, dış borçlanma, vergilendirme ile birlikte devletin finansman sağlamak için başvurduğu iki temel yöntemden

biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasi iktidarlar vergilendirme yöntemi tercih etmediklerinden borçlanma yöntemini devreye alırlar. Dış borçlanma, kamuda tasarruf düzeyinin düşük olması durumunda savunma harcamalarındaki artışın uluslararası finansal piyasalar, kurumlar ya da devletler yoluyla finanse edilmesidir.

Türkiye'nin savunma harcamalarındaki artışı kamu harcamalarının artmasına neden olmakta, bu artışın finansmanının sağlanması için ek vergi gelirene ya da dış borçlanmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Dış ülkelere olan borçlanma açığının kapatılması uzun vadede vergi oranlarında artışa neden olabilir. Bu durum yatırımlarda azalmaya, maliyetlerde artışa ve faizde yükselişe neden olabilir. TL'nin değer kaybetmesi dövizde artışa yol açacaktır. Savunma sanayi ihtiyaçlarının dış ülkelere ithal edilmesi döviz ihtiyacının ve borçlanma düzeyinin artışına neden olacaktır. Diğer bir açıdan bakıldığında TL'nin değer kaybetmesi sonucu ihracatın artması sanayi sektörünü olumlu etkileyebilmektedir (Öztürk ve Kılıç, 2017).

Devlet, savunma sanayine sağladığı teşvikler yoluyla ekonomik istikrar işlevine uygun politika yürütse de aynı zamanda sektörün yüksek maliyetini ve askeri ihtiyaçların zamanla değişebilmesi ya da belli bir teknoloji seviyesinde üretim yapma zorunluluğu gibi riskleri paylaşması, devletin kaynak dağılımındaki işlevinin önemini ön plana çıkarmaktadır. Ulusal kalkınmaya ayrılabilir olan kaynakların savunma sanayine aktarılmasının doğru planlanması özellikle gelişmekte olan ülkeler için daha önemlidir. Bu ülkelerde savunma sanayinin ekonomiye olumlu etkisi, yeni yatırımların gerçekleştirilerek âtil kaynakların ve yeni teknolojilerin ekonomiye kazandırılmasıdır. Bu olumlu sonucun elde edilebilmesinde ölçüt, yapılan yatırımlar için kullanılan kaynakların daha üretken alanlarda kullanılmasına engel olmaması ve harekete geçirilen âtil kaynaklardan ne seviyede yararlanıldığıdır.

Başka bir ifadeyle, olumlu sonuçların elde edilmesi, yapılan yatırımların ekonomideki alternatif yatırım seçeneklerinin öncelik sıralamasına uygunluğuna bağlıdır. Aksi takdirde, farklı endüstri sektörleri ile birleşme olasılıkları azalırken, kaynaklar ekonomik hedeflere en uygun biçimde kullanılamaz. Bu durumda, iktisadi kalkınmayı engellemenin yanı sıra savunma sanayinin ilerlemesini yavaşlatabilecek olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilir (Şimşek, 1989:187-189).

4. SONUÇ

Savunma hizmeti, devlet tarafından ulusal güvenliği sağlamak ve korumak

amaçlı sunulan tam kamusal mal niteliği taşıyan bir hizmettir. Her ülke savunma sanayi ihtiyaçları için kamu bütçesinden kaynak ayırmaktadır. Bu kaynağın miktarı ülkenin jeopolitik konumuna göre değişmekte ve bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Savunma sanayi hem monopol yapısı hem de Ar-ge yoğun, ileri teknoloji kullanımı gerektiren yapısıyla piyasayı yönlendirebilmekte, gelişmişliğin göstergesi olmaktadır.

Savunma sanayi harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri konusunda iki farklı ana görüş söz konusudur. Arz bakış açısı kaynaklı Keynesçi görüşe göre bu alanda yapılan yatırımlar diğer sektörler üzerinde olumlu etki yapar; kapasite kullanımı artar, ekonomik büyüme olumlu etkilenir. Talep odaklı neo-klasik görüşe göre ise savunma sanayi harcamaları, devlet bütçesinin önemli bir bölümünün eğitim-sağlık gibibeşerî önem arz eden alanlara aktarılmasını engeller; kaynaklarda daralmaya neden olur ve özel sektör de bu daralmadan payını alır; askeri ürünlerin ithalatı ya da üretim için gerekli ara ürünlerin ithalatı nedeniyle döviz rezervlerinde azalma olur; bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde ödemeler dengesini bozucu etkisiyle ekonomik büyümeyi yavaşlatır. Bu yaklaşım, savunma harcamalarına ayrılan kaynağın, daha karlı olması muhtemel alternatif kullanım alanlarından vazgeçilmesi anlamına geldiğini ileri sürmektedir.

Türkiye’de savunma sanayinin geçmişi ve gelişimine bakıldığında, Osmanlı Devleti’nden alınan mirasla Cumhuriyetin ilk yıllarında savunma sanayinin kurulması ile ilgili girişimlerin var olduğu fakat II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan dış askeri yardımlar ve 1950’de Nato’ya üye olunması sonrası sağlanan kolaylıklar nedeniyle gelişimin sektöre uğradığı söylenebilir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası uygulanan ambargo ile yerli savunma sanayinin öneminin anlaşıldığı, 1980’lerden itibaren başlayan girişimler sonucu 2000’lerin ortalarına gelindiğinde sektörde belirgin bir performans artışı görülmektedir. Türkiye savunma sanayinin gelişmesi dışa bağımlılığı azaltırken ihracat potansiyelini de artırmaktadır. Nitekim son 20 yıl içinde Türk savunma sanayinin sürekli olarak gelişimini sürdürdüğü görülmektedir. Örneğin sektörde yerlilik oranı bu dönemde %20’den %80’e yükselmiştir. Benzer artış oranı toplam savunma sanayi cirosu, savunma sanayi ihracatı, savunma projeleri sayısı, bu projelerin toplam bedeli ve savunma sanayi firma sayısı kalemlerinin tümünde görülmektedir. Türkiye bu performansıyla son dönemde Brezilya, Hindistan ve İsrail gibi gelecekte önemli bir yere sahip olmaya aday bir ülke olarak görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Alınak, M.O. (1997). Türk Savunma Sanayi Hakkında Genel Değerlendirme, Savunma Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Ankara, Kara Harp Okulu.
- Atabey Özen, A. Ve Karakuş, M. (2022). Savunma Harcamaları, İşsizlik Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Analizi: Türkiye Örneği. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 54, 39-55.
- Ay, H. (2013). Kamu Maliyesi, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Balcı, H. (2013). Savunma Sanayii İçin Teknoloji Transfer Yöntemi Seçim Kriterlerinin Belirlenmesi ve AHP Tekniği İle Uygun Yöntem Seçimi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Benoit, E. (1973). Defense and Economic Growth in Developing Countries, Lexington Books, Lexington.
- Birol, Y.E. (2010). Kamusal Bir Mal Olarak Savunma ve Türkiye’de Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Brzoska, M. (1989). The Impact of Arms Production in the Third World. Armed Forces and Society, 15 (4), 507-530.
- Bulutoğlu, K. (1997). Kamu Ekonomisine Giriş, Ankara: Filiz Kitabevi.
- Çıkkınlar, S. (2006). Savunma Harcamaları ve Türkiye’nin Durumu, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Eren, H. ve Kılıç, A. (2013). Örgütlerde Yenilikçilik Ortamı: Özellikli Bir Sektör Olarak Savunma Sanayinde Durum. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27 (3), 221-244.
- Karakuş, A. (2006). Türk Savunma Sanayinin Gelişimi, Türkiye’nin Savunma Harcamalarının Boyutları ve Bazı NATO Ülkeleri İle Karşılaştırmalı Ekonometrik Analizi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, T.C. Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kayan, A. (2017). Savunma Sanayinin Gelişimi ve Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme İle İlişkisi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Aydın.

- KOSGEB, KOBİ Teknoyatırım, KOBİ Teknoyatırım - KOBİ Teknolojik Ürün Yatırım Destek Programı - KOSGEB T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı.
- Köseoğlu, A.M. (2010), Milli Savunma Sanayiinde Yeniden Yapılanma ve Sosyal Politikalara Etkisi, Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- MKE (1978). Harp Sanayinin Tanımı. MKE Dergisi, 17-18, (4), 14-15.
- Özgen, C. (2016). Türkiye'nin Savunma Sanayi Politikasının Analizi; Türk Savunma Sanayi Politikası Ve Stratejisi Esasları Dokümanı Örneği. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 8(15) 191-203.
- Öztürk, Z., ve Yakıcı Öksüz, D. (2019). Türkiye'de Savunma Sanayinin Sanayi Sektörünün Gelişim Sürecindeki Rolü. Umuttepe Yayınları.
- SASAD (2019). Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu 2019, <https://www.sasad.org.tr/sasad-sektor-performans-raporu-2019> adresinden 15.Ağustos 2023 tarihinde edinilmiştir.
- SASAD (2022). Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu 2022, <https://www.sasad.org.tr/sasad-sektor-performans-raporu-2022> adresinden 15 Ağustos 2023 tarihinde edinilmiştir.
- Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği, Vergi Destekleri, <https://www.sasad.org.tr/uploaded/Vergi-Destekleri.pdf>, adresinden 15 Ağustos 2023 tarihinde edinilmiştir.
- Savunma Sanayii Başkanlığı, (2020). Savunma Sanayimiz <https://www.ssb.gov.tr/website/contentlist.aspx?PageID=47&LangID=1>, adresinden 15 Ağustos 2023 tarihinde edinilmiştir.
- SIPRI (2020). Military Expenditure Database 2020, <https://www.sipri.org/databases/milex>, adresinden 15 Ağustos 2023 tarihinde edinilmiştir.
- Soner, V. (1997). Türk Savunma Sanayinin Silahlı Kuvvetlerin Modernizasyonuna ve Ekonomiye Etkileri, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). 11. Kalkınma Planı (2019-2023)https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf adresinden 15 Mart 2023 tarihinde edinilmiştir.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020). 2020 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe

Kanun Teklifi Ve Bağlı Cetveller, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/10/2020_Yili_Merkezi_Yonetim_Butce_Kanunu_Teklifi_ve_Bagli_Cetveller-1.pdf, adresinden 15.Ağustos 2023 tarihinde edinilmiştir.

Şimşek, M. (1989). Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye’de Savunma Sanayii, Ankara: SAGEB Yayınları.

Temiz, D. (2012). Ekonominin Önemli Bir Parçası: Savunma Sanayi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33, 1-18.

TÜBİTAK,(2002).https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Frascati_Presentation.pdf, adresinden 7 Ağustos 2023 tarihinde edinilmiştir.

TÜBİTAK, (2003). Vizyon 2023 Projesi Savunma, Havacılık ve Uzay Sanayi Panel Raporu/Ek-3. https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/shu/EK-03.pdf adresinden 17 Mart 2023 tarihinde edinilmiştir.

Uzun, A.D. (2007). Savunma Sanayi ve Yeni Yapılanmalar, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya

Zekey, A.H. (1999). Savunma Sanayi Yatırımlarının Ekonomi Üzerine Etkileri. Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, 9 (2), 27-49.

3238 sayılı Savunma Sanayii İle İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun.

4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu.

5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu.

5746 sayılı Araştırma Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2023 CİLT/VOL: 7 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

EĞİTİM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: KISA VE UZUN DÖNEMLİ İNCELEME

THE RELATIONSHIP BETWEEN EDUCATION AND ECONOMIC GROWTH: A SHORT AND LONG TERM REVIEW

Selin DEMİRAL¹

Makalenin
Gönderim Tarihi:
07/03/2023

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, LEE,
E-mail: selinkrmz@outlook.com
ORCID Numarası 0000-0002-7533-9143

Makalenin
Kabul Tarihi:
18/09/2023

Dr. Öğr. Üyesi Cem Kaan ARSLAN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,
E-mail: cemkaan.arslan@gop.edu.tr,
ORCID Numarası 0000-0002-8668-1876

Doi: 10.59274/enderun.1255592

ÖZET

Beşeri sermaye ekonomik sistemin önemli bir bileşeni ve ekonominin gelişmesi için kritik bir faktördür. Eğitim, beşeri sermayenin önemli bir bileşenidir ve bir ülkenin insan kaynaklarını geliştirmesi, ekonomik büyüme, inovasyon, üretkenlik ve toplumsal kalkınma açısından önemli bir rol oynar. Bu çalışmanın amacı eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi AB ülkeleri ve Türkiye üzerinden incelemektir. Bu doğrultuda eğitimi temsilen temel ve ileri eğitim alanlarının işgücü içindeki oranları ve eğitim harcamaları kullanılmıştır. Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi panel regresyon analizi ile uzun ve kısa dönemde ekonomik büyüme ile eğitim değişkenleri arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Yapılan analizler sonucunda uzun dönemde temel eğitim alanlarının oranı ve eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Kısa dönemli ilişkileri birimler bazında veren Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi sonuçlarına göre 6 ülke dışında tüm ülkeler için uzun dönemde dengeye gelineceğini gösteren hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bununla birlikte örnekleme dahil olan ülkelerin yaklaşık %43'ünde temel eğitim, %33'ünde ileri eğitim değişkenleri kısa dönem için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Eğitim harcamaları ile büyüme arasındaki ilişki ise uzun dönemde beklendiği üzere pozitif olmakla birlikte, kısa dönemde 12 ülke için negatif olarak tespit edilmiştir.

¹ Bu çalışma Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Selin DEMİRAL'ın yüksel lisans tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Ekonomik Büyüme, Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi

ABSTRACT

Human capital is a significant component of the economic system and plays a critical role in the development of the economy. Education is a vital element of human capital, contributing to the enhancement of a country's human resources, economic growth, innovation, productivity, and societal development. The aim of this study is to examine the short- and long-term relationship between education and economic growth through EU countries and Turkey. In this direction, the ratios of basic and advanced education in the workforce and education expenditures were used to represent education. Pooled Mean Group Estimator panel regression analysis revealed the relationship between economic growth and education variables in the long and short run. As a result of the analyzes, a positive relationship was determined between the ratio of basic education recipients and education expenditures and growth in the long term. According to the results of the Pooled Mean Group Estimator, which gives the short-term relations on the basis of units, the error correction coefficient showing that the equilibrium will be reached in the long term for all countries except 6 was found statistically significant. However, the variables of basic education in approximately 43% of the countries included in the sample and further education in 33% were statistically significant for the short term. While the relationship between education expenditures and growth is positive as expected in the long run, it is negative for 12 countries in the short run.

Keywords: Education, Economic Growth, Pooled Mean Group Estimator

GİRİŞ

Klasik iktisadi büyüme teorileri, ekonomik büyüme sürecini emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişim gibi klasik üretim faktörleriyle açıklamaktadır. Ancak bugünkü ekonomik gelişmeler ve teknolojik ilerlemeler, bu geleneksel yaklaşımların eksik kaldığını göstermiştir. Ayrıca, Neo-Klasik büyüme modelleri, teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımına dayalı öngörülerin gerçekleşmemesi nedeniyle eleştirilmiştir. Bu nedenle, yeni büyüme modelleri, Neo-Klasik ekonominin fiziksel sermayeye verdiği büyük önemi eleştirmekte ve uzun vadeli büyümenin anahtar faktörünün beşeri sermaye olduğunu vurgulamaktadır. Bu modeller, bilgi, beşeri sermaye ve teknolojik ilerlemenin büyüme modellerine emek ve sermaye gibi entegre edildiği bir içsel büyüme kavramını benimsemektedir. İçsel büyüme modelleri, ekonomik büyümeyi, beşeri sermaye yatırımları, teknolojik gelişme ve araştırma-geliştirme gibi faktörlerle açıklamaktadır.

Beşeri sermaye, bir ülkenin insan kaynaklarının kalitesini temsil etmektedir. Bu kaynakların geliştirilmesinde de eğitim kritik bir rol oynamaktadır. Eğitim, bireylerin bilgi, beceri, yetenek ve deneyim kazanmalarını sağlamakta ve bu da beşeri sermayeyi artırmaktadır. Beşeri sermayenin güçlendirilmesi, inovasyon ve teknolojik ilerlemeyi teşvik etmekte, çünkü eğitilmiş işgücü daha fazla yeni fikir üretebilmekte ve bu da ekonomik büyümeyi desteklemektedir. İşgücünün niteliği

ve becerileri, iş piyasasındaki rekabeti artırabilmekte ve işsizlik oranlarını düşürebilmekte, bu da ekonominin büyümesini olumlu etkilemektedir.

Beşeri sermaye terimi, iktisat literatüründe ilk olarak Adam Smith, Alfred Marshall ve John Stuart Mill gibi önemli iktisatçıların çalışmalarıyla giriş yapmıştır. Denison (1962), Schultz (1968) ve Becker (1964) gibi iktisatçılar tarafından da literatürde bugün bilinen biçimine dönüştürülmüştür ve geliştirilmiştir. Thurow ise 1970 yılında yaptığı çalışmada beşeri sermayenin bir bireyin üretken yetenekleri, becerileri ve bilgisini temsil ettiğini ve bu yeteneklerin değeri, üretilen mal ve hizmetlerin toplam değeri ile ölçüldüğünü ifade etmiştir. OECD'nin beşeri sermaye tanımına göre, beşeri sermaye, kişisel ve toplumsal gelişmeye katkıda bulunan, bilgi ve beceri gibi yetenekleri içeren, işgücü tarafından sahip olunan niteliklerdir. Bu yetenekler, ekonomik refahın artırılmasına yardımcı olmaktadır.

Beşeri sermaye, ekonomik büyümeyi destekleyen ve insan kaynaklarının kalitesinin yüksek olduğu ekonomilerde daha fazla verimlilik ve rekabet avantajı sağlayan önemli bir faktördür. Bu sebeple, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki karşılıklı ve güçlüdür. İyi bir beşeri sermaye, ekonomik büyümeyi teşvik edebilirken, ekonomik büyüme de beşeri sermayeyi artırabilir. Ayrıca; beşeri sermayenin yüksek olduğu ülkeler, genellikle daha fazla teknolojik ilerleme ve inovasyon üretme eğilimindedirler. Nitelikli işgücü, yeni teknolojilerin geliştirilmesine ve uygulanmasına katkı sağlar, bu da üretkenliği artırır ve ekonomik büyümeyi hızlandırır.

Bununla birlikte, ekonomik büyüme, beşeri sermayeyi artırabilir. Daha yüksek gelir düzeyleri, insanların daha iyi eğitim hizmetlerine erişim sağlamalarına yardımcı olabilir. Bu da insan kaynaklarının daha kaliteli hale gelmesine ve ekonomik büyümeyi desteklemeye devam etmesine neden olabilir. Beşeri sermayenin gelişiminde eğitim önemli bir rol oynar ve ekonomik büyüme, inovasyon, üretkenlik, toplumsal kalkınma ve yoksulluğun azaltılmasına önemli katkılarda bulunur. İyi bir eğitim sistemi, bireylerin ve toplumların daha rekabetçi, üretken ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme elde etmelerine yardımcı olur. Bu nedenle, bir ülkenin ekonomik kalkınma ve toplumsal refahı için eğitime yatırım yapmak önemlidir.

Dünya Ekonomik Forumu (2016) eğitimin bir ekonomide üç kanal üzerinden verimlilik artışı sağladığını önermektedir. İlk olarak işgücünün kolektif becerilerini artırarak mevcut bir işin daha hızlı yapılmasını sağlamaktadır. İkincisi, yüksek öğrenim diğer ekonomilerde ortaya çıkan yeni bilgi, ürün ve teknolojilerin transferini kolaylaştırmaktadır. Son olarak, eğitim yaratıcı kapasiteyi artırarak bir ülkenin kendisinin yeni bilgi, ürün ve teknoloji üretimi yapmasını sağlamaktadır.

Eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri hem kısa vadeli hem de uzun vadeli olarak değerlendirilebilir. Eğitim, kısa vadede üretkenlik artışı ve işgücü piyasası dinamiklerinde iyileşme gibi hızlı sonuçlar üretebilir, ancak uzun vadeli etkiler daha derin ve sürdürülebilirdir. Eğitim, insan sermayesi birikimine katkıda bulunur. Daha fazla eğitim, bir ülkenin insan kaynaklarının kalitesini artırır. Bu, uzun vadede daha rekabetçi bir ekonomi oluşturabilir. Aynı zamanda eğitim, inovasyon ve teknolojik gelişme için bir zemin sağlar. Daha eğitilmiş bir işgücü, yeni fikirlerin ve teknolojilerin geliştirilmesine katkıda bulunabilir ve bu durum uzun vadeli ekonomik büyümeyi destekler. Ancak, eğitim yatırımlarının uzun vadeli etkileri görmesi genellikle zaman alır ve bu süreç, ekonomik büyüme üzerinde diğer faktörlerle birlikte etkileşim halindedir. Ayrıca, eğitim sisteminin kalitesi, politika kararları ve toplumsal faktörler de bu etkileri belirler.

Eğitimin sağladığı verimlilik artışı üzerinden ekonomik büyümeye ve kalkınmaya olan etkisi çok sayıda farklı ülke veya ülke grupları için analiz edilmiştir. Bununla birlikte eğitimi temsilen okullaşma oranları, mezun sayıları, eğitim harcamaları gibi değişkenler kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi AB ülkeleri ve Türkiye üzerinden incelemektir. Bu doğrultuda ilk olarak konuyla ilgili yerli ve yabancı literatüre değinilmiş, ardından veri seti ve model tanıtılmıştır. Çalışmada son olarak analiz bulgularına ve yorumlarına yer verilmiştir.

2. EĞİTİM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki oldukça karmaşık ve çok yönlüdür. Bu ilişkinin açıklanmasında çeşitli anahtar noktaların vurgulanması önemlidir. Eğitim, işgücünün beceri ve bilgi düzeyini artırmaktadır. Daha eğitilmiş bir işgücünün genellikle daha yüksek üretkenliğe sahip olması beklenmekte ve bu durum ekonominin daha fazla mal ve hizmet üretmesi ve bu nedenle ekonomik büyümeye katkıda bulunma beklentisini artırmaktadır. Ayrıca, daha eğitilmiş bireyler, yeni fikirler geliştirme, araştırma yapma ve yeni teknolojileri benimseme konularında daha yetenekli olabilmektedir. Bu bireyler aynı zamanda işgücü piyasasında daha fazla iş fırsatına erişebilmektedir. İşsizlik oranlarının düşmesini sağlayan bu durum dolayısıyla ekonomik büyümeye katkı sağlayabilecektir.

Daha eğitilmiş bir işgücü, uluslararası pazarlarda rekabet edebilirlik açısından avantaj sağlayabilir aynı zamanda yabancı yatırımcıları ve işletmeleri çekebilir. Eşit eğitim fırsatlarına erişim, daha fazla insanın ekonomik faaliyetlere katılmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi kapsayıcı hale getirebilir. Kısacası, eğitim, sürdürülebilir büyümeyi teşvik edebilir. Eğitim yatırımlarının kalitesi, eşitsizliklerin azaltılması, işgücü piyasasının verimliliği ve diğer ekonomik ve toplumsal faktörler, bu ilişkiyi etkileyebilir. Sonuç olarak, eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki genellikle olumlu bir yönde işler ve iyi bir eğitim sistemi,

ekonominin gelişmesine katkıda bulunabilir. Bu nedenle birçok ülke, eğitim sistemlerini güçlendirmeye ve insan kaynaklarını geliştirmeye odaklanır.

İktisat literatüründe, Denison (1962) ve Schultz'un (1963) tarafından yapılan çalışmalar eğitimin ekonomik büyümeye olan etkisine ilişkin yapılan öncü çalışmalar olarak kabul edilmektedir. Denison tarafından 1962 yılında yapılan çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinin 1910 ile 1960 yılları arasındaki büyümesinin nedenleri incelenmiştir. Bu çalışmada ekonomik büyüme, fiziksel sermaye yatırımları ve işgücü artışı açısından ele alınmış ve sonuç olarak, işgücü eğitim düzeyinin ABD'nin büyüme hızının %23'lük bir kısmını açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır (Han ve Kaya, 2008:124). Schultz tarafından 1963 yılında yapılan çalışmada ise işgücünün eğitim seviyesinin artırılmasının, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde çalışanların verimliliğini artıracaklarını ve dolayısıyla daha yüksek gelir elde edebileceklerini göstermiştir. Bu durumun ekonomik büyümeyi artırabileceğini öne sürmüştür (Psacharopoulos ve Woodhall, 1985, s:16)

Denison ve Schultz tarafından yapılan çalışmalardan sonra eğitimin iktisadi kalkınmaya etkilerini inceleyen, farklı ülke ve ülke gruplarına ait birçok çalışma yapılmıştır. İlgili çalışmalarda eğitim ile ilgili birçok farklı göstergeden yararlanılmıştır. Okul kademelerindeki öğrenci sayıları, okul kayıt oranları, okullaşma oranları, eğitim harcamaları ve yatırımları, eğitim süresi gibi göstergeler yoğun olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte analizlerde birden fazla ekonometrik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Barro (1991), 98 ülke için 1960-1985 yılları arasındaki verileri kullanarak, ilk ve ortaokula kayıtlı öğrenci oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini en küçük kareler yöntemini kullanarak test etmiştir. Çalışmanın sonucunda ilk ve ortaokula kayıtlı öğrenci oranının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu saptamıştır. 1993 yılında Barro ve Lee, 129 ülke için 1960-1985 yılları arasında ilk orta ve yükseköğretim kademelerindeki öğrenci sayısı ile ekonomik büyüme arasında ilişkiyi incelemiş ve eğitimin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Barro, 1999 yılındaki çalışmasında zaman verisini genişletmiş ve 1960-1995 yılları arasındaki verileri kullanarak 100 ülkeden oluşan çalışmasında orta ve yükseköğretimde öğrenim gören kadın ve erkek öğrenci sayılarının ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini panel veri analizi ile test etmiştir. Çalışmanın sonucunda erkek öğrencilerin sayısı ile büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki varken kadın öğrenciler için anlamlı bir ilişki saptanmamıştır.

Bu konuya katkı sağlayan bir diğer çalışma ise Mankiw vd.(1992) aittir. 98 ülke için 1960- 1985 yılları verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada eğitim göstergesi olarak ortaokula kayıt olan (15-19 yaş arası) nüfusun aktif nüfusa oranını kullanmışlar, bu göstergenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini içsel büyüme

modeli ile test etmişler ve pozitif yönde etkilediğini gözlemlemişlerdir. Diğer bir araştırma ise Gylfason ve Zoega (2003) aittir. 1965-1998 yılları arasındaki 87 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için ortaöğretime kayıtlı öğrenci sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, görünürde ilişkisiz regresyon (SUR) yöntemi ile test edilmiş ve öğrenci sayısının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Eğitim seviyelerindeki artış ve eğitim kalitesinin iyileştirilmesinin ekonomik büyüme üzerine doğrudan etki ettiği gözlenmiştir.

Eğitimin ekonomik büyümeye olan etkisine ilişkin Türkiye’de yapılan önemli çalışmalar da mevcuttur. Serel ve Masatçı (2005) 1950-2000 döneminde Türkiye için ortaöğretime kayıtlı öğrenci sayısı ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile test etmiştir. Eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir. Granger nedensellik analizine göre ise ekonomik büyümeden ortaöğretime kayıtlı öğrenci sayısına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Çakmak ve Gümüş (2005) Türkiye için 1960-2002 yılları arasında ilk, orta ve yükseköğretimden mezun öğrenci sayılarını kullanarak bir beşeri sermaye endeksi oluşturulmuştur. Mezun öğrenci sayısı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki eşbütünleşme analizi ile incelenmiş ve mezun öğrenci sayısı ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Ay ve Yardımcı (2008). Türkiye’de 1950-2000 dönemleri arasında lise ve yükseköğretim kayıt oranlarının ekonomik büyümeye etkilerini test etmiştir. Çalışmasında lise düzeyindeki kayıt oranlarını ile GSYİH arasında uzun dönemde bir ilişki bulamamıştır. Yükseköğretim de ise uzun dönemde pozitif yönde kalıcı bir ilişki saptamıştır.

Akgül ve Koç (2011), 1914-2009 dönemi Türkiye için yıllık zaman serisi kullanılarak yükseköğretim mezun öğrenci sayısı ve ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan ilişkinin varlığını araştırmaktadır. Çalışmasında eşik otoregresyon (TAR) modelinden yararlanmıştır. Çalışma sonucunda yükseköğretim mezun sayısı ve ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu ve bir eşik değeri olduğunu saptamıştır. Çalışmaya göre ekonomik büyüme için eşik değeri %3,2 iken yükseköğretim mezun sayısı için %8,08’dir. Eşik değerlerinin altındaki sayısal verilerde ilişki negatif iken eşik değerinin üzeri için ilişki pozitifdir.

Eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesinde eğitim göstergesini temsil etmek üzere okullaşma oranını kullanan çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Barro (1998) 1960- 1995 yılları arasında 100 ülke için yaptığı araştırmasında ekonomik büyüme ve beşeri sermayeyi panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Ekonomik büyüme göstergesi olarak GSYİH’yi veri olarak alırken beşeri sermaye göstergelerini okullaşma oranı, doğurganlık oranı,

yatırım/GSYİH oranı, enflasyon oranı, demokrasi endeksi gibi göstergeler ile test etmiştir. Çalışmasının sonucunda eğitim göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde bir ilişki tespit etmiştir.

Asteriou ve Agiomirgianakis (2001), 1960-1994 yılları verileri dikkate alınarak Yunanistan için yaptığı çalışmada, ilk, orta, yükseköğretim kademelerinde okullaşma oranı ve kişi başına GSYİH arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test etmiştir. Eğitim değişkenlerinden büyümeye ve ekonomik büyümeden yükseköğretime doğru tek yönlü nedensellik bulgusuna ulaşmıştır. Eğitimin tüm kademelerindeki okullaşma oranı ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Manga vd. (2015). 1995-2011 yılları arasında Türkiye ve BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti) ülkeleri arasında yaptığı panel veri analizinde beşeri sermayenin GSYİH üzerindeki etkilerini incelemiştir. Eğitim göstergesi olarak okullaşma oranı kullanan araştırmacılar GSYİH ile uzun dönemli pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir.

Eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespitinde eğitim harcamalarını bir gösterge olarak kullanan çalışmalar da yapılmıştır. Deverajan vd. (1996), 43 gelişmekte olan ülke için 1970-1990 yılları verilerini kullanarak sağlık, eğitim, altyapı ve savunma gibi kamu harcama bileşenlerinin ekonomik büyümeye katkısını incelemişlerdir. Eğitim harcamalarının ekonomik büyüme ile negatif ilişkili olduğunu gözlemlemişlerdir.

Riasat vd. (2011), 1972-2010 dönemi yıllık verileri ile eğitim harcamalarının Pakistan'ın ekonomik büyümesi üzerinde etkisi incelenmiştir. Çalışmada ARDL tekniğini kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre eğitim harcamalarının uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi vardır. Eğitim harcamalarındaki %1'lik artış GSYİH 0,039 oranında artırmaktadır. Kısa dönemde ise istatistiksel olarak eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi yoktur.

Mukhtarow vd. (2019), Azerbaycan için 1995-2017 dönemi yıllık veriler kullanarak eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelenmişlerdir. Eşbütünleşme analizi ve VECM (vektör hata düzeltme modeli) yöntemi kullanılan çalışmanın sonuçlarına göre eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun vadede bir ilişki vardır. Eğitim harcamalarındaki %1 artış ekonomik büyümeyi %1,14 artırmaktadır.

Bununla birlikte Türkiye'de de eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespitinde çalışmalar yapılmıştır. Kar ve Ağır (2003), Türkiye için 1926-1994 dönemi yıllık verileriyle eğitim ve sağlık harcamalarının gelir içindeki payının ekonomik büyümeye (Kişibaşı GSMH) etkisi Granger

nedensellik testi ile incelemiştir. Eğitim harcamaları/GSMH oranından ekonomik büyümeye doğru uzun dönemde bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir.

Eriçok ve Yılandı (2003), Türkiye için 1968-2005 döneminde eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişkiyi tespit etmek için eş bütünleşme sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde geçici bir etkisi olduğu gözlenmiştir.

Çoban (2004), 1980-1997 verilerini kullanarak Türkiye'deki okullaşma oranlarının ve eğitim harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisini eşbütünleşme ve nedensellik testlerinden yararlanılarak test edilmiştir. Çalışmanın sonucunda bütün değişkenlerin uzun dönemde ilişkili olduğu saptanmıştır. Hata düzeltme tahmin sonuçlarına göre bütün değişkenlerin pozitif etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Granger testine göre ise ilkökul okullaşma oranı ile iktisadi büyümenin nedeni iken, iktisadi büyüme de lise okullaşma oranının nedenidir.

Afşar (2009), 1963-2005 döneminde eğitim yatırımlarının GSMH üzerinde uzun dönemde bir etkisi olup olmadığını Granger nedensellik testi ile test etmiştir. Eğitim yatırımları ile ekonomik büyüme üzerine tek yönlü bir nedensellik saptanmıştır. Sadece kısa dönemde anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.

Akçacı (2013), 1998-2012 dönemini çeyreklik veriler ile Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanarak eğitim harcamalarının iktisadi büyümeyle nedensellik ilişkisi test etmiş, eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu gözlemlemiştir.

Pamuk ve Bektaş (2014) 1998-2013 dönemi aylık veriler ile eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Gecikmesi Dağıtılmış Ototegresif Sınır Testi ve Granger Nedensellik testi kullanılarak analiz etmişlerdir. Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olmadığı, eğitim harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü Granger nedenselliği olduğu tespit edilmiştir.

Eğitim göstergelerinden olan eğitim süresi ve eğitim kademelerindeki öğrenciler üzerine yapılan araştırmalarda literatürde önemli yer kaplamaktadır. Romer (1989), eğitim göstergelerinden okuryazarlık oranı ile yaptığı çalışmada 112 ülke için 1960-1985 yılları verilerini kullanarak okuryazarlık oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini en küçük kareler yöntemiyle test etmiştir. Çalışmanın sonucunda pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Park (2004), 1960-1995 yıllarını 5 yıllık aralıklı zaman serisi veri kümesine dayanarak 94 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için işçi ortalama eğitim süresindeki artış ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki EKK yöntemi ile test edilmiştir. Çalışmanın sonucunda eğitim süresindeki artışın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği gözlemlenmiştir. Gyimah- Brempong vd. (2006), 1960-2000 dönemi için Afrika ülkeleri üzerinde yaptığı araştırmada eğitimin ekonomik

büyüme üzerindeki etkilerini genelleştirilmiş moment metodu (GMM) ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre yükseköğretimde geçen ortalama sürenin %1 artması kişi başına düşen milli geliri %0,09 oranında artırmaktadır. Eğitimin her düzeyinde kişi başı milli gelir üzerinde pozitif etki olduğu gözlemlenmiştir.

Kwabena Gyimah- Brempong (2011), Afrika ülkelerinde 1960-2010 yıllık zaman diliminde ilk orta ve yükseköğretimde 25 yaş üstü eğitimini tamamlamış yetişkin nüfus oranı ile gelir artışı, sağlık, parlamentodaki kadın sayısı ve siyasal istikrar üzerindeki etkilerini panel veri yöntemini kullanarak test etmiştir. Farklı eğitim düzeylerinin ülke kalkınmasını farklı derecelerde etkilediğini saptamıştır. Yükseköğretim, gelir artış oranlarında ilk ve orta dereceye göre daha etkilidir. Sağlık araştırmalarında ilk ve orta öğretim koruyucu sağlık için önemli etkiye sahipken, iyileştirici sağlık ve uzun ömür konusunda yükseköğretim daha fazla etkiye sahiptir. Aynı şekilde kadınların politikaya katılım konusunda yükseköğretim daha fazla öneme sahiptir.

Bu konuda Türkiye’de yapılan çalışmaların sonuçları da şu şekildedir. Özsoy (2009), 1923-2005 yılları arasında çeşitli eğitim düzeyleri (ilköğretim ortaöğretim mesleki tekniköğretim yükseköğretim öğrenci sayısı) ile iktisadi büyüme arasında ilişkinin yönünü ve büyüklüğünü incelemiştir. Çalışmasında VAR modelinden yararlanmıştır. Çalışmanın sonucunda eğitim düzeyi arttıkça GSYİH etkisi azalmaktadır. GSYİH ilköğretim ile çift yönlü, ortaöğretim ve mesleki eğitimle tek yönlü, yükseköğretimle ise ilişkisiz olduğu test edilmiştir. Yine çalışmasında 1 yıllık kısa sürede eğitimdeki değişim GSYİH’yi etkilemediğini gözlemiştir.

Koç (2013), 27 AB ülkesi için 2012 verilerini kullanarak yaptığı çalışmada beklenen okullaşma yılı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu gözlemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre beklenen okullaşma yılındaki %1’lik artış, ekonomik büyümede 0,91 puanlık bir artışa, ortalama okullaşma yılı değişkenindeki %1’lik artış ekonomik büyüme düzeyinde 0,43 puanlık bir artışa sebep olmaktadır.

Literatürde eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisi farklı açılardan ulusal ve uluslararası literatürde tartışılmıştır. Eğitim değişkeninin, temel ve ileri eğitim alan işgücü oranı ile eğitim harcamalarının birlikte alındığı bu çalışma sonuçlarının AB ülkeleri ve Türkiye açısından incelenmesi açısından literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

3. VERİ SETİ VE MODEL

Çalışmada eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek üzere 2006-2015 dönemi için 28 Avrupa Birliği ülkesi ve Türkiye’nin verileri analiz edilmiştir. Dengeli panel veri seti kullanılan analizlerde örneklem dönemi ve ülkelerin seçiminde veri kısıtları belirleyici olmuştur. Kullanılan veriler, Dünya Bankası veri tabanındaki Dünya Kalkınma Göstergeleri’nden (World Development Indicators WDI) derlenmiştir.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişken adı	Kısaltma	Tanım	Kaynak
GSYİH Büyüme Oranı	GSYİH	GSYİH Büyüme Oranı	WDI
Temel Eğitim	TEMEL	Temel Eğitim Alan İşgücü Oranı	WDI
İleri Eğitim	İLERİ	İleri Eğitim Alan İşgücü Oranı	WDI
Eğitim Harcamaları	HARCAMA	Eğitim Harcamaları GSYİH Oranı	WDI

Modelin bağımlı değişkeni reel GSYİH yıllık büyüme oranıdır. Modelde kullanılan bağımsız değişkenlerden eğitim harcamaları, maaşlar dahil olmak üzere eğitimdeki mevcut işletme harcamalarını ve bina ve ekipmanlara yapılan sermaye yatırımlarını ifade eder. Çalışmada kullanılan diğer bağımsız değişken Temel Eğitim Alan İşgücü, işgücü içinde temel eğitim düzeyine sahip kişilerin yüzdesi olarak tanımlanmaktadır. Temel eğitim, 2011 Uluslararası Standart Eğitim Sınıflamasına (ISCED 2011) göre ilköğretim veya ortaöğretimden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan bir diğer bağımsız değişken İleri Eğitim Alan İşgücü, işgücü içinde olan ileri düzeyde eğitim seviyesine sahip çalışanların yüzdesi olarak tanımlanmaktadır.

$$GSYİH_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 TEMEL_{i,t} + \beta_2 İLERİ_{i,t} + \beta_3 HARCAMA + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

$i=1, \dots, N$ panel veri analizindeki her bir ülkeyi; $t=1, \dots, T$ ise zaman periyodunu temsil etmektedir. Çalışmada Türkiye ve Avrupa Birliği üye devletlerinde, eğitim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerini incelemek için eşbütünleşme testi ve havuzlanmış ortalama grup tahmincisi yöntemi kullanılmıştır.

4. PANEL REGRESYON ANALİZİ BULGULARI

Bu bölümde yatay kesit bağımlılığı testi, birim kök testleri, panel eşbütünleşme testi, hausman ve havuzlanmış ortalama grup tahmincisi test sonuçlarına yer verilmiştir. Analizlerin ilk aşamasında serilerde yatay kesit bağımlılığı test edilmelidir. Yatay kesit bağımlılığı sonuçlarda önemli sapmalara neden olmaktadır (Breush and Pagan 1980; Pesaran 2004).

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Değişken	Cd-Test İstatistiği	Prob
GSYİH	43.273	0.000
TEMEL	8.517	0.000
İLERİ	10.289	0.000
HARCAMA	1.862	0.000
H ₀ : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.		
H ₁ : Yatay kesit bağımlılığı vardır.		

Pesaran CD testi ile serilerdeki yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir. Bu test panel verilerinin çift yönlü korelasyon toplamalarının standart bir biçimde dağıtılması gerektiği ana görüşündedir. Test sonuçlarına göre serilerin tümünde yatay kesit bağımlılığı söz konusudur. Bu durumda birinci nesil birim kök testleri yerine ikinci nesil birim kök testlerine başvurulmaktadır.

Tablo 3: Pesaran CIPS Birim Kök Testi

Değişkenler	Cips İstatistiği	
	Düzy	İlk Fark
GSYİH	-1.6333	-2.356**
TEMEL	-2.215	-2.886***
İLERİ	-2.010	-2.882***
HARCAMA	-1.762	-2.567**
Not: Cips istatistiği için kritik değerler %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için sırasıyla, -2,57, -2,33 ve -2,21'dir. ***, **, * tahmin edilen istatistikler için sırasıyla %1 %5 %10 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.		

Yukarıda yer alan tablo Pesaran (2007) CIPS birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Bu testin sıfır hipotezi “seri durağan değildir” şeklindedir. Pesaran birim kök testi sonucuna göre tüm değişkenler düzey seviyede durağan değildir. Test istatistiği tüm anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden küçüktür.

Serilerin ilk farkları alındığında ise değişkenler durağan hale gelmektedir. İlk farklarında GSYİH ve HARCAMA değişkenleri için %5, TEMEL ve İLERİ değişkenleri için %10 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezi reddedilmiştir.

Düzeyde durağan değilken ilk farkları durağan olan bu seriler eşbütünleşik olabilirler. Değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki olup olmadığını test etmek için çalışmada eş bütünleşme analizi kullanılmıştır. Eşbütünleşme

ilişkinin sınıandığı Pedroni Eşbütünleşme testi sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmaktadır. Test sonuçları üç istatistikte de serilerin %1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşik olduğunu göstermektedir. Bu sonuç değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Pedroni Eşbütünleşme Testi

	İstatistik	Prob
MODIFIED PHILLIPS –PERRON	5.8603	0.000
PHILLIPS - PERRON	-6.9539	0.000
AUGMNET DICKEY -FULLER	-7.3768	0.000
Ho: Eşbütünleşme Yok Ha: Tüm Seriler Eşbütünleşik		

Hem kısa hem de uzun dönem ilişkileri birlikte sunan Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (PMG) ve Ortalama Grup Tahmincisi (MG) arasında seçim yapmak için Hausman Testi yapılmıştır.

Tablo 5: Hausman Testi

	Katsayılar		Fark	S.e
	MG	PMG	(b-B)	
TEMEL	.2362	-.3006	.5368	2.9024
İLERİ	.3176	.2256	.0919	4.1803
HARCAMA	-5.219	-.8627	-4.356	8.1626
H ₀ : Katsayılardaki fark sistematik değildir.				
MG= H ₀ ve H _a altında tutarlı				
PMG= H _a altında tutarsız H ₀ altında etkin				
Chi2(3)=0.33				
Prob>chi2=0.9534				

Hausman testi sonucunda tahminciler arasındaki farkın sistematik olmadığını öne süren sıfır hipotezi reddedilememiştir. Bu yüzden sıfır hipotezi altında etkin olan Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi tercih edilmiştir.

Havuzlanmış ortalama grup tahmincisinde uzun dönem parametreleri tüm ülkeler için ortaktır. Temel eğitim ve eğitim harcamaları değişkenleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde GSYİH ile anlamlı ve pozitif bir ilişki göstermektedir. Uzun dönemde temel eğitim alan işgücünde %1'lik artış GSYİH'yi %0,30 oranında artırmaktadır. Eğitim harcamalarında %1'lik artış GSYİH'yi %0,86 oranında artırmaktadır. İleri eğitim değişkenine ait katsayı ise istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 6: Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi Uzun Dönem Parametreleri

Bağımlı Değişken GSYİH	Katsayılar	Z-İstatistiği	Prob
TEMEL	.3006154	-3.97	0.000
İLERİ	-.2256964	1.51	0.131
HARCAMA	.8627605	-2.35	0.019

Uzun dönemde tüm birimler için ortak birer parametre veren Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi kısa dönem için tüm birimlere ayrı parametreler verebilmektedir. Bu sonuçlar ekteki Tablo 7’de sunulmaktadır.

Birimler için ayrı ayrı kısa dönem parametreleri veren PMG analiz sonuçlarına göre örnekleme oluşturan 28 ülkeden 22’si için uzun dönemli dengenin varlığını ve dengeye gelme hızını veren hata düzeltme parametresi istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir. Bu sonuç söz konusu ülkelerde eğitim göstergeleri ile GSYİH arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve kısa dönem dengesizliklerin ilerleyen dönemlerde dengeye yaklaşacağını göstermektedir. Uzun dönemli ilişkinin tespit edilemediği 6 ülke Belçika, İngiltere, İrlanda, Kıbrıs, Yunanistan ve Türkiye’dir. Avusturya için yaklaşık -0.934 olarak tahmin edilen hata düzeltme parametresi bu ülke için kısa dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %93’ünün bir sonraki dönemde düzeleceğini ve uzun dönem dengesine yaklaşacağını ifade etmektedir.

Temel eğitim alan işgücü oranının büyüme ile anlamlı ilişkili olduğu 12 ülke tespit edilmiştir. Bu ülkelerden 9’unda (Avusturya, Kıbrıs, Finlandiya, Fransa, Malta, Hollanda, Portekiz, İsveç ve Hırvatistan) temel eğitim alan işgücü oranı ile büyüme arasında beklendiği üzere pozitif ilişki bulunmuştur. Ancak 3 ülkede (Çek Cumhuriyeti, İtalya ve Litvanya) anlamlı negatif ilişkiye rastlanmıştır. Avusturya örneğinden yola çıkarsak, temel eğitim işgücü oranındaki %1’lik artış kısa dönemde GSYİH’yi yaklaşık %1,69 artırmaktadır.

İleri eğitim alan işgücü oranı ile büyüme arasında 9 ülke için istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu ülkelerden 7 tanesinde (Bulgaristan, Kıbrıs, Finlandiya, İtalya, Portekiz, Slovakya ve Hırvatistan), kısa dönemde ileri eğitim alan işgücü oranındaki artış ekonomik büyüme oranını artırırken söz konusu ilişki Avusturya ve İspanya için negatif bulunmuştur.

Eğitim harcamaları ile büyüme arasındaki kısa dönemli ilişki yalnızca 4 ülke için (Macaristan, Portekiz, Romanya ve Hırvatistan) anlamlı ve pozitif bulunmuştur. 12 ülke için ise bu ilişki negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç ampirik literatür sonuçlarını destekler niteliktedir. Eğitim harcamaları – ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalardan

Deverajan vd. (1996) negatif ilişki tespit etmiştir. Diğer çalışmaların pek çoğunda kısa dönemde bir ilişki bulunamamışken uzun dönemde pozitif ilişki tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada eğitimle ekonomik büyüme arasındaki ilişki AB ülkeleri ve Türkiye'ye ait 2006-2015 dönemi verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Eğitimi temsilen temel ve ileri eğitim alanların işgücü içindeki oranları ve eğitim harcamaları kullanılmıştır. Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi panel regresyon analizi ile uzun ve kısa dönemde ekonomik büyüme ile eğitim değişkenleri arasındaki ilişki ortaya konulmuştur.

Yapılan analizler sonucunda uzun dönemde temel eğitim alanların oranı ve eğitim harcamaları ile büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Kısa dönemli ilişkileri birimler bazında veren Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi sonuçlarına göre 6 ülke dışında tüm ülkeler için uzun dönemde dengeye gelineceğini gösteren hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Bununla birlikte örnekleme dahil olan ülkelerin yaklaşık %43'ünde temel eğitim, %33'ünde ileri eğitim değişkenleri kısa dönem için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ancak bazı ülkeler için bu değişkenlere ilişkin katsayılar negatif olarak tespit edilmiştir. Bu noktada söz konusu ülkeler açısından eğitimin niteliği soru işaretleri oluşturmaktadır. Nitekim eğitimin niteliği göz ardı edilerek yalnızca niceliğine odaklanılması kaygı verici bir durumdur. Hanusek ve Woessmann (2010), okullaşma oranından ziyade uluslararası sınavlarla değerlendirdikleri eğitim kalitesinin ekonomik büyümeyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Hanusek ve Kimko (2000), okullaşma oranından çok nüfusun bilişsel becerilerinin uzun dönem ekonomik büyüme ile güçlü bir ilişki içerisinde olduğunu tespit etmişlerdir.

Eğitim harcamaları ile büyüme arasındaki ilişki ise uzun dönemde beklendiği üzere pozitif olmakla birlikte, kısa dönemde 12 ülke için negatif olarak tespit edilmiştir. Bu sonucun muhtemel nedeni eğitim alanındaki yatırımların üretim alanında kendini göstermesinin belli bir gecikmeyle gerçekleşmesidir. Bir diğer olası neden ise eğitim yatırımlarının verimli bir biçimde gerçekleştirilememiş olmasıdır.

Eğitim, ekonomik büyüme, istihdam ve gelirin önde gelen belirleyicisidir. Eğitimin ekonomik boyutlarını göz ardı etmek, gelecek nesillerin refahını, yaygın yoksulluk, sosyal kargaşa ve sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliği

üzerinden tehlikeye atmaktadır.

Politika yapıcılar açısından daha çok ve nitelikli bir eğitim öncelikli bir konu olmalıdır. Zira, eğitimle birlikte bireylerin kendilerini sosyal ve ekonomik hayatta daha iyi konumlandırmaları, devlet mekanizmalarının da gelişmesi ve iyileşmesini, bununla birlikte yolsuzluğun azalmasını sağlayacaktır. Gelecekteki refah artışı ile ilgilenen politikacılar mevcut üretim ya da kazanımlardan ziyade eğitimin sonuçlarına odaklanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Afşar, M. (2009), Türkiye’de Eğitim Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9:1, 85-98.
- Akçacı, T. (2013), Eğitim Harcamalarının İktisadi Büyüme Etkisi, Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4:5, 65-79.
- Akgül, Ş.; Koç, S. (2011), Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Eğitim Ve Büyüme İlişkisi: Eşik Otoregresif Yaklaşım, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13:2, 1-36.
- Asteriou, D.; Agiomirgianakis, G.M. (2001), Human Capital and Economic Growth Time Series Evidence from Greece, Journal of Policy Modelling, 23:5, 481-489.
- Ay, A.; Yardımcı, P. (2008), Türkiye’de Beşeri Sermaye Birikimine Dayalı Ak Tipi İçsel Ekonomik Büyümenin Var Modeli İle Analizi (1950-2000), Maliye Dergisi, 155, 39-54.
- Barro, R. J. (1991), Economic Growth in A Cross Section of Countries, Quarterly Journal of Economics, 106, 407-443.
- Barro, R. J.; Lee, J.W. (1993), International Comparisons Of Educational Attainment, National Bureau of Economic Research, Working Paper No: 4349.
- Barro, R. J. (1998), Human Capital And Growth in Cross-Country Regressions Swedish Economic Policy Review, 237-277.
- Barro, R. J. (1999), Determinants of Democracy, Journal Of Political Economy, 107:6, 158-183.
- Çakmak, E.; Gümüş, S. (2005), Türkiye’de Beşeri Sermaye Ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002), Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi, 60:01, 59-72.
- Çoban, O. (2004), Beşeri Sermayenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:30, 131-142.

- Denison, E.W. (1962), Education, Economic Growth and Gaps in Information, The Journal of Political Economy, 70:5, 124-128.
- Devarajan, S.; Swaroop, V. and Zou, H. (1996), The Composition of Public Expenditure and Economic Growth, Journal of Monetary Economics, 37, 313-344.
- Eriçok, R.E.; Yıllancı, V. (2013), Eğitim Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı, Bilgi Ekonomisi Ve Yönetim Dergisi, 8:1, 87-101.
- Gyimah-Brempong, K.; Paddison, O. ve Mitiku, W. (2006), Higher Education and Economic Development in Africa, Journal Of Development Studies, 42:3, 509-529.
- Gylfason, T. (2001), Natural Resources, Education And Economic Development, European Economic Review, 45, 847-859.
- Gylfason, T.; Zoega, G. (2003), Education, Social Equality And Economic Growth: A View Of The Landscap, Cesifo Economic Studies, 49, 557-579.
- Han, E. ve Kaya, A. A. (2008). Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hanushek, E. A, Kimko D. (2000), Schooling, Labor-Force Quality, and the Growth of Nations, <http://hanushek.stanford.edu/publications/schooling-labor-force-quality-and-growth-nations>, (Erişim Tarihi: 03.08.2017).
- Hanushek, E. A, Woessmann, L. (2010), The High Cost of Low Educational Performance: The Long-Run Impact of Improving PISA Outcomes, <http://hanushek.stanford.edu/publications/high-cost-low-educational-performance-long-run-impact-improving-pisa-outcomes>, (Erişim Tarihi: 03.08.2017).
- Kar, M.; Ağır H. (2003), Türkiye’de Beşeri Sermaye Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünlük Yaklaşımı İle Nedensellik Testi:1926-1994, S.Ü İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 51-68.
- Koç, A. (2013), Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme, Maliye Dergisi, Sayı: 165.
- Manga, M.; Bal, H.; Algan, N. ve Kandır, D. (2015). Beşeri Sermaye, Fiziksel Sermaye Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Brics Ülkeleri Ve Türkiye Örneği, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24:1, 45-60.
- Mankiw, N.G.; Romer, D. ve Weil, D.N.(1992), A Contribution To The Empirics Of Economic Growth, The Quarterly Journal Of Economics, 2, 407-437.

- Mukhtarov, S., Mammadov, I. ve Hamidov, H. (2019), The Impact Of Government Education Expenditures On Economic Growth: Evidence From Azerbaijan, 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development –Socio Economic Problems of Sustainable Development - Baku, 426-434.
- Özsoy, C. (2009), Türkiye’de Eğitim ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli İle
- Pamuk, M.; Bektaş, H. (2014), Türkiye’de Eğitim Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2:2, 77-90.
- Park, J. (2004), Dispersion Of Human Capital And Economic Growth, Journal Of Macroeconomics, 28, 520-539.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008), A Bias Adjusted Lm Test Of Error Cross Section Independence, The Econometrics Journal, 11:1, 105-127.
- Psacharopoulos, G., ve Woodhall, M. (1985). Education For Development: An Analysis of Investment Choices. Oxford: Published for The World Bank Oxford University Press.
- Romer, M. P. (1989), Human Capital and Growth: Theory and Evidence, NBER Working Paper Series, 3173, 1-51.
- Riasat, S.; Atif, R.M. ve Zaman, K. (2011), Measuring The Impact Of Educational Expenditures On Economic Growth: Evidence From Pakistan, Educational Research, 2:13, 1839-1846.
- Schultz, T. W. (1972), Investment in Education: The Equity-Efficiency Quandary, Chicago; London: University of Chicago Press.
- Serel, H.; Masatçı, K. (2005), Türkiye’de Beşeri Sermaye Ve İktisadi Büyüme İlişkisi Ko-Entegrasyon Analizi, İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 19:2, 49-58.

EK 1

Tablo7: Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmircisi Kısa Dönem İlişkiler

ÜLKELER	DEĞİŞKENLER	KATSAYI	z	Prob
Avusturya	EC	-.934001***	-5.65	0.000
	TEMEL	1.693377***	2.98	0.003
	İLERİ	-.9916216*	-1.84	0.066
	HARCAMA	-6.922138***	-3.82	0.000
	SABİT	-.0694433	-0.01	0.994
Belçika	EC	-.472028	-1.43	0.154
	TEMEL	.5960478	1.02	0.306
	İLERİ	-.0715631	-0.11	0.912
	HARCAMA	-9.105698	-3.68	0.000
	SABİT	.084735	0.02	0.987
Bulgaristan	EC	-.7813719***	-3.39	0.001
	TEMEL	.6459755	0.73	0.464
	İLERİ	2.908426***	3.13	0.002
	HARCAMA	-6.943005**	-2.06	0.040
	SABİT	-3.458498	-0.43	0.669
Kıbrıs	EC	-.631634	-0.95	0.342
	TEMEL	1.072932***	6.40	0.000
	İLERİ	3.075486***	5.38	0.000
	HARCAMA	-8.319702***	-11.95	0.000
	SABİT	1.507346***	1.90	0.000
Danimarka	EC	-1.650568***	-4.77	0.000
	TEMEL	.5656999	1.46	0.145
	İLERİ	1.57796	1.56	0.119
	HARCAMA	.0667504	0.10	0.920
	SABİT	.0667504	0.38	0.706
Çek Cumhuriyeti	EC	-.7639727***	-3.28	0.001
	TEMEL	-3.744399**	-2.55	0.011
	İLERİ	1.275514	0.92	0.356
	HARCAMA	1.890016	1.57	0.116
	SABİT	-5.129974	-0.62	0.538
Estonya	EC	-.8389624**	-2.80	0.005
	TEMEL	1.935251	1.30	0.192
	İLERİ	1.184436	0.34	0.737
	HARCAMA	-4.20838	-0.95	0.341
	SABİT	-3.210064	-0.34	0.735
Finlandiya	EC	-1.310321***	-10.22	0.000
	TEMEL	6.009258***	4.65	0.000
	İLERİ	2.096078*	1.95	0.052
	HARCAMA	-1.424839	-0.83	0.409
	SABİT	2.167975	0.15	0.877
Fransa	EC	-.9699432***	-4.48	0.000
	TEMEL	1.04364*	1.68	0.094
	İLERİ	.2283066	0.22	0.829

	HARCAMA SABİT	-12.54536*** -1.386858	-3.73 -0.14	0.000 0.893
Almanya	EC	-1.101438***	-4.64	0.000
	TEMEL	-.086406	-0.14	0.886
	İLERİ	.1387161	0.07	0.946
	HARCAMA SABİT	-12.18704*** .4536333	-3.24 0.04	0.001 0.967
Yunanistan	EC	-.3181443	-1.45	0.146
	TEMEL	-.034324	-0.04	0.967
	İLERİ	-1.566705	-1.40	0.162
	HARCAMA SABİT	6.087934 -3.633552	1.38 -0.99	0.112 0.320
Macaristan	EC	-1.419815***	-6.49	0.000
	TEMEL	1.265761	1.57	0.116
	İLERİ	.3155359	0.22	0.828
	HARCAMA SABİT	21.48604*** -4.62487	4.46 -0.31	0.000 0.753
İrlanda	EC	-.1451566	-0.29	0.771
	TEMEL	-2.513312	-1.27	0.204
	İLERİ	3.484849	1.25	0.212
	HARCAMA SABİT	-9.062717*** .2108118	-3.58 0.08	0.000 0.936
İtalya	EC	-1.332364***	-6.42	0.000
	TEMEL	-2.117855*	-1.70	0.089
	İLERİ	3.404345**	3.06	0.002
	HARCAMA SABİT	-12.00139*** -5.305311	-4.17 -0.39	0.000 0.695
Letonya	EC	-1.000314***	-3.54	0.000
	TEMEL	3.314567	1.28	0.199
	İLERİ	1.974088	1.09	0.274
	HARCAMA SABİT	-1.702474 -3.936264	-0.69 -0.34	0.489 0.735
Litvanya	EC	-.7920676***	-9.37	0.000
	TEMEL	-1.246543***	-3.42	0.001
	İLERİ	-.8340807	-0.75	0.454
	HARCAMA SABİT	-24.50822*** -4.149889	-11.95 -0.44	0.000 0.659
Lüksemburg	EC	-1.138998**	-3.14	0.002
	TEMEL	.1970363	0.26	0.793
	İLERİ	-1.230176	-0.84	0.402
	HARCAMA SABİT	-13.7247 1.498563	-0.53 0.12	0.598 0.905
Malta	EC	-1.084264**	-2.31	0.021
	TEMEL	1.650327*	1.80	0.072
	İLERİ	.4926602	0.82	0.414
	HARCAMA SABİT	1.327208 11.72634	-0.62 0.32	0.532 0.747
Hollanda	EC	-1.835162**	-3.16	0.002
	TEMEL	3.219624*	1.83	0.068
	İLERİ	-.3806181	-0.25	0.804

	HARCAMA SABİT	-1.438418 2.849835	-0.76 0.15	0.447 0.883
Polonya	EC TEMEL İLERİ HARCAMA SABİT	-.4366683** -.5675156 -1.049306 -7.432799** -2.41954	-2.72 -0.41 -1.04 -2.65 -0.48	0.006 0.682 0.296 0.008 0.630
Portekiz	EC TEMEL İLERİ HARCAMA SABİT	-1.138168*** 3.117947*** 1.129443** 2.484181** 8.027104	-5.88 3.72 1.99 2.36 0.65	0.000 0.000 0.047 0.018 0.517
Romanya	EC TEMEL İLERİ HARCAMA SABİT	-1.633723** -1.101458 -4.490598 27.38289* -2.272221	-2.62 -0.73 -1.40 1.84 -0.13	0.009 0.468 0.160 0.065 0.899
Slovakya	EC TEMEL İLERİ HARCAMA SABİT	-.9227587*** -.3741248 1.979192** -13.87336** -2.745511	-5.41 -0.38 2.05 -2.21 -0.27	0.000 0.702 0.040 0.027 0.787
Slovenya	EC TEMEL İLERİ HARCAMA SABİT	-.836441*** .1927544 2.323487** -9.49221** -2.288949	-4.37 0.38 2.23 -3.00 -0.25	0.000 0.708 0.026 0.003 0.803
İspanya	EC TEMEL İLERİ HARCAMA SABİT	.369471* .2799473 -6.828689*** -11.59485*** -.7171187	1.89 1.16 -5.66 -4.86 -0.18	0.059 0.246 0.000 0.000 0.858
İsveç	EC TEMEL İLERİ HARCAMA SABİT	-1.176018*** 3.991156*** 2.068191 -3.064925** 4.08	-7.15 4.35 1.45 -2.35 0.31	0.000 0.000 0.148 0.019 0.757
Türkiye	EC TEMEL İLERİ HARCAMA SABİT	-.1889292 4.523475 6.063952 -5.845228 -2.629203	-0.62 1.33 1.52 -0.54 -0.66	0.534 0.182 0.129 0.590 0.509
İngiltere	EC TEMEL İLERİ HARCAMA SABİT	-.245599 .2874767 -.0395179 5.630458 .7037254	-0.73 0.37 -0.02 1.31 0.22	0.466 0.713 0.983 0.189 0.827

Hırvatistan	EC	-1.567802***	-4.99	0.000
	TEMEL	1.694109**	2.56	0.010
	İLERİ	.7839579*	1.67	0.094
	HARCAMA	19.47624***	2.81	0.005
	SABİT	-9.44019	-0.58	0.560

Not: havuzlanmış ortalama grup tahmincisi için ***, **, * tahmin edilen katsayıların sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduklarını göstermektedir.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2023 CİLT/VOL: 7 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

**TEKNOLOJİK GELİŞMENİN ALTIN FİYATLARINA
ETKİSİ: DİJİTAL BANKACILIK ÖRNEĞİ**

THE IMPACT OF TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT ON GOLD
PRICES: THE CASE OF DIGITAL BANKING

Makalenin
Gönderim Tarihi:
31/08/2023

Makalenin
Kabul Tarihi:
26/09/2023

Dr. Öğr. Üyesi Serdar Budak

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
e-mail: serdar.budak@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0338-5490

Doi: 10.59274/enderun.1353546

ÖZET

Altın, geçmişte süs eşyası, güç sembolü, değişim aracı ve para standardı olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise altının ticari ve parasal sistem içerisindeki yerinin giderek azalmasına rağmen, toplum nazarında bir yatırım aracı olarak kullanılması devam etmektedir. 2000'li yıllarda teknolojiye ileriye adım ile dijital bankacılık kullanımının artış göstermesi, altın alım ve satım işlemlerinin toplumun her kesimi tarafından kolaylıkla yapılır hale gelmesine neden olmuştur. Böylece altın piyasasında fiyatların belirlenmesinde dijital bankacılığın etkisi ortaya çıkmıştır. Bu çalışma Türkiye’de 2011-2020 döneminde çeyreklik veriler kullanılarak, dijital bankacılık vasıtasıyla yapılan altın işlem hacminin, altın fiyatları üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Yapılan zaman serisi analiz sonuçlarına göre uzun dönemde dijital bankacılık üzerinden yapılan altın işlem hacminin, gram altın fiyatları üzerinde ciddi bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Altın Fiyatları, Teknolojik Gelişme, Dijital Bankacılık, ARDL Model

ABSTRACT

Gold, which started to be used as an ornament in the early periods of history, was later used as a medium of exchange and became a symbol of power. Today, although the place of gold in the commercial and monetary system is gradually decreasing, it continues to be used as an investment instrument by financial markets. Due to the fact that gold is seen as an investment instrument, gold exchanges have been established worldwide and started to act as intermediaries for investors. Therefore, many micro and macroeconomic variables are involved in determining gold prices. In this context, the researches conducted in the literature section of the study are mentioned. With the developing technology and the increase in the use of digital banking in the 2000s, gold trading transactions have become easily performed by all segments of the society. This is expected to have an impact on gold prices. This study aims to measure the effect of gold buying and selling volume through digital banking on gold prices by using quarterly data for the period 2011-2020 in Turkey. While gram gold prices are determined as the dependent variable of the study, the independent variables are the volume of gold transactions made through internet and mobile banking. According to the results of the analyses, it is seen that the independent variables have a significant effect on prices in the long run.

Keywords: Gold Prices, Technological Development, Digital Banking, ARDL Model

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcından buyana en fazla rağbet gören metallerin başında altın gelmektedir. Altın periyodik tabloda Latince Aurum * kelimesinin kısaltması olarak Au şeklinde ifade edilmektedir. Anadolu'da MÖ 5000 yıllarında süs eşyası olarak kullanılmaya başlanan altın, Eski Mısır hükümdarları tarafından çubuk şeklinde uzatılarak değişim aracı olarak kullanılmıştır. Tarih kitapları incelendiğinde İnkâ, Aztek, Yunan, Asur ve Lidya medeniyetlerinin günlük hayatta altına önem verdikleri görülmektedir (Sipahi vd. 2022).

Ekonomik olarak incelendiğinde eski çağlarda bir güç sembolü olarak kabul edilen altın medeniyetlerin hem ülke içi hem de ülke dışı ticaretinde önemli bir değişim aracı olarak kullanılmıştır. Değişim aracı olarak kullanılmasına sebep olan temel özelliklerinin başında rengi, dayanıklılığı ve kolay işlenebilir olması gelmektedir. Yapılan araştırmalara göre ilk altın para MÖ

---

* Aurum parlayan anlamına gelmektedir.

700'lü yıllarda, bugün Türkiye sınırları içerisinde yer alan bir bölgede hüküm süren Lidya Kralı Kroisos döneminde üzerinde aslan figürü ile bastırılmıştır (MTA, 2016).

İlerleyen çağlarda altının kullanım değerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Orta Çağ Avrupa'sında altın yüksek değeri ve otorite sembolü olması nedeniyle kraliyet ailesi, aristokratlar ve kilise tarafından kullanıldığı görülmektedir. Aynı dönemde Doğu coğrafyasında altın farklı amaçlar için kullanılıyordu. Örneğin İslam coğrafyasında altının, ticari işlemlerde ve mücevher süslemelerinde yer aldığı görülmektedir. Benzer şekilde İpek yolu üzerindeki ticarete önemli bir yere sahip olan altın, mücevherat, ipek, baharat ve diğer lüks malların alımında kullanılıyordu. İlerleyen dönemlerde altın para standardı haline gelmeye başlamıştır. 19. yüzyıl başlarında İngiltere ile başlayıp dünya genelinde altın para standardına geçiş gözlemlenmiştir (Doğan, 2012). Altın paranın uluslararası anlamda bir standart haline gelmesinden günümüze kadar olan süreç bir sonraki başlıkta daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmenin bankacılık sektörünü de etkilediği görülmektedir. İnternet bankacılığı ve mobil bankacılık gibi dijital kanalların kullanımı, müşterilerin bankacılık işlemleri daha hızlı, kolay ve güvenilir şekilde yapmalarına olanak sağlamıştır. Dijital bankacılık vasıtasıyla hesap açma/kapama, fatura ödeme, kredi kartı vb. işlemler yanında yatırıma yönelik fon, hisse senedi ve altın alım-satımı gibi işlemler de yapılabilmektedir. Bu bağlamda gelişen teknolojinin altın fiyatlarına etkisi olup olmadığı bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı ise Türkiye'de dijital bankacılık (İnternet ve mobil) kapsamında gerçekleştirilen altın alım-satım işlemlerinin altın fiyatları üzerinde etkisinin olup olmadığı ve etki derecesini ortaya koymaktır. Bu amaçla öncelikle ilgili literatür incelenmiş ardından değişkenlerin aralarında bir ilişkinin olup olmadığı zaman serisi analizleri vasıtasıyla ortaya konmuştur.

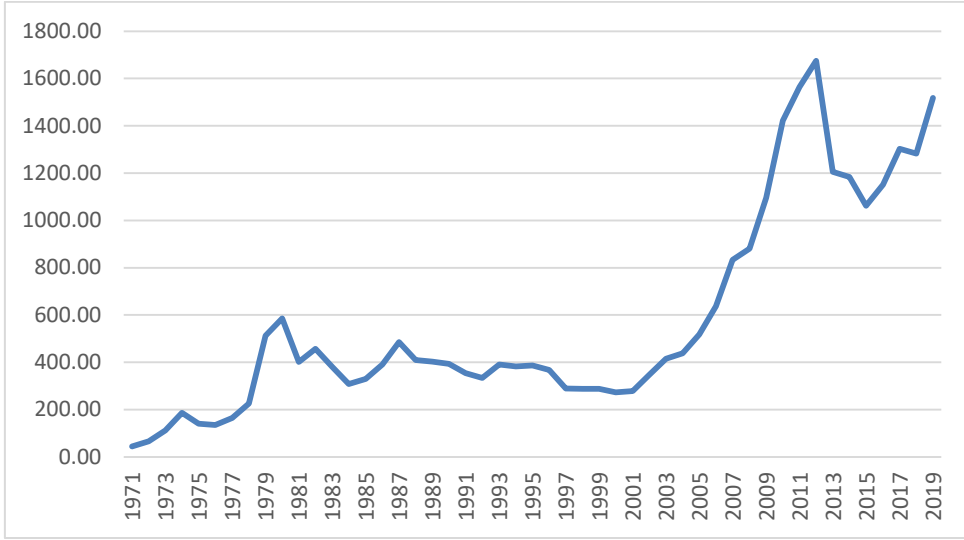
PARA STANDARINDAN GÜNÜMÜZE ALTIN

Altın para standardı, bir ülkenin para biriminin belirli bir miktar altın ile eşdeğer olduğu sistemdir. Bu sistemde, para birimi altın ile doğrudan

değiştirilebilir ve paranın değeri altın fiyatıyla belirlenir. Haliyle ülkelerdeki altın rezervi, para birimi değeriyle doğru orantılıdır. Bu standart tarih boyunca özellikle 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başında dünyada uygulanan hakim para politikası haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile savaş ekonomisinin oluşması altın para standardında çeşitli sorunlar ortaya çıktı. Özellikle altın rezervlerinin ve arzının sınırlı olması fiyatlarda dalgalanmaya neden olabiliyordu. Savaşta kullanılan para miktarının yükseliş göstermesi altın rezervlerinin tükenmesine neden olmuştur.

Büyük Buhran, 1929 yılında başlayıp 1930'lu yıllar boyunca devam eden bir ekonomik kriz olarak ifade edilebilir. Bu dönemde yaşanan kriz nedeniyle birçok ülke altın para standardını terk etmiştir. İngiltere 1931 yılında, ABD ise 1933 yılında ayrılmıştır. Bu çöküşten sonra, birçoğu İngiliz sömürgesi olan ülkeler, ulusal paralarını İngiliz sterline bağlamışlardır. Fransa önderliğinde bir grup ülke altına bağlılığını sürdürme kararı alırken, Almanya önderliğinde, Türkiye'de dahil olmak üzere bazı ülkeler kambiyo denetimi uygulamasına geçmiştir (Seyidoğlu, 2013).

İkinci dünya savaşı sonrası 1944 yılında imzalanan Bretton Woods anlaşması sonucu ülkeler döviz kurunu ABD dolarına sabitlemişlerdir. Bu düzenleme 44 ülkenin katılımı ile gerçekleştirilmiş olan Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansında oluşturulmuştur. Bu sistemle birlikte ABD doları yıllar sonra sisteme üye merkez bankaları aracılığı ile altına sabitlendiği görülmektedir. altın-dolar standardı olarak ta bilinen sistemin amacı doları altına, diğer ülke para birimlerini dolara bağlamak suretiyle kur dalgalanmalarını azaltmak ve istikrar sağlamaktır. 1970'li yılların başında ABD ekonomisindeki sorunlar, altın stoklarının azalması ve para arzını artırma vb. gerekçeler ile altın bağlılığını kaldırmak zorunda kaldı. Bu durum sistemin çökmesine ve altın fiyatlarının dalgalanmasına neden olmuştur (Akan, 2010).

Grafik 1: Altın Ons Fiyatı (ABD doları)

1971 yılında uygulamadan kaldırılan Bretton Woods sistemi sonrasında, altın fiyatları ABD dolarından bağımsız bir şekilde piyasa arz-talep dengesine göre oluşmaya başladığı görülmektedir. 1970'lerin ortalarında, yüksek enflasyon ve petrol krizi nedeniyle altın fiyatları hızla yükseldiği görülmektedir. Sonraki dönemde istikrarlı bir seyir izleyen fiyatlar 2000'li yıllarda hızla yükseldiği görülmektedir

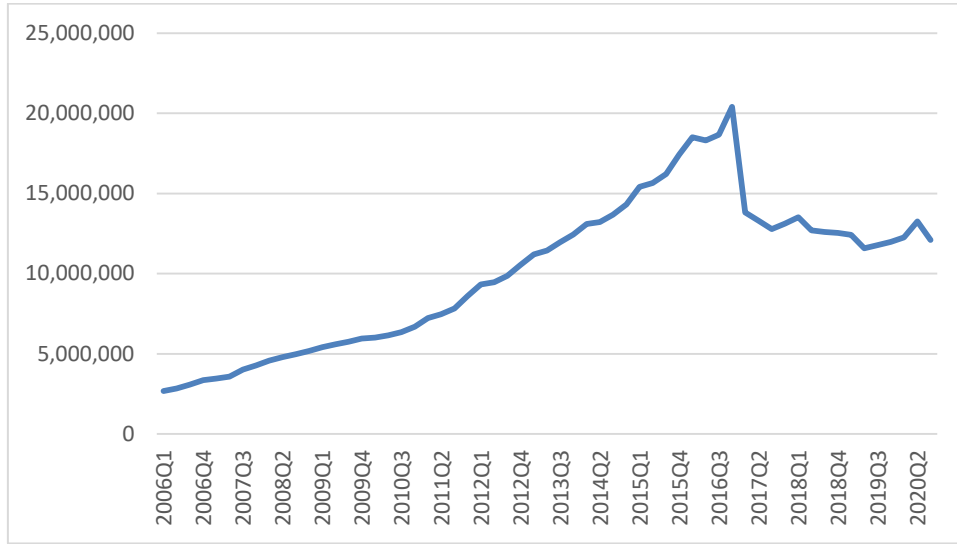
Günümüzde, altın fiyatları hala piyasa talebi ve arz dengesine göre belirlenmektedir. Ekonomik belirsizlikler, enflasyon, faiz oranları, döviz kurları ve jeopolitik riskler gibi faktörler altın fiyatlarını etkileyebilir. Altın, yatırımcılar tarafından bir "güven limanı" olarak görülür ve özellikle ekonomik kriz dönemlerinde talebi artabilir.

DİJİTAL BANKACILIK

Geleneksel bankacılık sistemi, müşterilerin hizmet alabilmesi için en yakın banka şubesine gitmesi gerektirmektedir. Bu durum, müşteriler için zaman ve maliyet kayıplarına neden olabilir. Benzer şekilde, geleneksel bankacılıkta müşteri memnuniyetini artırmanın en önemli etmenlerden bir tanesi ulaşılabilirliktir. Ulaşılabilirliği sağlamanın en önemli koşullarından bir tanesi banka şube sayısını artırmaktır. Bu durum ise bankaların personel, kira vb. maliyetlerin artışı olarak karşısına çıkmaktadır (Işın, 2006).

Teknolojik gelişmelerle birlikte internetin yaygınlaşması, geleneksel bankacılık hizmetlerinin web siteleri, mobil uygulamalar veya diğer dijital platformlar vasıtasıyla sunulmasına olanak sağlamıştır. Dijital bankacılık olarak adlandırılan bu teknoloji müşterilere daha fazla erişilebilirlik, kolaylık ve hız sunar. Bunun yanı sıra, bankaların operasyonel maliyetlerini azaltmalarına, müşteri hizmetlerini geliştirmelerine ve daha geniş bir müşteri tabanına ulaşmalarına olanak sağlar. Müşteriler açısından ise 7/24 hizmet imkanı, şube olmayan yerlerde hizmet imkanı gibi avantajları mevcuttur.

Dijital bankacılığın bazı temel özellikleri arasında, online hesap açma, mobil bankacılık, dijital cüzdanlar, sanal asistanlar, biyometrik kimlik doğrulama ve 24/7 müşteri desteği bulunmaktadır. Ayrıca, dijital bankacılık teknolojileri, yapay zeka, blok zinciri ve açık bankacılık gibi yenilikçi teknolojilerin kullanımı ile sürekli olarak gelişmektedir. Bu teknolojiler sayesinde, dijital bankacılık müşteri deneyimini ve güvenliğini artırırken, bankaların verimliliğini ve karlılığını da artırabilir.

Grafik 2: Dijital Bankacılık Müşteri Sayısının Gelişimi

Grafik 2’de 2006 yılı itibariyle dijital bankacılığı aktif olarak kullanan sayısı gösterilmektedir. Grafiğe göre yıllar geçtikçe özellikle cep telefonu teknolojisinin gelişmesi ve mobil bankacılıkta kullanılması nedeniyle 2011 yılında sonra eğilimin daha dik hale geldiği görülmektedir. 2016 yılından sonra aktif kullanıcı sayısında bir düşüş olduğu görülmektedir. Bu durumun banka istatistiklerinde sisteme giriş sayısına göre belirlemede yeniden

düzenlenme nedeniyle olduğu düşünülmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde dijital bankacılığın altın fiyatlarına olan etkisi ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Literatürde genellikle mikro ve makroekonomik değişkenlerin altın fiyatlarına etkisini ölçmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu ilgili literatür aşağıda belirtilmiştir.

Smith (2002) çalışmasında Ocak 1991 Ekim 2001 döneminde Avrupa ve Japonya'da altın fiyatı ile hisse senedi fiyat endeksleri arasındaki ilişkiyi ölçmüştür. Değişken olarak Üç Londra altın fiyatı ve onyediy Avrupa piyasası ve Japonya için hisse senedi fiyat endeksleri kullanılmıştır. Altın getirileri ile hisse senedi fiyat endekslerinin getirileri arasındaki kısa dönemli korelasyon genellikle küçük ve negatif, bazı seriler ve zaman dilimleri için küçük ve pozitif olduğu tespit edilmiştir. Altın fiyatları ve hisse senedi fiyat endeksleri arasında eşbütünleşik bir ilişki tespit edilememiştir.

Tully ve Lucey (2007) çalışmalarında 1983-2003 dönemi boyunca aylık veri kullanarak altının, nakit ve vadeli fiyatları ile çeşitli makroekonomik değişkenler arasında ilişki olup olmadığı incelemiştir. Yöntem olarak APGARÇH modeli kullanılmıştır. Sonuç olarak kullanılan diğer makroekonomik değişkenlerden ziyade Amerikan dolarının, altın üzerindeki etkisi doğrulanmıştır.

Sujit ve Kumar (2011) 2 Ocak 1998 ile 5 Haziran 2011 tarihleri arasındaki 3485 gözlemden oluşan günlük veriler kullanılarak yapılan çalışmalarında altın fiyatı, hisse senedi getirileri, döviz kuru ve petrol fiyatı arasındaki dinamik ilişkiyi test etmeyi amaçlamıştır. Yöntem olarak zaman serisi kullanılan çalışma vektör otoregresif ve eşbütünleşme tekniğini kullanılmıştır. Sonuç olarak altın fiyatlarındaki dalgalanmanın petrol ve diğer endekslerden ziyade büyük ölçüde kendine bağlı olduğu tespit edilmiştir.

Elmas ve Polat (2014) Ocak 1988 ile Mart 2013 dönemini kapsayan çalışmalarında altın fiyatlarını etkileyen talep yönlü faktörleri araştırmışlardır. Yöntem olarak zaman serilerinin kullanıldığı alışımanın sonucunda gümüş fiyatları, petrol fiyatları ve enflasyon oranının altın fiyatlarını pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan Döviz kuru, Dow-Jones Endeksi ve faiz oranının ise altın fiyatlarını negatif

yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Yüksel ve Akkoç (2016) çalışmalarında altın fiyatlarını, yapay sinir ağıları vasıtasıyla tahmin etmeyi amaçlamıştır. Burada bağımsız değişkenler olarak dolar/euro paritesi, gümüş fiyatları, brent petrol fiyatları, Dow Jones Endeksi gibi değişkenler kullanılmıştır. R2, RMSE, MAE ve MAPE gibi performans kriterleri hesaplanan çalışmada sonuç olarak yapay sinir ağlarının altın fiyatları tahmininde kullanılabileceğinin yanında altın fiyatlarının belirlenmesinde etkili faktörlerin başında gümüş ve petrol fiyatlarının geldiği tespit edilmiştir.

Doğanalp, Konya ve Kabaloğlu (2016) Çalışmalarında Ocak 1996 ile Haziran 2015 döneminde döviz kuru, ham petrol ithalatı, faiz oranları ve BIST100'ün altın fiyatları üzerindeki etkisini ölçmüştür. Yöntem olarak nedensellik ilişkisinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda belirlenen değişkenlerin altın fiyatlarını etkilediği tespit edilmiştir.

Korkulu, Oktay ve Akan (2017) mobil bankacılığın kullanım talebini etkileyen faktörleri incelemiştir. Çalışma Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde personeline anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan lojistik regresyon test sonuçlarına göre kredi kullanımı, cinsiyet durumu, gelir durumu, internet bankacılığı ve bankada mevduatın olup olmaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilirken diğer değişkenlerde anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Alıcı ve Köseoğlu (2021) çalışmalarında Ocak 2000-Temmuz 2019 döneminde altın ons fiyatı, enflasyon oranı, Dow Jones sanayi endeksi gibi makroekonomik değişkenlerin altın fiyatları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yöntem olarak ARDL modelinin belirlendiği çalışmada sonuç olarak değişkenlerin uzun dönemde eşbütünlük olduğu tespit edilmiştir.

Bulut ve Akyüz (2020) çalışmalarında 2011-2019 dönemi için çeyreklik veriler kullanılarak, Türkiye'de dijital bankacılık ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Değişken olarak çalışmada dijital bankacılık verileri ve Reel GSYH verileri kullanılmış ve yöntem olarak ARDL analizi uygulanmıştır. Sonuç olarak dijital bankacılık kullanımının, ekonomik büyüme üzerine etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Bakırtaş ve Ustaömer (2019) Türk bankacılık sektöründe yaşanan dijitalleşmenin incelendiği çalışmada 2014-2018 döneminde çalışan

sayısı, ATM sayısı, İnternet ve mobil bankacılık müşteri sayıları karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak dijitalleşmenin sebepleri arasında rekabet, verimlilik ve müşteri ihtiyaçlarına hızlı cevap vermek olduğunu ortaya koymuştur.

VERİ SETİ

Çalışmanın veri seti olarak altın gram fiyatı, internet ve mobil bankacılık vasıtasıyla yapılan altın işlem hacmi (Altın alış-satış toplamı) kullanılmıştır. Veri seti 2011-2020 dönemine ait çeyreklik verilerden oluşmaktadır. Veri seti kısaltma, tanım, dönem ve elde edilen kaynakları tablo 1’de aşağıda sunulmuştur. Serinin başlangıç tarihi Türk bankalar Birliğinden elde edilen veriler doğrultusunda belirlenmiştir. Ayrıca tüm değişkenlerin logaritması alınarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 1. Veri Seti

Kısaltma	Tanım	Dönem	Kaynak
Lalt	Gram altın fiyatları	2011q1-2020q3	TCMB EVDS
Lint	İnternet Bankacılığı vasıtasıyla yapılan altın işlem hacmi (alış-satış toplamı)	2011q1-2020q3	tbb.org.tr
Lmob	Mobil Bankacılık vasıtasıyla yapılan altın işlem hacmi (alış-satış toplamı)	2011q1-2020q3	tbb.org.tr

. YÖNTEM

Çalışmada yöntem olarak öncelikle değişkenlerin birim kök varlığı Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri vasıtasıyla araştırılmıştır. Yapılan testler sonucunda değişkenler farklı düzeylerde (I(0) ve I(1)) durağan hale geliyorsa Pesaran vd. (2001) çalışmalarında ileri sürdüğü Sınır Testi yaklaşımı uygulanabilir. Bu bağlamda çalışmada gerçekleştirilen birim kök testlerinden sonra gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Bu gecikme uzunluğuna göre Sınır testi yaklaşımı (Pesaran vd.,2001) uygulanmıştır.

Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Dickey-Fuller (1981) çalışmalarında p olarak belirlenmiş olduğu gecikme uzunluğu ve modelinin sıfır hipotezinde ARIMA(p,1,0) otoregresif eşbütünleşik hareketli ortalama sürecini test etmişlerdir.

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = c + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta y_t = c + \gamma y_{t-1} + \delta_2 t + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarda belirtilen regresyon modelleri sırasıyla sabit terim ile trend değişkeninin olmadığı modeldir. İkincisi sabit terimin eklendiği modeldir. üçüncüsü ise sabit terim ile trend değişkenlerinin eklendiği modeli ifade etmektedir.

Phillips-Perron Birim Kök Testi

Analizlerde kullanılan bir diğer test Phillips ve Perron (1988) testidir. Bu testin Dickey-Fuller tarafından geliştirilen testin önemli farklarında bir tanesi, oluşabilecek rassal şoklar ile ilgilidir.

$$Z_t = \left(\sum_{t=2}^T y_{t-1}^2 \right)^{1/2} \frac{\hat{\alpha} - 1}{s_{T1}} - (1/2) \frac{s_{T1}^2 - s_{\varepsilon}^2}{\left[s_{T1}^2 \left(T^{-2} \sum_{t=2}^T y_{t-1}^2 \right)^{1/2} \right]} \quad (4)$$

Yukarda hesaplama yöntemi bulunan Phillips-Perron modelinde “H₀:birim kök vardır” şeklindedir. Hipotezler H₀ : $\alpha = 0$ ve H₁ : $\alpha < 0$ şeklinde kurulmuştur. Kritik değer olarak MacKinnon kritik değerlerinin kullanılmasının nedeni, Hesaplanan test istatistiğinin asimptotik dağılımı ADF testi ile aynı olmasından dolayıdır.

ARDL Eşbütünleşme Testi

Zaman serisi çalışmalarında önemli süreçlerden bir tanesi yöntem seçimidir. Zaman serisi analizlerinde fark almaktan kaynaklı veri kayıpları önüne geçmek için ilk olarak Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) çalışmalarında ileri sürülen eşbütünleşme analizin kullanılan yöntemler arasındadır. Ancak yukarıda adı geçen çalışmalarda, analizi yapmak için gerekli koşul değişkenlerin aynı seviyede durağan olmalarıdır. Ancak seriler incelendiğinde, değişkenler farklı düzeylerde durağan hale geliyor ise bu durumda Sınır testi yaklaşımı kullanılabilir (Pesaran vd., 2001).

ARDL modelinde örnek hata düzeltme modeli (UECM) aşağıda gösterilmiştir.

$$\Delta y_{TRK} = \theta_0 + \sum_{k=1}^{P_1} \theta_{1k} \Delta y_{t-k} + \sum_{k=1}^{P_2} \theta_{2k} \Delta x_{t-k} + \theta_1 y_{t-1} + \theta_2 x_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Burada $H_0: \theta_1 = \theta_2 = 0$ hipotezi sınanmaktadır. Eğer sınama sonucunda H_0 reddedilirse eşbütünleşme vardır, reddedilemezse eşbütünleşme ilişkisi yoktur, şeklinde yorum yapılmaktadır. Burada öncelikle değişkenlere ait hata düzeltme modeli aşağıda oluşturulmuştur.

$$\Delta \log Alt_{TRK} = \theta_0 + \sum_{k=1}^{P_1} \theta_{1k} \Delta \log int_{t-k} + \sum_{k=1}^{P_2} \theta_{2k} \Delta \log mob_{t-k} + \theta_1 \log int_{t-1} + \theta_2 \log mob_{t-1} + \varepsilon_t \quad (6)$$

BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında öncelikle değişkenlere ait birimkök testlerine aşağıda yer verilmiştir. Ardından sınır testi ve ARDL model analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Son olarak model ile ilgili tanısal testler ile Cusum ve CusumsQ test sonuçları ile sonlandırılmıştır.

Tablo 2. Augmented Dickey-Fuller ve Philips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF Test İstatistikleri		PP Test İstatistikleri		Sonuç
	Düzye	Birinci Fark	Düzye	Birinci Fark	
Lalt	0.5850	-4.8363***	0.6219	-4.8051***	I(1)
	t _{%1} :-4.2191	t _{%1} :-4.2268	t _{%1} :-4.2191	t _{%1} :-4.2268	
	t _{%5} :-3.5330	t _{%5} :-3.5366	t _{%5} :-3.5330	t _{%5} :-3.5366	
	t _{%10} :-3.1983	t _{%10} :-3.2003	t _{%10} :-3.1983	t _{%10} :-3.2003	
Lint	-3.8130**	-7.9575***	-3.8282*	-8.9681***	I(0)
	t _{%1} :-4.2191	t _{%1} :-4.2349	t _{%1} :-4.2191	t _{%1} :-4.2268	
	t _{%5} :-3.5330	t _{%5} :-3.5403	t _{%5} :-3.5330	t _{%5} :-3.5366	
	t _{%10} :-3.1983	t _{%10} :-3.2024	t _{%10} :-3.1983	t _{%10} :-3.2003	
Lmob	-4.3463***	-7.1301***	-4.3546***	-10.995***	I(0)
	t _{%1} :-4.2191	t _{%1} :-4.2349	t _{%1} :-4.2191	t _{%1} :-4.2268	
	t _{%5} :-3.5330	t _{%5} :-3.5403	t _{%5} :-3.5330	t _{%5} :-3.5366	
	t _{%10} :-3.1983	t _{%10} :-3.2024	t _{%10} :-3.1983	t _{%10} :-3.2003	

Not: *, ** ve *** ifadeleri %10, %5 ve %1 seviyesinde anlamlılık düzeyini göstermektedir. Gecikme sayıları Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 2’de gösterilen Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) Birim Kök Testi sonuçları incelendiğinde her iki test sonucu benzerlik göstermektedir. Lalt değişkeninin düzeyde birimkök içerdiği ve birinci farkında I(1) durağan hale geldiği görülmektedir. Lint ve Lmob değişkenlerinin düzeyde I(0) durağan olduğu tespit edilmiştir.

Bu bağlamda çalışmada Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Sınır testi yaklaşımı kullanılması uygun görülmüştür. Bu testi uygulamak amacıyla öncelikle gecikme uzunluğu tespiti yapılmış ve ardından serilerde

otokorelasyon olup olmadığı kontrol edilmiştir.

Tablo 3. Gecikme Uzunluğu Tespiti

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-89.05327	NA	0.045109	5.414898	5.549577	5.460827
1	20.90492	194.0439	0.000119	-0.523819	0.014897*	-0.340101
2	27.19969	9.997581	0.000142	-0.364688	0.578064	-0.043182
3	39.62995	17.54860	0.000120	-0.566468	0.780321	-0.107174
4	55.71978	19.87568*	8.49e-05*	-0.983517*	0.767309	-0.386435*
5	61.07812	5.673536	0.000118	-0.769301	1.385561	-0.034432

Tablo 3'e göre modelin gecikme uzunluğu yukarıda belirtilen kriterlerin çoğunluğu dikkate alınarak belirlenmiştir. Buna göre uygun gecikme uzunluğu 4 olarak kabul edilmiştir.

Tablo 4. Sınır Testi Sonuçları

Model	Test İstatistiği	Değer	K
	F-İstatistiği	11.748969	2
Kritik Sınır Değerleri			
Anlamlılık	I ₀ Sınır	I ₁ Sınır	
10%	2.63	3.35	
5%	3.10	3.87	
1%	4.13	5.00	

Tablo 4 Sınır Testi sonuçlarına göre F istatistiği, hesaplanan alt ve üst kritik sınır değerleri ile karşılaştırılmıştır. Burada F-istatistiğinin (11.74) %1 anlamlılık seviyesinde kritik değer (5.00) üstünde yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu adımdan sonra seriler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkinin ortaya konmasında ARDL (Autoregressive Distribution Lag) modeli kullanılmıştır.

Tablo 5. ARDL (1,3,4) Uzun Dönem Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Prob.
Lint	0.389554	0.129733	3.002740	0.0062
Lmob	0.185332	0.028238	6.563211	0.0000
C	0.885656	0.929621	0.952706	0.3502

Tablo 6'da gösterilen ARDL (1,3,4) uzun dönem sonuçlarına göre internet ve mobil bankacılık vasıtasıyla yapılan altın işlem hacimlerinin gram altın fiyatları üzerinde etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Burada internet bankacılığı altın işlem hacmindeki %1'lik bir

artış altın fiyatlarına olan etkisi yaklaşık %0.39 hesaplanırken, mobil bankacılık tarafında yapılan altın işlem hacminin etkisi yaklaşık %0.18 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 6. ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Prob.
D(Lint)	0.124748	0.026573	4.694602	0.0001
D(Lint (-1))	0.060847	0.022568	2.696120	0.0126
D(Lint (-2))	0.059777	0.018521	3.227521	0.0036
D(Lmob)	-0.041317	0.019168	-2.155562	0.0414
D(Lmob (-1))	-0.087548	0.021916	-3.994616	0.0005
D(Lmob (-2))	-0.078111	0.019411	-4.024014	0.0005
D(Lmob (-3))	-0.043240	0.014020	-3.084120	0.0051
ECM(-1)	-0.231650	0.031859	-7.271201	0.0000
R-squared	0.726923	Mean dependent var	0.043237	
A.R-squared	0.656125	S.D. dependent var	0.069355	
S.E. of regression	0.040671	AIC	-3.368991	
S. S. resid	0.044661	SC	-3.013483	
Log likelihood	66.95735	H-Q	-3.246270	
D-W stat	1.904048			

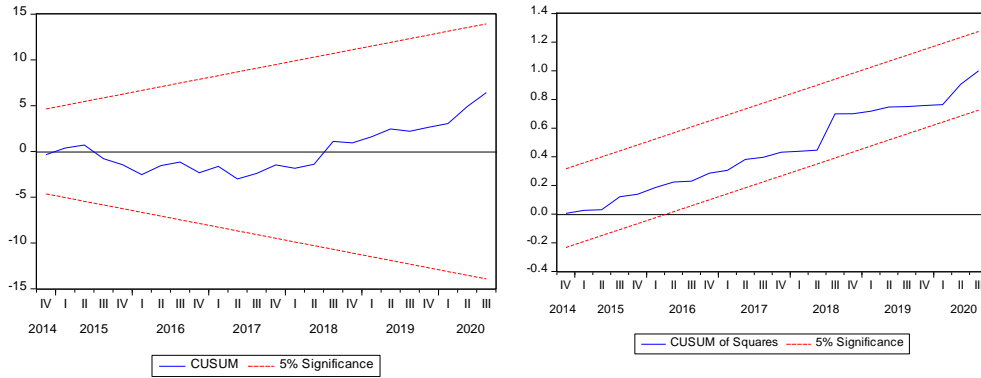
Tablo 6’da gösterilen işaretli hata düzeltme sonuçlarına göre, (ECM(-1))olarak ifade edilen hata düzeltme teriminin katsayı işareti negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Böylece ilgili dönemde çeşitli şoklardan dolayı oluşacak dengeden sapma durumunun, gelecek dönemde düzeltilmekte olduğu söylenebilir. Buna göre hata düzeltme terimi katsayısı hesaplamasına göre (1/0,23) kısa dönemde meydana gelecek bir şok ile oluşan dengesizliklerin 4 çeyreklik dönem sonunda dengeye ulaşacağını göstermektedir.

Tablo 7. Tanısal Testler

Testler	İstatistik Değer	Olasılık
Otokorelasyon Testi: Breusch-Godfrey LM	0.113328	0.8934
Değişen Varyans: Breusch-Pagan-Godfrey	6.255099	0.7934
Normallik Testi: Jarque-Bera	0.547984	0.7603
Bıçım Testi: Ramsey Reset	2.667332	0.0740

Tablo 7’de model ile ilgili tanısal testler incelendiğinde, Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Test Sonuçlarına göre H_0 yokluk hipotezi reddedilememiş ve serilerde herhangi bir otokorelasyon olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda sınır testinin yapılmasında herhangi bir sakıncanın bulunmadığına kanaat getirilmiştir. Breusch-Pagan-Godfrey değişen

varyans test sonuçlarına göre H_0 yokluk hipotezi reddedilememiş ve serilerde herhangi bir değişen varyans problemi olmadığı görülmüştür. Jarque-Bera normallik test sonuçlarına göre olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması ($0.7603 > 0.05$) hata terimlerinin normal dağıldığını göstermektedir. Son olarak fonksiyonel biçim testi olan Ramsey reset test sonuçlarına göre, olasılık değerinin 0.05'ten büyük olduğu ($0.0740 > 0.05$) tespit edilmiştir. Buna göre model kurulumunda fonksiyonel biçim hatasının olmadığı modelin kurulumunda herhangi bir sorun bulunmadığını göstermektedir.

Grafik 3. Cusum ve CusumsQ Kararlılık Testleri

Grafik 3'te Cusum ve CusumsQ kararlılık şekilleri gösterilmiştir. Buna göre ARDL (1,3,4) modelinin kritik sınırları arasında kalması elde edilen sonuçların istikrarlı sonuçlar verdiğini göstermektedir.

SONUÇ

Tarihi milattan öncesine dayanan ve o dönemden bu döneme en fazla rağbet gören metal altın olarak nitelendirilebilir. İlk dönemlerde süs eşyası olarak kullanılmaya başlanan altın, sonrasında bir değişim aracı olarak kullanılmış ve bir güç sembolü haline gelmiştir. İlerleyen çağlarda altın hem otorite sembolü hem de ticari faaliyetlerde daha sık bir şekilde görülmeye başlamıştır. Ülkelerin para standardı haline gelmesinin yanında, günümüzde gelişen teknoloji ile çeşitli endüstrilerde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Kolay nakde çevrilebilirlik özelliğinden dolayı ulusal rezervler içinde önemli bir yere sahip olmasından dolayı altın hem resmi otoriteler hem de toplumlar bazında hala değer saklama aracı olarak kullanılmaktadır.

Gelişen teknoloji ile 2000’li yıllarda dijital bankacılık kullanımının artış göstermesi ile altın alım-satım işlemlerinin toplumun her kesimi tarafından kolaylıkla yapılır hale gelmiştir. Bu durumda altın fiyatları üzerinde etkisini olacağı beklenmektedir. Bu çalışmanın hedefi Türkiye’de 2011-2020 dönemi için dijital bankacılık vasıtasıyla yapılan altın alış-satış hacminin, altın fiyatları üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamıştır.

Çalışmada kullanılan ARDL (1,3,4) uzun dönem bulgularına göre internet ve mobil bankacılık vasıtasıyla yapılan altın işlem hacimlerinin gram altın fiyatları üzerinde etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Burada internet bankacılığı altın işlem hacmindeki %1’lik bir artış altın fiyatlarına olan etkisi yaklaşık %0.39 hesaplanırken, mobil bankacılık tarafında yapılan altın işlem hacminin etkisi yaklaşık %0.18 olarak görülmektedir.

Çalışmanın bulguları ışığında teknolojik gelişmenin altın fiyatları üzerindeki etkisinin küçümsenmeyecek derecede olduğu görülmektedir. Teknolojik gelişmenin diğer piyasaları da benzer bir şekilde etkilediği düşünülmektedir. Bu duruma hem olumlu hem de olumsuz açıdan bakmak mümkündür. Hem finansal hem de emtia piyasası için serbest piyasa şartlarının oluşturulması anlamında olumlu olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan teknolojik gelişme ile oluşacak spekülasyonların veya manipülasyonların etkisi ile ani fiyat dalgalanmalarına neden olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akan, D. M. (2010). Uluslararası Döviz Kuru Sistemlerinin Geleceği: Bretton Woods'a Geri Dönülebilir mi? *Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(2), s. 108-115.
- Alıcı, V. A., & Köseoğlu, M. (2021). Türkiye’de Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 5(2), s. 254-273.
- Bakırtaş, T., & Ustaömer, K. (2019). Türkiye’nin Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme Olgusu. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, 3(1), s. 1-24.
- Bulut, E., & Akyüz, G. Ç. (2020). Türkiye’de Dijital Bankacılık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 42(2), s. 223-246.

- Doğan, B. B. (2012). Para Kavramı ve Para Sistemleri. Ç. Doğan, & İ. Parlaktuna içinde, *Para Teorisi ve Politikası* (s. 35-63). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Doğanalp, N., Konya, S., & Kabaloğlu, G. (2016). Türkiye’de Altın Fiyatlarının Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(15), s. 412-424.
- Elmas, B., & Polat, M. (2014). Altın Fiyatlarını Etkileyen Talep Yönlü Faktörlerin Tespiti: 1988-2013 Dönemi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), s. 171-187.
- Engel, R.F., Granger, C.W.J. (1987). Co-integration and error correction representation, estimation and testing. *Econometrica*, vol. 55, No.2, pp. 251-276.
- Johansen, S. (1988) Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, vol. 12, No. 2/3, s. 231-254.
- Johansen, S., Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration - with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, vol. 52, No. 2, s.169-210
- Işın, F. B. (2006). Teknoloji Araçlarının Bankacılık Sektöründe Uygulanabilirliği ve Türkiye'deki Bu Doğrultudaki Bankacılık Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), s. 107-120.
- Korkulu, A., Oktay, E., & Akan, Y. (2017). Mobil Bankacılık Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Araştırılması: Atatürk Üniversitesi Akademik Personel Üzerine Bir Uygulama. *UIİİD-IJEAS, 2018 (18. EYİ Özel Sayısı)*, s. 553-564.
- MTA. (2016). *Türkiye ve Dünyada Altın*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Fizibilite Etütleri Dairesi Başkanlığı.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., ve Smith, R. J. (2001). “Bounds testing approaches to the analysis of level relationships”. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P.C. B. and Perron, P. (1988), Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346.

- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* . İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Sipahi, F., Zeybek, H. İ., Akaryalı, E., Çavuşoğlu, İ., & Gücer, M. A. (2022). Altın Madenciliği, Tarihi ve Günümüz: Gümüşhane Örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(20), s. 528-549.
- Smith, G. (2002). London Gold Prices and Stock Price Indices in Europe and Japan. *World Gold Council*, 9(2), s. 1-30.
- Sujit, K. S., & Kumar, B. R. (2011). Study on Dynamic Relationship Among Gold Price, Oil Price, Exchange Rate and Stock Market Returns. *International Journal of Applied Business and Economic Research*, 9(2), s. 145-165.
- Tully, E., & Lucey, B. M. (2007). A power GARCH examination of the gold market. *Research in International Business and Finance*, 21(2), s. 316-325.
- Yüksel, R., & Akkoç, S. (2016). Altın Fiyatlarının Yapay Sınır Ağları ile Tahmini ve Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), s. 39-50.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2023 CİLT/VOL: 7 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

**N11 ÜLKELERİ ÖZELİNDE EKONOMİK BÜYÜMEYİ
ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ:
YAPISAL KIRILMALI PANEL VERİ ANALİZİ**

DETERMINING THE FACTORS AFFECTING ECONOMIC
GROWTH SPECIFICALLY IN N11 COUNTRIES: PANEL DATA
ANALYSIS WITH STRUCTURAL BREAKS

Makalenin
Gönderim Tarihi:
20/09/2023

Makalenin
Kabul Tarihi:
12/10/2023

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat BALIKÇIOĞLU
Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
e-mail: balikcioglu@cumhuriyet.edu.tr
Orcid: 0000-0002-8642-9013

Doi: 10.59274/enderun.1363667

ÖZET

Bireylerin hayatlarını en güzel şekilde idame ettirmeleri noktasında eğitim, sağlık, altyapı, ulaşım, beslenme, temiz bir çevre, sosyal bağlar gibi birçok unsura erişimleri elzemdir. Tüm bu hizmetlere ulaşmada bir ülkenin ekonomik olarak gelişmişlik düzeyi önemli bir noktada yer alır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler nezdinde kalkınmanın da itici gücü olan ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinin sağlanması, büyümenin arkasında yatan faktörlerin doğru bir şekilde tespit edilmesi ve politikaların hayata geçirilmesi noktasında hayati önem taşımaktadır. Bu çalışmada gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan ve önümüzdeki yıllarda GSYİH seviyesi olarak dünyanın önde gelen ülkeleri arasında olması beklenen N11 ülkeleri için ekonomik, finansal, kurumsal ve toplumsal risklerin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği panel veri analizi ile araştırılmıştır. ICRG veri setinden faydalanılan ve 1997-2021 yıllarını kapsayan çalışmada, Driscoll-Kraay Dirençli Tahmincisi ile yapısal kırılmaların da dâhil edildiği model tahmin edilmiştir. Yapısal kırılmanın istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu analiz sonuçlarına göre, ekonomik, finansal ve kurumsal risklerdeki artışların ekonomik büyümedeki riskleri artırdığı; toplumsal risk puanındaki bir artışın ise ekonomik büyümedeki riski azalttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: N11, Ekonomik Büyüme, Yapısal Kırılma

ABSTRACT

It is essential for individuals to have access to many elements such as education, health, infrastructure, transportation, nutrition, a clean environment and social ties in order to live their lives in the best possible way. The economic development level of a country is an important factor in accessing all these services. Ensuring the sustainability of economic growth, which is the driving force of development, especially in developing countries, is of vital importance in correctly identifying the factors behind growth and implementing policies. In this study, how economic, financial, institutional and social risks affect economic growth for N11 countries, which are in the developing countries category and are expected to be among the leading countries in the world in terms of GDP level in the coming years, was investigated through panel data analysis. In the study, which used the ICRG data set and covered the years 1997-2021, the model that included structural breaks was estimated with the Driscoll-Kraay Robust Estimator. According to the analysis results, where the structural break was found to be statistically significant, increases in economic, financial and institutional risks increase the risks in economic growth; on the other hand it has been determined that an increase in the social risk score reduces the risk in economic growth.

Keywords: N11, Economic Growth, Structural Break

1. Giriş

Dünyada var olan tüm ekonomilerde birincil hedef tam istihdamın sağlanabilmesidir. Nitekim ekonomi eksik istihdamda ise, fiili milli gelirin potansiyel milli gelire göre daha alt seviyede kendine yer edinmesi durumundan dolayı ortaya bir refah kaybı çıkacaktır. Politika yapıcılar kısa dönemde eksik istihdamdan tam istihdam noktasına yaklaşmak için birçok politika geliştirirken uzun dönemde de ekonomilerinin üretim kapasitelerini artırmaya yönelik adımlar atarak potansiyel milli geliri de artırmaya çalışırlar. Bir ülkenin üretim kapasitesini artırmak üzere potansiyel milli gelirlerini yükseltmeye yönelik atılan adımlar bizi ekonomik büyüme konusuna götürür. Üretim olanakları eğrisinin sağa doğru kaymasıyla ortaya çıkan ekonomik büyüme, bir ülkede mal ve hizmet üretme gücünü ifade eden üretim kapasitesinin, üretimin ve milli gelirin artması anlamına gelir (Dinler, 2016, s. 616-617).

Ekonomik büyüme, gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, tüm ülkeler için önemlidir. Özellikle gelişmiş ülkelerde, GSYİH'nin yıllar boyunca artışı birincil hedef iken gelişmekte olan ülkeler için daha çok kalkınma olgusuna yoğunlaşılır. Nitekim ekonomik kalkınma içinde büyümeyi de barındırmakla birlikte refah düzeyinin artırılması ile bağlantılı olarak istihdamdaki artış, gelir dağılımındaki adaletsizliğin minimuma indirilmesi ve kurumların geliştirilmesi gibi unsurları da kapsamaktadır (Özel, 2012, s. 63).

Herhangi bir ülke için ekonomik büyümenin istikrarlı bir şekilde sağlanabilmesi, yatırımların artırılması hususu ile doğrudan ilişkilidir. Gerek doğrudan yabancı

yatırımlar gerek yurtiçi yatırımlar olsun; ilgili ülkenin yatırımlar noktasında cazibeli olması; makroekonomik açıdan istikrarlı bir ekonomik ortamın yanında kurumsal noktada olgunlaşmış bir ortamı da beraberinde gerektirir. Gerek ekonomik gerek kurumsal istikrarın olduğu bir piyasa ekonomisinde iktisadi birimlerin edineceği güven duygusu, iktisadi aktivitelerin yanında yatırımları da artıracığından ekonomik büyüme sağlanmış olacaktır (Ison & Wall, 2007, s. 407-411).

2. Ekonomik Büyümenin Önemi

Ekonomik büyümenin, gerek ekonomiye gerek sosyal hayata ve gerekse politikaya birçok etkisinden bahsedilebilir. Tüketicilerin daha fazla ve çeşitlenen mal ve hizmetlere erişimini kolaylaştırarak tüketimi artırır ve tüketicilerin haz duygusunu perçinleyerek daha iyi bir yaşam standardına ulaşmasına olanak sağlar. Daha iyi bir hayat standardına ulaşan iktisadi ajanların beklenen süreleri de artar (Ranis & Steward, 2000, s. 203-205). Ekonomik büyüme ile birlikte artan üretim için firmaların işgücü talebi artar ve bu durum istihdamı artırarak işsizliği azaltır (Alper, 2018, s. 980-982).

Artan üretim ve istihdamla birlikte vergiler de artar. Bunun yanında artan istihdamla birlikte merkezi yönetimin işsizlik ödemeleri gibi transfer harcamaları da azalacağı için merkezi hükümetin borçlanma haddi de azalacaktır (Myles, 2000, s. 156). Artan vergi geliri ve azalan transfer harcamaları ile birlikte merkezi hükümet kaynaklarını sağlık ve eğitim gibi kamusal hizmetlere daha fazla ayırabilecek ve bu yönüyle de bireylerin yaşam standartları artmış olacaktır (Johansson, Heady, & Arnold, 2008). Bunun yanında kaynakların çevrenin korunmasına yönelik harcanması da hayat standartlarını, dolayısıyla kalkınmayı artıracaktır (Xepapadeas, 2003, s. 1-2).

İstikrarlı ekonomik büyüme, yatırımcıları yeni yatırımlar noktasında cesaretlendirir ve yapılan yeni yatırımlar ekonomide çarpan etkisi görevi görür (Huňady & Orviská, 2014, s. 119-120). Ekonomik büyüme, firmaların kârlılığını da artıracığı için firmalar AR-GE çalışmalarına daha fazla kaynak ayırır ve yeni üretim yöntemlerinin geliştirilmesi sonucunda verimlilik artışı ortaya çıkar (Blanco, Prieger, & Gu, 2013, s. 1-2).

Çeşitlenen üretim alanları ile birlikte bireylerin kendilerini mutlu hissedecekleri iş kollarında istihdam imkanlarının önu açılmış olur. Artan harcanabilir gelir ile birlikte psikolojik olarak da kendilerini iyi hisseden bireyler ve aileler, kendilerini değerli addederek (Yıldırım, 2020, s. 55), kendilerine güven duymaları yoluyla yaşadığı topluma aidiyet duygusu ve kendisine duyulan saygınlığın getirdiği özgüvenle toplumun diğer bireyleri ile sağlıklı ilişkiler kurup ruhsal olarak gelişim gösterirler (Ertürk, 1999, s. 299). İşsizliğin getirdiği psikolojik çöküntülerin birer sonucu olan aile içi geçimsizlik ve şiddet, boşanma, intihar, ruhsal-fiziksel çöküntüler gibi unsurlardan uzaklaşan bireyler (Yıldırım, Karaman, & Murat, 2013, s. 370), sosyal istikrarın gerçekleşmesine katkı sağlarlar. Nitekim toplumsal huzuru da sağlayan istihdam, her türlü toplumsal gerilim, çatışma, terör, hırsızlık

ve isyan gibi unsurların da önüne geçerek siyasi istikrarın da sağlanmasına katkı yapar (Yıldırım O. , 2020, s. 39-40).

Ekonomik büyüme, diğer taraftan yaratıcı yıkım (Basılğan, 2011) ve toplumsal dönüşümü (Williamson, 2016) de beraberinde getirir. Bu da kurumların yeniden şekillenmesini sağlar (North, 2010). Ekonomik büyüme, bahsi geçen pozitif getirileri ile mutlak yoksulluğu azaltır (Arpacıoğlu & Yıldırım, 2011) ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalmasına yardımcı olur (Arslan, 2013).

3. Ekonomik Büyüme Etkileyen Faktörler

Bir ülkede, belirli bir dönem içinde üretilen mal ve hizmetlerdeki nicel artışların yanı sıra enflasyona göre düzeltilmiş piyasa değerindeki artışları da ifade eden ekonomik büyüme, GSYİH içindeki yüzdelik değişimi yansıtmaktadır (Çoban, 2012, s. 438). En genel itibarıyla fiziksel sermaye, teknoloji, işgücü, doğal kaynak ve beşeri sermayenin teşvik ettiği ekonomik büyümeye (Bocutoğlu, Berber, & Çelik, 2006, s. 236-238), makroekonomik değişkenlerin yanında son zamanlarda kurumsal faktörlerin de etkilerinin olduğu literatürde sıklıkla değinilmektedir.

Özellikle dış ticaret hacmi ile doğrudan ilişkili olan cari denge unsurunun ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi vardır. Nitekim ihracat artışı ile birlikte ekonomideki faktörlerin verimliliğinde ortaya çıkan artış, ölçek ekonomilerinin yanı sıra pozitif dışsallıklarla elde edilen kazançların artışını sağlamaktadır. Ekonomideki döviz krizlerinin önüne geçen dış ticaret işlemleri, yeni teknolojilere ulaşım ve yeni teknolojilerin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. İstihdamın artışı ile beraber daha fazla ve çeşitlenen üretimin de önünü açan dış ticaret işlemleri, işbölümünün de genişlemesi ve üretimde verimliliğe imkanlar oluşturarak, kaynak dağılımının optimum düzeyde dağılmasına yardım etmekte ve ekonomide çarpan etkisi yaratmaktadır (Acaravcı & Kargı, 2015, s. 2). Diğer taraftan üretim için gerekli olan hammadde ve ara malları ithal eden, ihracatın ithalatı karşılayamadığı dış ticaret açığının ve dolayısıyla cari açığın olduğu ülkelerde, kaynakların doğru alanlara yönlendirilememesi ile birlikte üretimde noksanlık baş göstermesi ihtimal dâhilindedir (Özdamar, 2015, s. 633-634). Bunun yanında özellikle uzun dönemle, cari açıkla oluşan ödemeler dengesindeki açıklar; dış borçlar ve döviz kıtlığı ile birleşince ekonomide uygulanacak daraltıcı politikaların ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceği öngörülmektedir (Işık, Yılmaz, & Kılınç, 2017, s. 106-107).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikiminin yetersiz olduğu aşikârdır. Bu durum, yatırımları finanse edecek sermaye eksikliğini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim iç tasarruflar yatırımları finanse etmekte yetersiz kalmaktadır. Özellikle üretim sürecinde gerekli olan hammadde, ara mallar ve yatırım mallarını ithalat eden ülkeler, ihracatın ithalatı karşılayamadığı durumlarda döviz sıkıntılarını gidermek için dış borçlanmaya başvurmaktadır (Bilginioğlu & Aysu, 2008, s. 1-3). Bunun yanında bütçe açıklarının giderilmesi, savunma harcamalarının karşılanması, fiyat istikrarı ve ödemeler dengesindeki açıkların

giderilmesi gibi birçok sebepten dolayı devletler dış borçlanmaya başvurmaktadır. Böylelikle devletler, dış borçlanma ile birlikte gelir elde ederler ve iktisadi süreçleri bu borçlarla sürdürürler (Lin & Sosin, 2001, s. 637-640). Dış borçların ekonomik büyümeyi etkilemesi ise bu borcun ne şekilde kullanılacağı ve faiz oranları ile doğrudan alakalıdır. Alınan dış borçların faizi düşük düzeyde ve bu borçlar ekonomide etkin ve verimli bir şekilde kullanılırsa ekonomik büyümenin de pozitif yönde şekilleneceği beklenmektedir. Diğer taraftan faizler yüksek seviyelerde ise ve bu kaynaklar, etkin ve verimli alanlara yönlendirilemezse bu durumdan ekonomik büyümenin olumsuz yönde etkileneceği beklenmektedir (Zouhaier & Mrad, 2014, s. 441-442). Tüm bunların yanında, elde edilen bu sermayenin kısa dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratacağı düşünülürken, uzun dönemde bu borçların ödenmesi sermaye birikimini azaltacağından ekonomik büyümeye olumsuz etki yapacağı ifade edilmektedir (Bilginöglü & Aysu, 2008, s. 4-12).

Bütçe politikasının ekonomi üzerindeki etkileri, dönemin konjonktürüne göre farklılık gösterebilmektedir. Özellikle durgunluk dönemlerinde kamu harcamalarının artırılması ile oluşan bütçe açığının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemesi beklenir. Bütçe açığı ile oluşturulacak gelirin harcamaya dönüşmesi talebi artırarak üretimin artırılması yönünde bir baskı yaratacaktır. Bu da yatırımcıları yeni yatırımlar yapmaya teşvik edecek, böylelikle istihdam ve üretim artmış olacaktır (Karayılmazlar & Berk, 2014, s. 29). Bunun yanında küçük düzeydeki bütçe açıklarının ekonomide yarattığı olumlu hava; harcamalardaki artışla birlikte enflasyondaki küçük hareketlilikler, yatırımları teşvik etmeye üzere ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyebilmektedir (Çavdar, 2011, s. 27-28). Diğer taraftan cari dönemde ortaya çıkan bütçe açıklarının ilerleyen yıllarda iktisadi ajanlardan daha yüksek düzeylerde vergilerle finanse edilmesi ile bireylerin harcanabilir gelirlerindeki azalma (Adak, 2010, s. 234), bütçe giderlerinin azaltılarak daraltıcı maliye politikaları yoluyla finanse edilmesi sonucu oluşacak ekonomideki durgunluk (Eğilmez, 2016), uzun dönemli yüksek faizle borçlanma yoluyla finansman sağlamanın ödemeler dengesinde yaratacağı problemlerle ekonomideki istikrarsızlığın (Todorova, 2019, s. 115) yanı sıra para basmak yoluyla oluşacak fiyat istikrarsızlığının ekonomik istikrarı ve yatırımcıların güvenlerini sarsması (Bruce & Turnovsky, 1999, s. 165-166) gibi sebeplerle uzun dönemde ekonomik büyümenin olumsuz etkileceği söylenebilir.

Belirli bir dönemde mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki sürekli artış olarak tanımlanan enflasyonun ekonomiye olan etkileri uzun dönemde genel olarak olumsuz olmaktadır. Nitekim satın alma gücünü azaltan enflasyonla reel gelirden azalma meydana gelir. Bu durum, tüketicilerin daha az tüketeceği, yani talebin azalacağı sonucunu ortaya çıkarır. Bu da uzun dönemde yatırımların azalmasıyla birlikte istihdamın ve dolayısıyla üretimin azalmasına sebep olur ve ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkiler (Sidrauski, 1967, s. 797). Bunun yanında enflasyon sebebi ile reel faizin negatif olduğu durumda bankalar yeterli mevduat toplayamazlar ve dolayısıyla piyasaya daha az sermaye sağlarlar. Bu da yatırımlar aracılığı ile ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkiler (Andres & Hernando, s. 3-

4). Ayrıca enflasyon oranının istikrarsız olduğu bir piyasada yatırımlar negatif bir getiri olarak ortaya çıkabilir. Bu da yatırımcıların belirsizlik ortamında yatırım yapmasının önünde engel teşkil eder ve ekonomik büyüme olumsuz yönde etkilenir (Barro, 1995, s. 3-4). İşgücünün verimliliğini de olumsuz yönde etkileyen enflasyon, reel geliri azaltarak işgücünün çalışma hevesini azaltır. Bu da üretime yansarak ekonomik büyümeyi negatif yönde etkiler (Maestas, Mullen, & Powel, 2022, s. 4-5). Tüm bunlara karşılık, senyoraj gelirindeki artış ve makul düzeydeki bir enflasyonun, ekonomide yatırımcılar için bir dürtü görevi görüp yatırımları artırarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilenmesi sonucunu ortaya çıkarır (Yapraklı, 2007, s. 288).

İstikrarlı bir döviz kuru güçlü bir ekonominin göstergesi olarak kabul edilebileceğinden, yatırımcıların ilgili ekonomilere karşı güvenlerinin pekişmesiyle yatırımlarda ve dolayısıyla ekonomik büyümede artış görülebilmektedir. Bunun yanında döviz kurlarındaki artışın net ihracatı da artırarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği söylenebilir (Karahan, 2020, s. 21). Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerde hammadde ve ara mallar ithalata bağlı olduğundan, döviz kurlarındaki istikrarsız artışlar üretim maliyetlerini yükselterek maliyet enflasyonuna neden olmakta ve ekonomik büyüme olumsuz yönde etkilenmektedir (Rodrik, 2008, s. 365-367). Döviz kurundaki istikrarsızlar ülke risk primini de artıracığından, doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir. Ayrıca finans sistemini de olumsuz yönde etkileyen döviz kuru istikrarsızlığı, faiz oranlarını artırarak yatırımların azalmasına neden olmaktadır (Özata, 2020, s. 42-43).

En geniş anlamıyla bir toplumda belirli bir dönem içinde yaygın biçimde kabul edilen düşünce alışkanlıkları olarak tanımlanan kurumlar (Veblen, 1898), eksik bilginin ve dolayısıyla belirsizliklerin olduğu bir ekonomik ve toplumsal hayatta, toplumun bireylerinin seçeneklerini sınırlandırarak, bir bireyin başka bireylere karşı tutum ve davranışlarını şekillendirerek beklentileri oluşturan yapılar olarak karşımıza çıkar (North, 2010, s. 10-12). İyi ve doğru bir şekilde dizayn edilmiş kurumların, diğer şeyler sabitten (ceteris paribus) sözleşmeler vasıtasıyla ve kaynak dağılımını optimum olarak sağlamak yoluyla ekonomik performansa olumlu etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim belirsizlikleri minimuma indiren kurumlar, ekonomik ilişkilerde işlem maliyetini de azaltarak riskleri elimine eder ve geleceğe yönelik beklentileri şekillendirir (Tamer, 2012, s. 60; Çetin, 2016, s. 14). Kurumların belirsizlikleri azaltarak etkin bir piyasa oluşturması, yatırımcılar başta olmak üzere tüm iktisadi ajanlar üzerinde güven unsurunu şekillendirir. Bu durumun da iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir (Spreng & Page, 2001, s. 1188).

Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri arasındaki farklar, kurumların teşvik edici özelliği (North, 2010, s. 16) ve kapsayıcılığı (Acemoglu & Robinson, 2013) ile açıklanabilmektedir. Hukukun üstünlüğünün kabul edildiği bir ortamda, her türlü keyfi hareket yasal düzenlemelerle sınırlandırılacağından, iktisadi ajanların güven duygusunun artacağı (Özsağır, 2007) ve geleceğe yönelik belirsizliklerin ortadan kalkmasıyla ekonomik performansın olumlu yönde etkileneceği söylenebilir (Ata, 2009, s. 204-206). Hukukun üstünlüğünün benimsenmediği bir ortamın yanı sıra

bürokraside her yeni iktidarla birlikte düzenin ve düzenlemelerin de değiştiği (PRS Group, 2014), siyasi otoritenin zayıfladığı ve siyasi belirsizliklerin arttığı (Özdemir, 2021, s. 49), ekonomik özgürlüklerdeki zayıflamalar (Lau & Lam, 2000, s. 665) gibi unsurların da etkisiyle yolsuzluk olgusunun (Tanzi, 1991) da kaynak dağılımının etkinliğini bozarak ekonomik performans üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarması beklenir (Morris & Klesner, 2010, s. 1266). Bahsi geçen tüm bu kurumsal faktörlerin, demokrasi ile yönetilen ülkelerde daha kolay hayata geçirilebileceği noktasından hareketle, demokrasinin baskın olduğu ülkelerde kurumların da sağlam olduğu söylenebilir ve bu durum ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkiler (Acemoglu & Johnson, 2003).

Kamu harcamaları kapsamında değerlendirilen savunma harcamaları, GSYİH içinde büyük bir paya sahiptir. Ülkelere gerek içeriden gerek dışarıdan yapılacak herhangi kalkışma ve saldırılara karşı caydırıcılık, terörizmin önlenmesi, jeopolitik olarak bölgesel ve küresel güç kazanma, sınır güvenliği, etnik ve dini gerilimlerin önlenmesi için yapılan savunma harcamaları, eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerinden daha fazla olduğu söylenebilir (Giray, 2004, s. 181-183). Askeri Keynesci Yaklaşım gereği, yapılan askeri harcamaların yaratacağı talep, ekonomide kapasite kullanım oranını artırarak çıktı düzeyini büyültür ve sermayenin elde ettiği kazanç miktarınca yatırımlarda ve büyümede artış meydana gelir (Durgun & Timur, 2017, s. 129-130). Bir başka ifade ile savunma harcamaları toplam talebi artırarak ekonomide çarpan etkisi yaratır (Çevik & Bektaş, 2019, s. 231).

4. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı, önümüzdeki yıllarda ekonomik büyüme noktasında dünyanın en önde gelen ülkelerinin arasında olması beklenen N11 ülkelerinde, finansal, kurumsal ve toplumsal faktörlerin ekonomik büyümeyi hangi yönde etkilediğinin tespit edilmesidir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin genişliği ve analizde kullanılan yöntemin sürecinde yapısal kırımların da dikkate alınması, daha sapsız sonuçların elde edilmesi noktasında önem taşımaktadır.

5. Ampirik Literatür Taraması

Literatürde özelde N11 ülkeleri, genelde de gelişmekte olan ülke grupları örneğinde ekonomik büyümenin belirleyicileri noktasında farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar ve sonuçları Tablo- 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Ampirik Çalışmaların Kapsamı ve Sonuçları

Yazar	Dönem	Ülke-Bölge	Yöntem	Sonuç
Gür ve Akbulut (2012)	1986-2003	Gelişmekte olan 19 ülke	Panel veri analizi	Ekonomik büyüme üzerinde işsizlik, enflasyon, hükümet harcamaları, dışa açıklık ve

				politik istikrar değişkenlerinin Asya ülkeleri için pozitif, Latin Amerika ülkeleri için ise negatif etkileri elde edilmiştir.
Kubar (2016)	1995-2010	Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler	Panel Eşbütünleşme Analizi	Düşük gelirli ülkelerde de Orta gelirli ülkelerde de ithalat, ihracat, sanayi sektörü katma değeri, enflasyon oranı, sağlık harcamaları ile telefon hattı değişkenleri ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Simionescu (2016)	28 Avrupa Birliği Ülkesi	2008-2014	Panel Var Modeli	Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisi elde edilmiştir.
Altınar ve Bozkurt (2018)	1980-2016	N11	Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi	Çalışma bulgularında, ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.
Ouyang ve Li (2018)	30 Çin Bölgesi	1996Q1–2015Q4	GMM Panel VAR	Çalışma sonucunda, finansal büyümenin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisi elde edilmiştir.
Onakoya vd. (2019)	2005-2014	21 Afrika Ülkesi	Havuzlanmış EKK	Ticari serbestleşmenin yoksulluğu azalttığı yönünde bulgulara ulaşmıştır.
Balmumcu ve Bozkurt (2020)	1980-2016	22 gelişmekte olan ülke	Panel eş-bütünleşme testi	Çalışma sonucunda, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasında eş bütünleşme ilişkisinin bulunduğu ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin, cari açığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Uğur (2021)	1990-2018	N11	Panel eş bütünleşme analizi	N11 ülkeleri için doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyümeyi pozitif yönde artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Batu Ağırkaya (2022)	2000-2020	N11	Durbin-Hausman eş bütünleşme testi	Dışa açıklık, dış borç, enflasyonun ile yoksulluk değişkenlerinin yer aldığı çalışmada uzun dönemde değişkenlerin eşbütünleşik olmadığını görmüştür.

Sandalcılar vd. (2022)	2001-2020	N11	Çekim Modeli	İhracatta Türkiye'nin GSYH'sinin negatif etkili; ithalatta ise pozitif etkili olduğu ortaya koyulmuştur ayrıca ülkeler arasındaki coğrafi uzaklığın ise her durumda negatif etkili olduğu belirtilmiştir.
Sezgin ve Budak (2022)	2010-2020	Gelişmiş ve gelişmekte olan 14 ülke	Panel regresyon analizi	İnsani gelişmişliğin büyüme üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmada; gelişmiş ülkeler için insani gelişme indeksinin büyümeyi %38.7 oranında artırırken gelişmekte olan ülkelerde ise, insani gelişme endeksinin büyümeyi %17.4 oranında artırdığı bulgular arasında yer almaktadır.
Atılğan ve İspir (2022)	1980-2019	D-8	Westerlund ve Edgerton (2007) LM panel eşbütünlüşme testi	D-8 ülkelerinde finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ifade edilmiştir.
Soyu Yıldırım vd. (2022)	2000:01-2020:06	Türkiye	Toda-Yamamoto ve Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testi	Çalışmada Toda-Yamamoto nedensellik testine göre; finansal riskten büyümeye, ekonomik riskten finansal riske ve ekonomik riskten politik riske doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik testine göre ise finansal riskten büyümeye doğru nedensellik ilişkisi görülmektedir.

6. Çalışmanın Kapsamı

Çalışmanın örneklemini N11 (Next Eleven) ülkeleri olarak seçilmiştir. Çalışmada N11 ülkelerinin seçilme nedeni olarak, dünyanın en büyük ekonomisi olmaya aday ülkeler olmalarıdır (Will, 2021). Öyle ki BRIC ülkelerine rakip olarak gösterilen bu ülkeler (energyeducation, 2021), G7 ülkelerinden birçoğunu da 2050 yılına kadar iktisadi manada geride bırakılabileceği öngörülmektedir (Sandalcılar, Cihan, & Çol, 2022). Goldman Sanchs (2007) Yatırım Bankası tarafından 2005 yılında makro-ekonomik ve siyasi istikrar, iktisadi özgürlükler noktasındaki açıklık ve yatırım profilindeki olgunlukla birlikte eğitimdeki kalite gibi kriterlerle dünyanın ilerleyen yıllarda en çok yatırım çekecek ülkeleri olarak belirlenen ve bu yönüyle ekonomik büyümede dünyada başı çekebilecek olan bu ülkelere ait bazı özellikler Tablo-2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: N11 Ülkeleri ve Statüleri

Ülkeler	Gelir Seviyesi	Polity IV	Ekonomik Özgürlükler
Bangladeş	Düşük - Orta	Otokrasi	Özgür Değil
Mısır	Düşük - Orta	Kapalı Anokrasi	Baskılanmış
Endonezya	Düşük - Orta	Demokrasi	Özgür
İran	Düşük - Orta	Otokrasi	Baskılanmış
Meksika	Yüksek - Orta	Demokrasi	Özgür
Nigeria	Düşük - Orta	Demokrasi	Özgür Değil
Pakistan	Düşük - Orta	Kapalı Anokrasi	Baskılanmış
Filipinler	Düşük - Orta	Demokrasi	Özgür Değil
Türkiye	Yüksek - Orta	Kapalı Anokrasi	Özgür Değil
Vietnam	Düşük - Orta	Otokrasi	Özgür Değil
Güney Kore	Yüksek	Demokrasi	Özgür

Tablo 2'ye göre, ülkeler gelir seviyesine göre (World Bank, 2023) çoğunlukla düşük-orta gelir grubu kategorisinde yer alırken yönetim biçimi olarak (Systemicpeace, 2020) karma bir görüntü sergilemekle birlikte ekonomik özgürlüklerin (Heritage, 2023) daha çok kısıtlandığı ülkeler olarak ifade edilebilir.

Çalışmanın dönemi 1997 – 2021 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmaya ait değişkenler, PRS Group'un ICRG veri setinden alınmıştır. Tablo 3'de değişkenler verilmiştir.

Tablo 3: Çalışmada Yararlanılan Veri Seti ve Değişkenler

	Değişken İsmi	Değişkenin Kısaltması	Açıklama
Bağımlı Değişken	Ekonomik Büyüme Riski	gdp	reel ekonomik büyüme
Bağımsız Değişkenler	Finansal Risk	fin	dış borç / % GDP
			döviz kuru istikrarı
			dış borç / % XGS
			cari açık / % XGS
			net uluslararası likidite
	Ekonomik Risk	ecn	kişi başı GDP
			enflasyon oranı
bütçe dengesi / % GDP			
cari açık / % GDP			

Kurumsal Risk	krm	hükümet istikrarı
		yolsuzluk
		askerin siyasete müdahalesi
		hukuk ve düzen
		demokratik hesap verebilirlik
		bürokratik kalite
Toplumsal Risk	tpl	iç çatışma
		dış çatışma
		etnik gerilim
		dini gerilim

Çalışmada bağımlı değişken olarak reel ekonomik büyüme risk puanı kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler olarak da finansal, ekonomik, kurumsal ve toplumsal risk puanlarından faydalanılmıştır. Bağımsız değişkenlere ait her bir alt risk puanları tabloda ifade edilmiştir. Üst risk puanı olarak alınan bağımsız değişkenler, alt risk puanlarının toplamından oluşmaktadır. ICRG metodolojisine göre (PRS Group, 2014), en yüksek risk puanı daha düşük riski ifade etmektedir. Bu yöntem ile oluşturulan risk puanları, analiz sonuçlarının yorumlanmasında işaret karmaşasını ortaya çıkartacağı düşünüldüğünden değişkenler “risk puanı yükseldikçe riskin de artacağı” şeklinde yeniden düzenlenmiştir.

7. Çalışmanın Yöntemi ve Tahminci Seçim Süreci

Çalışmada, N11 ülkeleri kapsamında ICRG veri seti kullanılarak 1997-2021 yıllarını kapsayan dönemde çeşitli düzenlemelerle oluşturulan ekonomik, finansal, kurumsal ve toplumsal risk puanlarının ekonomik büyüme risk puanına etkisini incelenmek amaçlanmıştır. Bu noktada yapılacak ekonometrik analiz için kullanılacak tahmincinin belirlenme sürecinde, bir takım ön testler bu bölümde sunulmuştur.

Tablo 4: Özet İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Hata	Min. Değer	Max Değer
gdp	275	1.81	1.75	0	8.92
fin	275	11.81	5.28	1.8	43.5
ekn	275	14.25	4.01	4.3	26.2
krm	275	17.75	3.73	8	25.25
tpl	275	11.45	4.57	1.92	20

Özet istatistiklerin gösterildiği Tablo 4'e göre standart hatalar da göz önüne alındığında; ekonomik büyüme, finansal ve toplumsal risk puanları ortalaması, serinin minimum değerine yakın iken; kurumsal risk puanı serinin maksimum değerine daha yakın olduğu görülmektedir. Ekonomik risk puanının ise maksimum ve minimum değerlerin ortasına yakın bir değer aldığı gözlemlenmektedir. Bu noktadan hareketle, ülkelerin kurumsal risklerinin yüksek olduğu, çalışmaya konu olan diğer risk puanlarının ise daha düşük olduğu sonucu çıkarılabilir. Bunun yanında, maksimum ve minimum değerler arasında geometrik olarak büyük bir farklılığın olmaması ve değişkenlerin hepsinin aynı türden değerler alması (risk puanı) sebepleri ile değişkenlere herhangi bir logaritmik işlem uygulanmamıştır.

Tablo 5: Korelasyon Matrisi

	gdp	fin	ekn	krm	tpl
gdp	10.000				
fin	0.3937*	10.000			
ekn	0.3527*	0.5302*	10.000		
krm	0.0929*	0.0119	0.4158*	10.000	
tpl	0.1644*	0.1267*	0.2161*	0.5819*	10.000
*, %5 Anlamlılık Düzeyini Temsil Etmektedir.					

Korelasyon matrisi incelendiğinde, Tablo -5'e göre, bağımlı değişken olan reel ekonomik büyüme risk puanı ile bağımsız değişkenler finansal, ekonomik, kurumsal ve toplumsal risk puanlarının korelasyonunun istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmakla birlikte korelasyon katsayılarının analizde sapmalı sonuçlar ortaya koymayacak bir makul seviyede olduğu gözlemlenmektedir. Bunun yanında finansal risk ile kurumsal risk arasında nicel olarak çok düşük ve istatistiksel olarak anlamsız bir korelasyon katsayısına ulaşılmıştır.

Çalışmanın kapsadığı dönem göz önüne alındığında, ilgili dönemde birçok finansal ve ekonomik çalkantıların olduğu bilindiğinden, kurulacak olan modelde yapısal kırılmaların olabileceği düşünülmüştür. Yapısal kırılmaların dikkate alınmadan modelin kurularak sonuçların tahmin edilmesi, sapmalı sonuçlara sebep olacaktır. Bu noktada, yapısal kırılmanın belirlenmesi için Wald Testi (Ditzen, Karavias, & Westerlund, 2021) uygulanmıştır. İçsel belirleme için Wald Testi sonucuna göre 2008 yılı yapısal kırılmanın olduğu dönem olarak belirlenerek kırılmanın sabitte mi eğimde mi olduğu sınanmıştır. Buna göre, sabitte kırılma anlamlı bulunmuş ve modele kukla değişken olarak sabitte kırılmayı ifade eden değişken (KS) eklenerek modelin fonksiyonel formu belirlenmiştir. Buna göre model;

$$gdp_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}fin_{it} + \beta_{2it}ecn_{it} + \beta_{3it}krm_{it} + \beta_{4it}tpl_{it} + \beta_{5it}KS_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

olarak ifade edilir.

Model tahmin yöntemi seçim sürecine yatay kesit bağımlılığı ve birim kök testi ile başlanmıştır. Sonuçlar Tablo -6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Birim Kök Test Sonuçları

	Yatay Kesit Bağımlılığı	Birim Kök Testi	
	CD-Test	CIPS Testi (Trendsiz)	CIPS Testi (Trendli)
gdp	21.486 *	-3.990 *	-2.854 *
fin	20.525 *	-5.511 *	-5.699 *
ekn	16.004 *	-4.033 *	-2.600 *
krm	6.438 *	-2.583 *	-1.826 *
tpl	18.175 *	-2.088 *	-2.929 *
*, %5 Anlamlılık Düzeyini Temsil Etmektedir.			

Tablo 6’da gösterilen sonuçlara göre;

- Pesaran’ın yatay kesit bağımlılığını sınavan CD-Test (2004) sonuçlarına göre, tüm değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı tesbit edilmiştir.
- Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2007) CIPS birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenler hem trendli hem de trendsiz formda düzeyde durmaktadır.

Modelin tahmin yönteminin seçilmesi noktasında bazı testler uygulanmıştır. Bu testler Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7: Model Seçim Süreci Testleri, Varsayımdan Sapma Testleri ve Sonuçları

SINAMALAR	TESTLER	c.r.
Birim ve Zaman Etkilerinin Varlığının Sınanması	Birim ve Zaman Etkileri - LR Testi	121.4*
	Yalnızca Birim Etki - LR Testi	67.34*
	Yalnızca Zaman Etki - LR Testi	60.52*
Birim ve Zaman Etkinin Bağımsız Değişkenlerle Korelasyonunun Sınanması	Hausman Testi	10.27*

VARSAYIMDAN SAPMALARIN SINANMASI	Değişen Varyansın Varlığının Sınanması	Modifiye Edilmiş Wald Testi	44.67*
	Birimler Arası Korelasyonun Varlığının Sınanması	Breusch-Pagan LM test	181.6*
	Otokorelasyonun Varlığının Sınanması	Modified Bhargava et.all. Durbin-Watson Testi	1.22
		Balgati-Wu LBI	1.37
	Çoklu Doğrusal Bağlantının Sınanması	VİF	1.68
	Spesifikasyon Hatasının Varlığının Sınanması	Debenedictis-Giles Reset S1 Testi	0.16
Debenedictis-Giles Reset S2 Testi		0.16	
Debenedictis-Giles Reset S3 Testi		0.11	
*, %5 Anlamlılık Düzeyini Temsil Etmektedir.			

Tablo 7’de de sunulduğu üzere, tahmin yönteminin seçim sürecinde faydalanılan test sonuçlarına göre;

- Birim ve zaman etkilerinin varlığı, birlikte ve ayrı ayrı olarak LR Testi ile sınanmış ve birim ve zaman etkilerinin birlikte varlığını sonucuna ulaşılmıştır.
- Tesbit edilen birim ve zaman etkilerinin bağımsız değişkenlerle korelasyonunun olup olmadığı, iki yönlü sabit etkiler modeli “gölge değişkenli EKK” yöntemi ile tahmin edilmiş olup, iki yönlü tesadüfi etkiler modeli “en çok olabilirlik” yöntemi ile tahmin edilerek, sabit etkiler modeline karşı tesadüfi etkiler modeli Hausman Testi ile sınanmış ve sonuç olarak sabit etkilerin tutarlı, tesadüfi etkilerin tutarsız olduğu alternatif hipotez kabul edilerek modelin tahmin süreci sabit etkiler üzerine ilerlemesinin uygun olacağı belirlenmiştir.

Modelin sabit etkiler üzerine ilerlemesinin belirlenmesinden sonra varsayımdan sapmalar test edilmiştir. Buna göre;

- Değişen varyans sınaması sabit etkilerde etkin sonuçlar veren Modifiye Edilmiş Wald Testi ile yapılmış ve heteroskedasitenin yokluğunu ifade eden boş hipotez reddedilmiştir.

- Birimler arası korelasyonun varlığı, Breucsc-Pagan LM testi ile sınanmış ve birimler arasında korelasyonun varlığı saptanmıştır.
- Otokorelasyonun belirlenmesi için sabit etkilerde etkin olan Balgati – Wu LBI testinin yanı sıra Bhargava tarafından modifiye edilmiş Durbin-Watson Testleri uygulanmış ve otokorelasyonun varlığına ulaşılmıştır.
- Kurulan modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu yoktur (Mean VIF<2).
- Kurulan modelde, Debenedictis-Giles Reset S1, S2 ve S3 testleri ile modelin doğru tanımlandığını ifade eden boş hipotez reddedilememektedir. Bu durum,spesifikasyon hatasının olmadığını ifade etmektedir.

Kurulan modelde, değişen varyans, birimlerarası korelasyon ve otokorelasyonun varlığı göz önüne alındığında, tahmin yöntemi olarak Dirençli tahminciler arasında Driscoll-Kraay yöntemi seçilmiştir (Tatoğlu, 2020, s. 350). Driscoll-Kraay Dirençli Tahminci sonuçları Tablo- 8’de sunulmuştur.

Tablo-8: Driscoll-Kraay Dirençli Tahmincisi Sonuçları

Değişkenler	Tahmin Katsayısı (Drisc/Kraay Std. Hata)
fin	0.12 (0.03)*
ecn	0.22 (0.04) *
krm	0.11 (0.04)*
tpl	-0.14 (0.06)*
KS	2.36 (0.95)*
cons	-3.41 (0.92)*
*; %5 Anlamlılık Düzeyini Temsil Etmektedir.	

Tablo 8’e göre;

- Finansal risk puanındaki 1 birimlik artış, reel ekonomik büyümedeki riski 0.12 puan artırmaktadır ve sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır.
- Ekonomik risk puanındaki 1 birimlik artış, ekonomik büyüme risk puanını 0.22 puan artırmaktadır ve sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır.
- Kurumsal risk puanındaki 1 birimlik artış, büyümedeki risk puanını 0.11 puan artırır ve sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır.
- Toplumsal risk puanındaki 1 birimlik artış, ekonomik büyümedeki risk puanını 0.14 puan azaltır ve sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır.
- Sabitte meydana gelen yapısal kırılma istatistiksel olarak anlamlıdır.

8. Sonuçların Değerlendirilmesi

Analiz sonuçları, genel itibariyle beklenen sonuçları vermiştir. Genel itibariyle finansal ve ekonomik risklerin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılabilir. Nitekim ekonomide ortaya çıkacak istikrarsızlıkların, hane

halkının harcamalarını ertelemesinin yanında yatırımcıların da yatırımlarını ötelemesine sebep olabilmektedir. Özellikle döviz kuru ve fiyat istikrarsızlıkları ile birlikte piyasada iktisadi ajanlarda oluşan güven kaybı ile birlikte geleceğe yönelik belirsizlikler, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir hava yaratacaktır. Bunun yanında, uluslararası finansman sisteminde ödemelerin finansmanı olarak karşımıza çıkan uluslararası likiditede ortaya çıkan risklerin, ekonomideki belirsizlik ve güvensizlik ortamını perçinleyerek, ülke rezervlerinin daha fazla azalarak ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği ifade edilebilir. Ayrıca, istikrarsızlıklarla beraber geleceğe yönelik olumlu beklentilerin baskılanması, cari denge ve bütçe dengesi gibi önemli makroekonomik değişkenleri de etkileyerek ekonomik büyümenin küçüleceği söylenebilir.

Diğer taraftan, kurumsal riskin de ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Kurumların beklenen görevi, piyasada ortaya çıkan belirsizlik durumlarını minimum düzeye indirerek iktisadi ajanlar ve piyasa üzerinde güven ortamı sağlayarak iktisadi faaliyetlerin devamlılığını sağlamasıdır. Nitekim kurumların etkin bir şekilde işlediği bir piyasada tüm iktisadi bireyler, neyi hangi şekilde yapıp yapamayacağını, faaliyetlerinin sınırlarını bilirler. Kaynakların verimli alanlara yönlendirilmesini etkin bir şekilde sağlayan kurumların olduğu bir ekonomide, tekelleşmenin de önüne geçilerek piyasanın etkin bir şekilde yürütülmesi gerçekleştirilebilir. Siyasi istikrar ile oluşan güven ortamının yanında hukukun üstünlüğünün sağlanması, mülkiyet haklarının garanti edilmesi ve yolsuzlukların da önüne geçilerek oluşturulan bir piyasa ortamında, demokrasi ile pekiştirilmiş kuralların ekonomik büyümeyi daha da genişleteceği aşikârdır.

Bir ülkenin dış tehditlere karşı güvenliğinin sağlanmasının yanında iç huzurunda sağlanarak gerek iktisadi gerek sosyal faaliyetlerin sağlıklı bir biçimde ilerlemesi için en gerekli kamusal hizmetlerin başında gelen güvenlik, savunma harcamalarını da beraberinde getirir. Sonuçlardan da anlaşılacağı üzere, güvenlik tehditlerine karşı ortaya çıkan savunma harcamalarının, GSYİH üzerinde bir çarpan etkisi yaratarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

9. SONUÇ

Bir ülkede, gerek sosyal hayatın huzuru ve sürdürülebilirliği gerekse kalkınmanın temeli olarak gösterilen ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin tespiti, iktisadi faaliyetlerin de sağlıklı bir şekilde devam etmesi için önem arz etmektedir. Bu mahiyette çalışmada ilerleyen yıllarda dünyanın en büyük ekonomileri arasında olabileceği tahmin edilen N11 ülkeleri örnekleme alınarak; ilgili ülke grubunda ekonomik büyümeyi etkileyen finansal, ekonomik, kurumsal ve toplumsal faktörler irdelenmiştir. 1997-2021 dönemini kapsayan çalışmada, model tahmin süreci sonucu Driscoll-Kraay Dirençli Tahmincisi, yapısal kırılmalarla birlikte modelin tahmini yapılmıştır. Yapısal kırılmanın anlamlı çıktığı çalışmada; ekonomik, finansal ve kurumsal risklerdeki artışların, ekonomideki belirsizlik ve güven ortamını olumsuz yönde etkileyerek geleceğe yönelik beklentileri aşağıya çekmek

yolu ile ekonomik büyümedeki riski artırdığı sonucuna ulaşılmakla birlikte, toplumsal risklerin savunma harcamalarının GSYİH'da oluşturduğu çarpan etkisi yoluyla ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, A., & Kargı, G. (2015). Türkiye'de İhracatın Çeşitlendirilmesi ve Ekonomik Büyüme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Acemoglu, D., & Johnson, S. (2003). Unbundling Institutions. *Journal of Political Economy*, 113(5), 1369-1401.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2013). Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri (37 b.). (F. R. Velioğlu, Çev.) İstanbul: Doğan Kitap.
- Adak, M. (2010). Kamu Açıkları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*(159), 233-243.
- Ağırkaya, M. B. (2022). N11 Ülkelerinde Finansal Derinleşme Yoksulluk ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Finansal Liberalleşme Hipotezi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 155-170.
- Alper, A. E. (2018). The Relationship of Economic Growth With Consumption, Investment, Unemployment Rates, Saving Rates and Portfolio Investments In The Developing Countries. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(3), 980-987.
- Altınar, A., & Bozkurt, E. (2018). N11 Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 2(2), 197-212.
- Andres, J., & Hernando, I. (tarih yok). Does Inflation Harm Economic Growth? Evidence for the OECD. Nber.
- Arpacıoğlu, Ö., & Yıldırım, M. (2011). Dünyada ve Türkiye'de yoksulluğun Analizi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2), 60-76.
- Arslan, G. E. (2013). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *Hitit ÜniSosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 45-52.
- Ata, A. Y. (2009). Kurumsal İktisat Çerçevesinde Yolsuzluğun Fırsat ve Motivasyonları: AB Ülkeleri üzerine Bir İnceleme. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Atılgan, D., & İspir, T. (2022). Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme: D-8 Ülkeleri Örneği. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 14-22.

- Balmumcu, Ö., & Bozkurt, K. (2020). Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Büyüme Ve Cari İşlemler Dengesi Üzerine Bir Panel Veri Analizi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 292-307.
- Barro, R. J. (1995). *Inflation and Economic Growth*. NBER.
- Basilgan, M. (2011). Ekonomik Gelimenin Yaratıcı Yıkımı: Schumpeteryan Girişimci. *Amme İdaresi Dergisi*.
- Bilginoğlu, M. A., & Aysu, A. (2008). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(31), 1-23.
- Blanco, L., Prieger, J., & Gu, J. (2013). *The Impact of Research and Development on Economic Growth and Productivity in the US States and Productivity in the US States*. Pepperdine University.
- Bocutoğlu, E., Berber, M., & Çelik, K. (2006). *Makro İktisada Giriş*. Trabzon: Derya Kitapevi.
- Bruce , N., & Turnovsky, S. J. (1999). Budget Balance, Welfare, and the Growth Rate: "Dynamic Scoring" of the Long-Run Government Budget. *Journal of Money, Credit and Banking*, 31(2), 162-186.
- Çavdar, Ş. Ç. (2011). Türkiye’de Bütçe Açıklarının İktisadi Büyüme Ve İstikrar Üzerine Etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 26-41.
- Çetin, T. (2016). Kurumsal ve Organizasyonel İktisat Üzerine. *İktisat ve Toplum*(64), 10-19.
- Çevik, E. İ., & Bektaş, G. (2019). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 229-236.
- Çoban, O. (2012). *İktisada Giriş*. Konya: Atlas Akademi.
- Dinler, Z. (2016). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ditzen, J., Karavias, Y., & Westerlund, J. (2021). Testing and Estimating Structural Breaks in Time Series and Panel Data in Stata. https://www.researchgate.net/publication/355698427_Testing_and_Estimating_Structural_Breaks_in_Time_Series_and_Panel_Data_in_Stata adresinden alındı
- Durgun, Ö., & Timur, M. C. (2017). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi SBE Dergisi*(54), 126-137.
- Eğilmez, M. (2016, 9 6). Bütçe Açıkları Borçlanarak mı Para Basarak mı Finanse Edilmeli? <https://www.mahfiegilmez.com/2016/06/butce-acklar-borclanarak-m-para-basarak.html#:~:text=B%C3%BCt%C3%A7e%20a%C3%A7%C4%B1C4%9F%C4%B1n%C4%B1n%20para%20bas%C4%B1larak%20kar%C5%>

9F%C4%B1lanmas%C4%B1%2C%20piyasada%20para%20arz%C4%B1n%C4%B1n%20artmas%C4%B1na%2 adresinden alındı

- energyeducation. (2021).
https://energyeducation.ca/encyclopedia/N11_countries#:~:text=N11%20countries%20or%20the%20Next,of%20the%20world's%20largest%20economies. adresinden alındı
- Ertürk, E. (1999). Makro İktisat. Bursa: Alfa Yayınları.
- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi, 5(1), 181-199.
- Goldman Sachs. (2007). Beyond The Brics: A Look at the Next 11. <https://www.goldmansachs.com/intelligence/archive/BRICs-and-Beyond.html> adresinden alındı
- Gür, T., & Akbulut, H. (2012). Gelişmekte Olan Ülkelerde Politik İstikrarın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. Sosyoekonomi, 17(7), 281-300.
- Heritage. (2023). Index of Economic Freedom. <https://www.heritage.org/index/ranking> adresinden alındı
- Huňady, J., & Orviská, M. (2014). The Impact Of Research And Development Expenditures On Innovation Performance And Economic Growth Of The Country— The Empirical Evidence. CBU International Conference On Innovation, Technology Transfer And Education, 119-125.
- Ison, S., & Wall, S. (2007). İktisada Giriş. (A. Çakmak, S. Oktar, M. Şişman, & S. Yavuz, Çev.) Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi.
- Işık, N., Yılmaz, S. S., & Kılınç, E. C. (2017). The Relationship between Current Account Balance and Types of Credits: An Application on Selected OECD Countries. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 105-126.
- Johansson, Å., Heady, C., & Arnold, J. (2008). Tax and Economic Growth. Economic Department Working Paper No:620.
- Karahan, Ö. (2020). Influence of Exchange Rate on the Economic Growth in the Turkish Economy. Financial Assets and Investing, 11(1), 21-34.
- Karayılmazlar, E., & Berk, E. (2014). Bütçe Açığının, Cari Açık, Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies, 4(1), 26-36.
- Kübar, Y. (2016). Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi (1995-2010). Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(4), 65-99.

- Lau, K., & Lam, P. (2000). Economic Freedom Ranking of 161 Countries in Year 2000: a Minimum Disagreement Approach. *Journal of the Operational Research Society*, 53(6), 664-671.
- Lin, S., & Sosin, K. (2001). Foreign Debt and Economic Growth. *Economics of Transition and Institutional Change*, 9(3), 635-655.
- Maestas, N., Mullen, K. J., & Powel, D. (2022). The Effect of Population Aging on Economic Growth, The Labor Force and Productivity. NBER.
- Morris, S., & Klesner, J. (2010). Corruption and Trust: Theoretical Consideration and Evidence from Mexico. (B. Akın, Çev.) *Comperetive Political Studies*, 43(10), 1258-1285.
- Myles, G. (2000). Taxation and Economic Growth. *Fiscal Studies*, 20(1), 141-168.
- North, D. (2010). Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans (2 b.). (G. Ç. Güven, Çev.) Ankara: Sabancı Üniversitesi.
- Onakoya, A., Johnson, B., & Ogundajo, G. (2019). Poverty and Trade Liberalization: Empirical Evidence from 21 Africa Countries. *Economic Research-Ekonomiska*, 32(1), 635-656.
- Ouyang, Y., & Li, P. (2018). On the Nexus of Financial Development, Economic Growth, and Energy Consumption in China: New Perspective from a GMM Panel VAR Approach. *Energy Economics*. *Energy Economics*(71), 238-252.
- Özata, E. (2020). The Effect of Exchange Rate Volatility on Economic Growth in Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance*, 9(1), 42-51.
- Özdamar, G. (2015). Factors Affecting Current Account Balance of Turkey: A Survey With the Cointegrating Regression Analysis. *Journal of Business, Economics & Finance*, 4(4), 2146 -7943.
- Özdemir, M. (2021). İktisadi Büyüme ve Kurumsal İktisat İlişkisi. Niğde: Ömer Halis Demir Üniversitesi SBE.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF*, 2(1), 63-72.
- Özsağır, A. (2007). Ekonomide Güven Faktörü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 46-62.
- PRS Group. (2014). ICRG Methodology. <https://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2014/08/icrgmethodology.pdf> adresinden alındı
- Ranis, G., & Steward, F. (2000). Economic Growth and Human Development. *World Development*, 28(2), 197-219.
- Rodrik, D. (2008). The Real Exchange Rate and Economic Growth. *Brookings Papers on Economic Activity*.

- Sandalcılar, A. R., Ayran, K., & Çol, Y. (2022). Türkiye'nin N11 Ülkeleriyle Olan Dış Ticaretinin Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 6(1), 59-78.
- Sandalcılar, A. R., Cihan, K. A., & Çol, Y. (2022). Türkiye'nin N11 Ülkeleriyle Olan Dış Ticaretinin Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*(59), 59-78.
- Sezgin, F., & Budak, Y. (2022). İnsani Gelişmişliğin Büyüme Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(1), 81-104.
- Sidrauski, M. (1967). Inflation and Economic Growth. *Journal of Political Economy*, 75(6), 796-810.
- Simionescu, M. (2016). The relation between economic growth and foreign direct investment during the economic crisis in the European Union. *Economic Growth eJournal*, 34(1), 187-213.
- Spreng, R., & Page, T. (2001). The Impact of Confidence in Expectations on Consumer Confidence. *Psychology and Marketing*, 18(11), 1187-1204.
- Systemicpeace. (2020). Polity Index. <https://www.systemicpeace.org/inscrdata.html> adresinden alındı
- Tamer, Ç. (2012). Yeni Kurumsal İktisat. *Sosyoloji Konferansları*(45), 43-57.
- Tanzi, V. (1991). Corruption around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures. IMF.
- Tatoğlu, F. Y. (2020). Panel Veri Ekonometrisi (5. b.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Todorova, T. P. (2019). Government Budget Balance And Economic Growth. *Economy & Business Journal*, 13(1), 114-127.
- Uğur, B. (2021). N11 Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Panel Eşbütünleşme Analizi. *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 4(3), 140-152.
- Veblen, T. (1898). Why is Economics not an Evolutionary Science? *The Quarterly Journal of Economics*, 12(4), 373-397.
- W. K. (2021, 09 09). investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/n/next-eleven.asp> adresinden alındı
- Williamson, O. (2016). Yeni Kurumsal İktisat: Değerlendirme Yapmak ve Geleceğe Bakmak. *İktisat ve Toplum*(65), 7-24.
- World Bank. (2023). The World Bank Atlas method - detailed methodology. <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/378832-the-world-bank-atlas-method-detailed-methodology> adresinden alındı

- Xepapadeas, A. (2003). Economic Growth and the Environment. Rethymno: Handbook of Environmental Economics.
- Yapraklı, S. (2007). Enflasyon Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Eş-Bütünleşme Ve Nedensellik Analizi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2), 287-301.
- Yıldırım, E. S., Demirtaş, C., & Özgür, M. I. (2022). Ekonomik, Finansal ve Politik Risk ile Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, 9(1), 165-186.
- Yıldırım, K., Karaman, D., & Murat, T. (2013). Makro Ekonomi. Ankara: Seçkin Kitapevi.
- Yıldırım, O. (2020). Genç İşsizlik - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. Giresun: Giresun Üniversitesi SBE.
- Zouhaier , H., & M. F. (2014). Debt and Economic Growth. International Journal of Economics and Financial Issues, 4(2), 440-448.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2023 CİLT/VOL: 7 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

**SİYASAL İKTİDAR VE SİYASAL MUHALEFET
İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK BASININDA
İSTANBUL SÖZLEŞMESİ**

THE ISTANBUL CONVENTION IN THE TURKISH PRESS WITHIN
THE FRAMEWORK OF POLITICAL POWER AND POLITICAL
OPPOSITION RELATIONS

Dilek KUMRU

Süleyman Demirel Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi
dlkmr3@gmail.com
Orcid: 0000-0003-2216-5538

Makalenin
Gönderim Tarihi:
26/07/2023

Makalenin
Kabul Tarihi:
03/10/2023

Mücahit AVCI*

Süleyman Demirel Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi
mucahitavci@sdu.edu.tr
Orcid: 0000-0003-3919-0924

Doi: 10.59274/enderun.1333198

ÖZET

Özellikle kadına yönelik şiddeti önlemek amacıyla 80'li ve 90'lı yıllardan günümüze kadar olan dönemde atılan en önemli adım; bu alanda uluslararası alanda imzalanan en kapsamlı sözleşmelerden biri olarak görülen Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi) olmuştur. Bu bağlamda ele alınan çalışmanın temelini, özellikle son birkaç yıldır sıkça tartışma konusu yapılan İstanbul Sözleşmesi'ne yönelik iktidarın (Adalet ve Kalkınma Partisi) ve muhalefetin (Cumhuriyet Halk Partisi) gazete haberlerinde yer alan tartışmaları oluşturmuştur. Gazetelerde yer alan haberler İçerik Analizi kullanılarak incelenmeye

* Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı "Türkiye'de Siyasal Rekabetin Bir Konusu Olarak İstanbul Sözleşmesi" başlıklı yürütülmekte olan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

çalışılmıştır. AKP’li ve CHP’li yetkililerin konu hakkında gazetelerde yer alan açıklamaları Sabah, Yeni Şafak, Posta, Hürriyet, Sözcü ve Cumhuriyet gazetelerinde, sözleşmenin imzalanma, yürürlüğe girme, feshedilme ve ayrılma tarihlerinde 30 gün ileri-30 gün geri gidilerek gazetelerde altmışar günlük haberler taranmış ve elde edilen verilerin analizi yapılmıştır. Sözleşmenin imzalandığı ve yürürlüğe girdiği süreçte ilgili gazetelerde genel hatlarıyla sözleşme ile ilgili olumlu haberler görülmüş olup partililerin önemli açıklamalarına rastlanmamıştır. Sözleşmenin fesih sürecindeki haberlerde ise ilgili gazetenin siyasal iktidar ya da siyasal muhalefete olan mesafesi haberlerde üretilen anlamın olumlu ya da olumsuz olmasında belirleyici olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Sözleşmesi, Siyasal Rekabet, Türk Basını, İçerik Analizi

ABSTRACT

The "Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention)", which is seen as one of the most important conventions signed internationally in order to prevent "violence against women", which has been one of the most important issues especially since the 80s and 90s.

In this context, the study is based on the discussions of the government (Justice and Development Party) and the opposition (Republican People's Party) on the Istanbul Convention, which has been frequently discussed in the last few years. The news in the newspapers were analyzed using Content Analysis. In this context, the statements of AKP and CHP officials on the subject in the newspapers were analyzed in Sabah, Yeni Şafak, Posta, Hürriyet, Sözcü and Cumhuriyet newspapers by going forward and backward 30 days on the dates of the signing, entry into force, termination and withdrawal of the agreement. During the period when the contract was signed and entered into force, the relevant newspapers generally reported positive news about the contract and no important statements of the party members were found. In the news on the termination of the contract, the distance of the relevant newspaper to the political power or the political opposition was decisive in the positive or negative meaning produced in the news.

Keywords: Istanbul Convention, Political Competition, Turkish Press, Content Analysis

1. GİRİŞ

Kadına yönelik şiddet son 40 yıldır Türkiye’de ve dünyada tartışılan ve çalışmalar yapılan konulardan biri olmuştur. Bu nedenle uluslararası antlaşmalar imzalanmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmelerden en önemlisi 2011 yılında “Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi” olmuştur. İlgili sözleşmenin imzalanması sürecinde uluslararası alanda öncülük yapan Türkiye sözleşmenin yürürlüğe girmesini takip eden on yıllık süreç henüz tamamlanmadan sözleşmeden ayrılmıştır. Özellikle sözleşmenin fesih süreci Türkiye’de iktidar ve muhalefetin tartışmalarına sahne olmuştur. Bu bakımdan Türkiye’de İstanbul Sözleşmesi’nin yürürlüğe girmesi ve geri çekilme süreci ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Sözleşme,

gerek kadın haklarıyla ilgili ele aldığı konular, gerekse günümüzde yaşanan kadına yönelik şiddet olayları nedeniyle Mayıs 2011’de imzalanmış, Ağustos 2014’te yürürlüğe girmiştir. Sözleşme 20 Mart 2021’de 9 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile feshedilmiş ve 1 Temmuz 2021’de Türkiye sözleşmeden çekilmiştir.

İstanbul Sözleşmesi’yle ilgili muhalefet partili ve iktidar partili yetkililerin “Sabah, Yeni Şafak, Posta, Hürriyet, Sözcü ve Cumhuriyet gazetelerinde” yer alan İstanbul Sözleşmesi ile ilgili açıklamaları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede iktidarı temsilen Ak Parti ve muhalefeti temsilen CHP’nin sözleşmeye taraf olmadan önceki açıklamaları ile sözleşmenin feshedilmesi ve sözleşmeden ayrılma sürecindeki açıklamaları ele alınarak konunun kapsam ve sınırları belirlenmiştir. Sözleşme özellikle kadına yönelik şiddet ve LGBT haklarını ele aldığı için iktidar ve muhalefetin sıkça tartışmasına ve konunun gündemde yer almasına neden olmuştur.

İstanbul Sözleşmesi’nin tüm bu süreçlerinde (imzalanması, yürürlüğe girmesi, feshedilmesi ve sözleşmeden çekilmede) yaşanan tartışmaları anlamak ve gazetelerde üretilen anlamları tespit etmek amacıyla söz konusu çalışmanın yapılmasına gerek duyulmuştur. Çalışmanın bu konu hakkında araştırma yapacaklar için ilgili literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Söz konusu süreçlerdeki iktidar ve muhalefetin yaklaşımlarının benzerliklerini ve farklılıklarını da ortaya koymak amacı taşıdığından bu çalışma karşılaştırmalı vaka çalışması olarak görülebilir.

Çalışmada kuramsal kısımlar için ilgili temel literatürün yanı sıra resmî belgeler, mevzuat taraması ve incelemesi yapılmıştır. Ayrıca iktidar ve muhalefetin İstanbul Sözleşmesi ile ilgili açıklamalarını ortaya koymak ve değerlendirmek için konuyla ilgili gazete arşivlerine başvurulmuştur. Burada gazetelerden toplanan haberler fotoğraflanarak tasnif edilmiştir. Ardından elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın bulgular ve tartışma kısmında İstanbul Sözleşmesi’ne yönelik Yeni Şafak, Sabah, Posta, Hürriyet, Sözcü ve Cumhuriyet gazetelerinin; sözleşmenin imzalanması, yürürlüğe girmesi, feshedilmesi ve çekilme/ayrılma tarihlerinde gazetelerde yer alan iktidar ve muhalefetin açıklamaları incelenmiştir. Sonuç kısmında ise verilerden elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Çalışmanın yöntemini içerik analizi oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında gazetelerde yer alan AKP ve CHP’li yetkililerin sözleşmeyle ilgili yaptığı açıklamaların yer aldığı gazete haberleri, manşetleri, iç sayfalarda yer alan haberler çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada altı gazete seçilmiştir. Bunların seçilmesinde, Sözcü ile Cumhuriyet gazeteleri muhalefete

yakınlığı, Sabah ile Yeni Şafak gazeteleriye iktidara yakınlığı nedeniyle çalışmada yer almıştır. Posta gazetesi ve Hürriyet gazetesi de tirajlarının yüksek olması nedeniyle çalışmaya dahil edilmiştir.

Çalışmada gazetelerden elde edilen veriler için yaklaşık 10 günlük Milli Arşiv’de araştırma yapılmış ve sözleşmeye yönelik partilerin yetkililerinin açıklamalarının yer aldığı haberler fotoğraflanmış ve sınıflandırılmıştır. Söz konusu dört tarihteki yaşanan gelişmeleri geniş bir açıdan görebilmek için bu tarihlerin bir ay öncesi ve bir ay sonrasındaki tarihlere gidilmiştir. Diğer bir değişle bu tarihler 60 günlük periyotlar şeklinde incelenmiştir. Söz konusu zaman kısıdının yanı sıra iktidar partisi ve muhalefet partisi milletvekillerinin, parti sözcülerinin ve parti yetkililerinin açıklamaları için altı gazete üzerinde çalışılması araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

2. İstanbul Sözleşmesi

Kadına yönelik şiddet günümüzün en önemli sorunlarından biridir. Bu sorunu çözmek için uluslararası alanda özellikle son yıllarda etkili adımlar atılmıştır. Bunlardan en önemlisi “Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)’nin imzalanması olmuştur. Sözleşme, kadına yönelik şiddeti insan hakları ihlali olarak kabul etmiştir. Ayrıca sözleşme, şiddet konusunu toplumsal cinsiyet ile ilişkilendirerek, toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanamadığı için şiddetin meydana geldiğini savunmaktadır (Çamurcu, 2021, s.66). Sözleşme İstanbul’da imzalandığı için İstanbul Sözleşmesi olarak anılmaktadır. 11 Mayıs 2011 tarihinde İstanbul’da imzalanmış, 14 Mart 2012’de onaylanmış ve 01 Ağustos 2014’te yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeyi ilk imzalayan ve Meclisinde onaylayan ilk ülke Türkiye olmuştur (Dursun, 2021, s.42). Özel olarak kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddet ve ev içi şiddeti hedef alan ilk Avrupa sözleşmesi olma niteliğini taşıyan Sözleşme, bugüne kadar Türkiye dahil Avrupa Konseyi üyesi 20 ülke tarafından onaylanmıştır (Bakırcı, 2015, s.134). Sözleşmenin giriş kısmında yer alan metinde, kısaca sözleşmenin ele alınmasındaki temel kaygı dile getirilmiştir. ‘Kadına yönelik şiddeti ‘ve ‘aile içi şiddeti kınayarak’ başlayan sözleşme; kadına karşı şiddetin, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması amacıyla, geçmiş tarihlerden itibaren gelen eşitsiz güç ilişkilerinin sonucu olduğunu, erkeklerin kadınlara üstünlüğü nedeniyle kadınlara ayrımcılık yapıldığını ve kadınların ilerlemesine engel olduğunu ve söz konusu şiddetin toplumsal cinsiyete dayandığını belirtmiştir. Ayrıca, kadınların ve genç kızların “aile içi şiddet, cinsel taciz, ırza geçme, zorla evlendirme, namus için işlenen suçlar, kadın sünnet vb.” şiddet türlerine ve toplumsal cinsiyete dayalı

şiddete çok fazla maruz kaldığını, erkeklerin de aile içi şiddetin mağduru olabileceğini çocuklarında, aile içi şiddetin tanığı, aile içi şiddetin mağduru olduklarını ifade etmiştir. Sözleşme’de yer alan “*Kadına karşı şiddetten ve aile içi şiddetten arınmış olan bir Avrupa’nın amaçlandığına*” yönelik ifadeler sözleşmenin dayanağı olmuştur (İstanbul Sözleşmesi, 2011, s.5).

Sözleşme ‘tüm aile içi şiddet mağdurlarını’ kapsamış ve hükümlerin uygulanması açısından ‘toplumsal cinsiyete’ dayalı şiddetin kadın mağdurları ile özel ilgileneceğine yer vermiştir. Yine sözleşme “kadınlara karşı toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti”, bir kadına karşı, kadın olduğu için yöneltilen veya kadınları orantısız bir biçimde etkileyen şiddet olarak tanımlamıştır. Sözleşme herkesi, özellikle de kadınları, kamu ve özel sektörde şiddete maruz kalmadan yaşayabilme hakkının yaygınlaşmasına ve korunmasına dair gerekli yasal tedbirlerin alınmasını öngörmüştür. Taraf devletler anayasalarına, iç mevzuatlarına kadın erkek eşitliği ilkesini dahil edeceğini ve ilkenin uygulamada da gerçekleştirilmesini taahhüt edeceğinden bahsederek, kadınlara karşı ayrımcılığın yasaklanacağı ve kadınlara ayrımcılık yapan yasa ve uygulamaların yürürlükten kaldıracağına yer verilmiştir. Sözleşme hükümlerinin, özellikle de mağdurların haklarını korumaya yönelik tedbirlerin ‘cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya başka tür görüş, ulusal veya sosyal köken, bir ulusal azınlıkla bağlantılı olma, mülk, doğum, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet kimliği, sağlık durumu, engellilik, medeni hal, göçmen veya mülteci statüsü veya başka bir statü gibi’, ayrımcılık yapılmasını engellemeyi temin edeceklerine yer vermiştir (İstanbul Sözleşmesi, 2011, s. 8).

Sözleşme; kadınları her tür şiddete karşı korumayı, kadına yönelik şiddeti-aile içi şiddeti önlemeyi, kovuşturmayı, ortadan kaldırmayı; kadına karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmayı ve kadınları güçlendirmeyi, kadın-erkek eşitliğini yaygın hale getirmeyi; kadına yönelik şiddet ile aile içi şiddet mağdurlarını korumayı ve yardım edilebilmesi için politikalar ve tedbirler üretmeyi; bu şiddeti ortadan kaldırmak için uluslararası işbirliğini yaygınlaştırmayı; bu kapsamda kuruluşların ve kolluk kuvvetlerinin birbirleri ile etkili şekilde işbirliği yapılmasını amaçlamıştır (İstanbul Sözleşmesi, 2011, 1. madde).

Sözleşmenin hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını izlemek için GREVIO adında bir komite kurulmuştur. GREVIO, “*Kadınlara yönelik şiddetle ve aile içi şiddetle mücadele konusunda uzmanlar grubunu*” temsil etmektedir. GREVIO komitesi 10-15 üyeden oluşmuştur. Üyelerin seçimindeyse cinsiyet dağılımının bölgelere göre dengeli yapılması, farklı konularda uzmanlaşan üyelerin komitede yer alması istenmiştir. 4 yıllığına seçilen üyeler “Taraflar Komitesi” tarafından, taraf ülkelerin vatandaşları

arasından seçilmiştir (İstanbul Sözleşmesi, 2011, s. 5).

Sözleşme son birkaç yıldır muhalefet ve iktidar tarafından tartışma konusu olmuştur. Özellikle fesih sürecinde muhalefet tarafından savunulan sözleşme, muhafazakâr kesimler ve iktidar tarafından ise şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Bu tartışmalar sonucunda 20 Mart 2021’de sözleşme feshedilmiş ve 1 Temmuz 2021’de Türkiye sözleşmeden çekilmiştir (Dursun, 2021, s. 42). Bu kapsamda sözleşmeye yönelik birçok makale bildiri yayımlanmış ve gazetelerde bu hususla ilgili tartışmalar sıkça yer almıştır.

3. Gazetelerin Çözümlemesi

Çalışmada “Yeni Şafak, Sabah, Sözcü, Cumhuriyet Posta ve Hürriyet gazetelerinde” yer alan İstanbul Sözleşmesi’yle ilgili AKP’li ve CHP’li milletvekillerinin, grup sözcülerinin ve yetkililerin açıklamalarının yer aldığı gazete haberleri analiz edilmiştir. Bu kapsamda imzalama tarihi olan 11 Mayıs 2011, onaylandığı 1 Ağustos 2014, feshedilme tarihi olan 20 Mart 2021 ve 1 Temmuz 2021 tarihlerinde söz konusu 6 gazetede İstanbul Sözleşmesi’ne yönelik haberler incelenmiştir. Ancak kabul edilmiş olan 11 Mayıs 2011 tarihinde ve onaylanma 1 Ağustos 2014 tarihindeki gazetelerde bu kapsamda çok fazla açıklamaya rastlanamamıştır. Bu nedenle bu kapsamda bu 2 tarihte yer alan haberler sadece sözleşmenin yer aldığı haberleştirilen kısımlar açısından incelenmiştir.

3.1. Sözleşmenin İmzalanması: 11 Mayıs 2011

Bu kapsamda sözleşmenin kabul edildiği 11 Mayıs 2011’de Yeni Şafak, Sabah, Posta Sözcü Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde yer alan haberleri incelediğimizde 6 gazeteden sadece Sözcü gazetesi haber yayımlamamıştır. Diğer 5 gazetede sözleşmenin kabulüyle ilgili haberlere rastlanmıştır. Bu 5 gazetede haberler sadece 12 Mayıs 2011’de gazetelerde yer almıştır. Bu kapsamda 10 Nisan 2011 ile 10 Haziran 2011 arasındaki 60 günlük periyot tarandığında çok fazla habere rastlanmamıştır. 5 gazetede yer alan haberlerde ise AKP ve CHP milletvekillerinin, partili yetkililerin bu konuda tartışmalarının ya da açıklamalarının yer aldığı haberlere rastlanmamıştır. 5 gazetede sözleşmenin kabulüyle ilgili haberlere 12 Mayıs 2011’de yer verilmiştir. Bu konuda 5 gazetede sözleşmenin imzalanması haber olarak verilmiştir.

Tablo 1: İstanbul Sözleşmesi'nin İmzalanmasına Yönelik Gazete Haberleri

11 Mayıs 2011 Sözleşmenin İmzalanması	
Haber Başlığı	Tarih- Gazete
“Kadına karşı şiddete İstanbul ile devrim”	(Yeni Şafak, 23 Nisan 2011)
“Kadına şiddet insan hakkı ihlali”	(Yeni Şafak, 12 Mayıs 2011)
“kadına yönelik şiddete karşı ilk sözleşmeye imza”	(Sabah, 12 Mayıs 2011)
“kadına şiddete karşı ilk imza Türkiye’den”	(Hürriyet, 12 Mayıs 2011)
“kadına şiddete karşı sözleşme”	(Posta, 12 Mayıs 2011)
“kadına şiddet insan hakkı ihlali”	(Cumhuriyet, 12 Mayıs 2011)

Bu konuda Yeni şafak gazetesi 23 Nisan 2011’de “Kadına karşı şiddete İstanbul ile devrim” başlığıyla sözleşmenin bu kapsamda devlete de kadına şiddet önleme konusunda yükümlülük getirdiğini ve sözleşmenin AKBK[†] toplantısında imzalanacağına önceden vurguda bulunmuştur. Yeni Şafak gazetesinin 12 Mayıs’taki haberinde ise “Kadına şiddet insan hakkı ihlali” başlığıyla verilmiştir. Türkiye’nin sözleşmeye öncülük ettiğini, 13 ülke tarafından imzalandığını ve sözleşmenin insan hakları açısından Avrupa’daki en önemli düzenleme olduğu vurgulanmıştır. 23 Nisan’da verilen habere göre sayfanın üst kısmında ve daha geniş bir şekilde yer almıştır. Haberde sözleşme öne çıkarılmış ve AKBK 121. toplantısında imzalandığı vurgulanmıştır. İmzalayan ülkeler tek tek sıralanmıştır. Yine Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun sözleşmeyi imzaladığı fotoğrafı eklenerek sözleşmenin imzalanması ön plana çıkarılmıştır.

Hürriyet gazetesinde ise haber “kadına şiddete karşı ilk imza Türkiye’den” başlığıyla verilmiştir. Kadına şiddeti önlemede sözleşmenin dünyada da hukuki bağlayıcılığına vurgu yapılmış ve İstanbul’da imzalandığı öne çıkarılmıştır. Haberin üst kısmında Dışişleri Bakanı’nın sözleşme imzalarırken çekilen fotoğrafına yer verilmiş ve AKBK’nin 121. toplantısında imzaların atıldığı vurgulanmıştır.

Cumhuriyet gazetesi haberi oldukça geniş bir şekilde vermiş, yaklaşık bir sayfayı habere ayırmıştır. Sözleşmenin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından imzalandığı fotoğrafla desteklenmiştir. Sözleşmenin önemliyse Ahmet Davutoğlu tarafından yapılan açıklamayla aktarılmıştır. Yine haberin sağ üst köşesinde sütun halinde sözleşmenin tüm içeriğine değinilerek

[†] Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi toplantısı.

sözleşme açıklanmıştır. Sözleşmenin İstanbul adıyla anılacağı vurgulanmıştır. Sözleşmenin kadına yönelik tüm şiddet olaylarında Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne karşı sorumluluğunu ve bu eylemleri cezalandırması gerektiği vurgulanmıştır. Yani haberde sözleşmenin imzalanmasının Türkiye'yi Avrupa Konseyine karşı kadına şiddet konusunda sorumluluk altına soktuğunu ve buna uygun davranılması gerektiği vurgulanmıştır. Sabah gazetesinde ise, sözleşmenin AKBK 121. toplantısında 13 ülke tarafından imzalandığı vurgulanmıştır. Haber gazetede kısa bir şekilde yer almış ve kadına yönelik şiddet açısından ilk sözleşme olduğu vurgulanmıştır.

Posta gazetesi de sözleşmeyi “Avrupa Konseyi toplantısında...” imzalandığına vurgu yapmıştır. Haber başlığı kadına şiddetin önlenmesi amacıyla sözleşmenin düzenlendiğine, kadının şikayetinden “vazgeçse bile” savcılarının soruşturmayı sürdürmesi gerektiğine yer verilmiştir. Haberde sözleşmenin önemine ve sözleşmenin ülkelerin yasalarından üstünlüğüne vurgu yapılarak, uyulmasının gerekliliği öne çıkarılmıştır. Ayrıca kadın vazgeçse bile bu konunun peşinin bırakılmayacağı vurgusu yapılmıştır. Yine haberde Dışişleri Bakanı'nın sözleşmeye imza attığı fotoğrafına da yer verilmiş, sözleşmenin imzalandığı kanıtların şekilde sunulmuştur.

Buradan hareketle 12 Mayıs 2011'de yapılan haberlerde; haber başlıkları ve haber spot girişleri (yoksa ilk paragraflar) incelenmiştir. Bu tarihlerde yapılan haberlerde sözleşmenin kadına yönelik şiddeti önleme amacıyla, Dışişleri Bakanı'nın imzalandığı fotoğrafı verilerek desteklenmiştir. Haberlerde genellikle sözleşmede taraf devletlerinde sorumluluğuna ve şiddetin önlenmesi için devletlerin sözleşmeye uyması gerektiğine yönelik bir anlam oluşturulmuştur. 5 gazetede de imzalanma olayı vurgulanarak İstanbul'da imzalandığı için sözleşmeye, İstanbul sözleşmesi adı verildiği şeklinde haberleştirildiği görülmüştür.

3.2. Sözleşmenin Yürürlüğe Girmesi: 01 Ağustos 2014

İstanbul Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği tarih kapsamında 1 Temmuz 2014 ve 31 Ağustos 2014 tarihleri arasında yer alan gazete haberleri incelenmiştir. Konuyla ilgili haberler genel olarak 1 Ağustos 2014 tarihinde gazetelerde yer almıştır. Sözcü, Posta ve Yeni Şafak gazetelerinde sözleşme haber olarak yer almamıştır. Sabah, Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde yer alan haber başlıkları ise şu şekildedir:

Tablo 2: İstanbul Sözleşmesi'nin Yürürlüğe Girmesi Sonrası Gazete Haberleri

Sözleşmenin Yürürlüğe Girmesi	
Haber Başlığı	Tarih
“Avrupa kadına şiddete karşı kolları sıvadı.”	(Sabah, 31 Temmuz 2014)
“şiddet mağduru kadına ‘uluslararası koruma!’”	(Sabah, 1 Ağustos 2014)
“kadınları 4 koldan koruyan sözleşme”	(Sabah, 4 Ağustos 2014)
“kadın için tarihi gün” (Manşet)	(Hürriyet, 1 Ağustos 2014)
“şiddet gören kadın mülteci sayılacak”	
“Kadına uluslararası koruma”	(Cumhuriyet, 1 Ağustos 2014)

Sözleşmenin Sabah, Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde haberleştirildiği görülmüştür. Tartışma olarak görülmesi de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı İslam ve CHP Milletvekili Bilgehan'ın açıklamaları gazetelerde yer almış ve gazeteler kendi ideolojik bakış açısından haberleştirmişlerdir. Bu kapsamda Sabah gazetesi bakanın açıklamasında sözleşmeye genişçe yer vererek, sözleşmenin kadına şiddet konusunda nasıl etkili olduğunu savunmuştur. Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde ise CHP'li milletvekilinin açıklamalarına değinerek kadına şiddetin fazlalığına vurgunun yapıldığı ve sözleşmenin uygulanması gerektiğine yönelik ifadeler yer verildiği tespit edilmiştir.

3.3. Sözleşmenin Feshi: 20 Mart 2021

Sözleşme 20 Mart 2021'de feshedilmiş ve bu süreçte hükümet ve muhalefet arasında pek çok tartışmaların yer aldığı haberlere rastlanmıştır. Bu tarihte 6 gazetede sözleşmeye yönelik haberleri tespit edebilmek amacıyla 20 Şubat 2021 ile 20 Nisan 2021 tarihleri arasındaki 60 gün incelenmiştir. Bu kapsamda 6 gazetede yer alan haberlerde, AKP ve CHP kanadından yetkililerin açıklamalarının olduğu haberler tespit edilmiş ve haberler tablo haline getirilerek ve hangi tarafın açıklamasıysa parantez içinde verilmiştir. Haberlerin genellikle çift başlık kullanılarak yani üst başlık ile ana başlık kullanılarak sunulduğu, bazı önemli açıklamaların haberin içinde farklı alt başlıklarda verildiği görülmüştür. Bazı gazete manşetlerinde yer alan haberlerin iç sayfalarda farklı başlıklarla haberleştirildiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda haberde yer alan Ak Partili ve CHP'li yetkililerinde fotoğraflarına sıkça yer verilmiştir. Çalışmada yer alan gazeteler sırasıyla aşağıda yer almıştır

3.3.1. Sabah Gazetesi

Gazetede verilen haberlerin genellikle fesihten sonraki yani 20 Mart 2021 ve sonrasında haberleştirildiği görülmüştür. 21 Mart'tan itibaren gazetede yer

alan haberler kısaca aşağıdaki tabloda yer almıştır. Haberlerin genellikle üst başlık ve haber başlığı olmak üzere 2 başlık ile verildiği görülmüştür. Bu kapsamda yapılan haberlerde hangi partinin açıklaması olduğu aşağıdaki tabloda görülmektedir. Sabah gazetesinde gazetenin iktidara yakın olması sebebiyle genellikle AK Partili yetkililerin açıklamaları haberleştirilmiştir.

Tablo 3 : Sabah Gazetesi'ne Sözleşmenin Feshine Yönelik Haberler

Tarihler	Haber Başlıkları
21.03.2021	“Çözüm Özümüzde” (AKP) “İstanbul Sözleşmesini fesheden tek ülke Türkiye değil”
22.03.2021	“Kadına şiddete asla taviz yok” haber başlığı,
23.03.2021	“Sözleşmeden çekilmek şiddetle mücadeleden ödün vermek değildir” (AKP)
23.03.2021	Haber başlık “25 Mart'ta 2023 seçim sürecini başlatıyoruz” (AKP)
24.03.2021	“Karşımızda hiçbir seçimi kazanamadığı için ruh sağlığı bozuk bir muhalefet var” (AKP)
24.03.2021	“kadın erkek fırsat eşitliği komisyonu başkanı Fatma Aksal: kadına şiddete karşı sıfır toleransla yola devam” (AKP)
25.03.2021	“şiddetle mücadeleden ödün vermeyiz” (AKP)
27.03.2021	“Hedefimiz aşılamanın haziranda bitmesi” “muhalefet bu işleri bilmiyor” alt başlık (AKP)
11.04.2021	“Bay kemalden inciler” haber başlığı (CHP)
15.04.2021	“Kanal İstanbul ile egemenliğimizi tesis ediyoruz” haber başlığı “Ankara sözleşmesi hazırlar yola devam ederiz” alt başlık (AKP)

3.3.2. Yeni Şafak Gazetesi

Gazetede haberler sözleşmenin feshi sonrası tarihlerde yer almıştır. Bu kapsamda yapılan haberlerin 21, 22 ve 23 Mart 2021 tarihlerinde yapıldığı ve bu kapsamda toplamda 3 günlük bir haber akışı olduğu söylemek mümkündür. Burada haberler genellikle 2 başlıkla verilmiş ve fotoğraf kullanılmıştır.

Tablo 4: Yeni Şafak Gazetesinde Sözleşmenin Feshine Yönelik Haberler

Tarih	Haber Başlığı
21.03.2021	“Önce CHP'deki kadınları tacizden koru” manşet başlıkları, “Türkiye İstanbul Sözleşmesini feshetti.” Alt başlık “kadın haklarının teminatı, Anayasamız” “Avrupa'da kabul görmedi”
21.03.2021	“İstanbul Sözleşmesi feshedildi” iç sayfasında ana haber başlığı “Kadına şiddetle mücadele sürecek” alt başlık (AKP)
21.03.2021	“Önce CHP deki kadınları koru” haber başlığı (CHP)

21.03.2021	“aile kurtuldu” haber başlık 21.03.2021
22.03.2021	“kadına şiddete taviz yok”
23.03.2021	“Ankara mutabakatı için komisyon” haber başlığı
23.03.2021	23 Mart’ta “Aile değerlerini gözetecek” (AKP)
23.03.2021	“Fesat sözleşmesi sürsün istiyorlar” (AKP)
23.03.2021	“kadın hakları güvence altında” alt başlık (AKP)

3.3.3. Posta Gazetesi

Bu gazetede genellikle iktidar ve muhalefetin açıklamalarının eşit düzeylerde yer aldığı haberler tespit edilmiştir .21 Marttan 30 Mart’a kadar yer alan haberlerde sözleşmenin feshi her iki kanat açısından olumlu veya olumsuz şekilde değerlendirilmelerle verilmiştir.

Tablo 5: Posta Gazetesi Sözleşmenin Feshine Yönelik Haberler

Tarih	Haber Başlığı
21.03.2021	“İstanbul Sözleşmesi feshedildi”
22.03.2021	“İstanbul sözleşmesinin feshi hukuka uygun” (AKP) “işte Türkiye’nin çekilme gerekçesi”(AKP) “Şimdi yeni başlıyoruz” (AKP)
24.03.2021	“bir hakkı kadınların elinden almak zorbalık” (CHP)
24.03.2021	“istediğimize imza atar istediğimizden çıkarız” (AKP)
25.03.2021	“gündem yeni anayasa” alt başlığı (AKP)
26.03.2021	“kongre için ya ceza ya da herkese af” (CHP)
27.03.2021	“girdiğimiz gibi çıkarız” (AKP)
27.03.2021	“CHP lideri Kılıçdaroğlu: ‘partilerin kapatılması demokrasiye aykırı’ ” “bunun nesine karşılar” (CHP)
27.03.2021	“o afişler kaldırıldı” (CHP)
28.03.2021	“bu iş bitti” (AKP)
30.03.2021	“kadınların mücadelesi önemli, değerlidir” (CHP)

3.3.4. Hürriyet Gazetesi

Gazetede yer alan haberler 21 Mart ve sonrasında yer almıştır. Genellikle CHP’li yetkililerin açıklamaları yoğun olduğu görülse de AK Partililerin de konuyla ilgili açıklamalarına yer verilen haberler gazetede yer almıştır. Bu kapsamda gazetede yer alan haberlerin başlıkları şu şekildedir:

Tablo 6: Hürriyet Gazetesi Sözleşmenin Feshine Yönelik Haberler

Tarih	Haber Başlığı
21.03.2021	21 Mart “fesihte hukuk tartışması” “İstanbul sözleşmesi 7 yıl sonra iptal” “Fesih kararına tepkiler” (AKP) “CHP: Yok hükmünde Danıştay’a gidiyoruz” (CHP)

21.03.2021	“42 milyon kadının hakkı kararnameyle alınamaz” (CHP)
23.03.2021	“CHP seçim sandığı istedi” haber başlığı (CHP) “Resmi Gazete’ye bir baktık” alt başlık
23.03.2021	“İstanbul Sözleşmesi’nin feshine karşı Danıştay’a dava”
24.03.2021	“değişim kongresi” (AKP) “Kabinede düzenleme” alt başlık “sözleşmesine yeni metin yazılıyor”
24.03.2021	“CHP lideri Demokraside parti kapatmak yanlış” (CHP) “CHP’li kadın vekillerden tepki” alt başlık
25.03.2021	“Kadın haklarını savunmaya devam edeceğiz” (AKP) “Genel Kurul’da tansiyon yükseldi” (AKP-CHP)
26.03.2021	“Cumhurbaşkanı sözleşmeleri feshedebilir” (AKP)
26.03.2021	“yeni dönem manifestosu” (AKP)
27.03.2021	“O sözleşmeyi feshetme Meclis’in değil bizim işimiz” Manşet (AKP) “İstanbul sözleşmesi adımı tamamıyla yasal”
29.03.2021	“CHP’den Montrö Soruları” (CHP) “Tartışılması bile aleyhte” (CHP)
30.03.2021	“İstanbul sözleşmesi Danıştay’da” (CHP) “Öztrak aklınızdan geçirmeyin”

3.3.5. Sözcü Gazetesi

Sözleşmede yer alan haberler genellikle muhalefete yakın bir şekilde ele alınmış ve genellikle CHP’li yetkililerin açıklamalarına ve bu konuda iktidarı eleştiren haberlere sıkça yer verilmiştir. Genellikle haberlerin 20.03.2021 tarihinde ve sonrasında yoğunlaştığı görülmüştür. İktidara yönelik haberler ise daha çok olumsuz anlam üretilerek haberlerde yer almıştır.

Tablo 7: Sözcü Gazetesinde Sözleşmenin Feshine Yönelik Haberler

Tarih	Haber Başlığı
28.02.2021	“Aylin Nazlıaka’ya açılan İstanbul sözleşmesi davası reddedildi” (CHP)
21.03.2021	“bir kalemde kalktı” haber başlığı gazete manşeti “246 oyla kabul edildi tek imzayla feshedildi” (AKP)
21.03.2021	“kadınlar dersini verecek” manşet başlığı “dersini kadınlar verecek” haber başlığı (21.03.2021) (CHP)
21.03.2021	“İstanbul Sözleşmesi’nden çıkma kararı, Türkiye’yi de Avrupayı’da ayağa kaldırdı” (CHP)
22.03.2021	“Türkiye Cumhuriyeti Ortaçağ karanlığına mahkum değildir” (CHP)
24.03.2021	“asla geri adım atmayacağız”
25.03.2021	“İstanbul Sözleşmesi’ni es geçti” (AKP)

27.03.2021	“CHP’li başkana afiş soruşturması” (CHP)
27.03.2021	“Kararı verdik girdik girdiğimiz gibi çıktık” (AKP)
30.03.2021	“İstanbul Sözleşmesi Danıştay’da” (manşet) (CHP) “İstanbul sözleşmesi kadınların can simididir” (CHP)
31.03.2021	“o zorba gidecek İstanbul Sözleşmesi geri gelecek” (CHP)

3.3.6. Cumhuriyet Gazetesi

Gazete muhalefete yakın olduğu için haberlerde yoğun bir şekilde sözleşmenin feshine yönelik muhalefet yetkililerinin eleştirileri söz konusudur. Burada haberler yine yoğun olarak diğer gazetelerde olduğu gibi 21 Mart ve sonrasında yer almıştır. Sözleşmenin feshine yönelik en fazla haber Cumhuriyet gazetesinde görülmektedir.

Tablo 7: Cumhuriyet Gazetesi Sözleşmenin Feshine Yönelik Haberler

Tarih	Haber Başlığı
8.03.2021	“konuşmaktan utanıyoruz” (CHP)
8.03.2021	“önce özür dileyin” (CHP) “İstanbul Sözleşmesini uygulayın” alt başlık
21.03.2021	“Tarikatlara hediye” haber başlığı (Manşet)
21.03.2021	“bir gecede karanlık” ana başlık “iktidar feshi savundu” alt başlık (AKP’li üyelerin açıklaması)
21.03.2021	“Erdoğan Lozan’ı da iptal edebilir.”
21.03.2021	“CHP’li kadınlar: ‘binlerce kadın bir kez daha öldü’ ” (CHP)
22.03.2021	“11 CHP’li belediye başkanı Muğla’da toplandı: Hükümete ‘eşit davran’ çağrısı” (CHP)
22.03.2021	“insan hakları tartışılmaz” (CHP) “İletişim Başkanlığı’na göre ‘bir kesimi manipüle ettiği için feshedilmiş!’” (AKP)
23.03.2021	“TBMM Başkanı Şentop ‘aptesin tartışılması FETÖ’cü bir yöntem”
23.03.2021	“Art arda iptal davaları” “Bakan Selçuk böyle savundu” alt başlık (AKP)
23.03.2021	“İstanbul sözleşmesi halen yürürlükte” (CHP)
24.03.2021	“AKP li Mahir Ünal 19 yıl hazırlıktı yeni başlıyoruz” (AKP)
24.03.2021	“Kadınlara ihanet” (CHP)
24.03.2021	“Chp milletvekili Kaboğlu: Türkiye derin bir krize sürükleniyor ‘2023 kader seçimi’” (CHP)
24.03.2021	“CHP’li Biçer: Kadınlar sandıkta hesabını soracak” alt başlık (CHP) “dün söylediğini bugün reddediyor” “Soylu’dan fesih savunması: ister imzalarız ister çıkarız” alt başlık (AKP)
25.03.2021	“Dövizinizi bozdurun” üst başlık “Sözleşmeye ‘kâğıt’ dedi” alt başlık (AKP)
25.03.2021	“‘Toplum Ayırıştırırdı’ Bakan Selçuk’tan çekilme savunması” (AKP)

26.03.2021	“Şentop’un, İstanbul Sözleşmesi’nin iptali tartışmalarına Montrö örneği vermesi: Daynaksız ve tehlikeli!” ana haber başlığı (AKP) ‘Anayasa 90. madde’ alt başlık (CHP)
26.03.2021	“CHP, İstanbul sözleşmesi için Danıştay’a gidiyor” haber başlığı
26.03.2021	“Çözüm, ortak mücadele” manşet (CHP) “ortak dayanışma için çağrı”
27.03.2021	“Bilecik Belediyesi’ne zan soruşturması” (CHP)
27.03.2021	“‘irtica şartı’ huzur için kaldırılmış” (AKP)
28.03.2021	‘Hesabını sorarız’ manşet “Altun’a göre ‘bu iş bitti!’” ana başlık (AKP)
30.03.2021	“Kadınlar: ‘boş ol’ diyerek çıkılmaz” haber başlığı (CHP) ‘600 kişi verdi bir kişi almak istiyor’ ana başlık
30.03.2021	“CHP’li Kaboğlu kanun kaldırma yetkisi TBMM’de” (CHP)
30.03.2021	Mhp’den şentop’a tepki: Açıklama toplumda kutuplaşma yaratır (AKP)
01.04.2021	“fesih kararını tanımıyoruz” (CHP)
2.04.2021	“Mor adımlar Ankara’da direniyor” (CHP)
04.04.2021	“Kadınların rolünü büyütmeliyiz” (CHP)
15.04.2021	“Ankara Sözleşmesi yaparız” (AKP)

3.4. Sözleşmeden Ayrılma: 1 Temmuz 2021

İstanbul sözleşmesinden ayrılma süreci 1 Temmuz 2020 itibarıyla tamamlanmış ve sözleşmeden çıkmıştır. Bu konuda gazetelerde yer alan haberlerin genellikle 2 Temmuz 2021 tarihinde yayımlandığı ve fesih dönemine göre daha az haberlerde yer aldığı görülmüştür. Bu kapsamda 1 Haziran 2021 ile 1 Ağustos 2021 tarihi aralığındaki tüm haberler taranmış ve bu konuda elde edilen haberler aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

3.4.1. Sabah Gazetesi

Sözleşmeden çekilme döneminde Sabah Gazetesinde sadece iki haber tespit edilmiştir. Gazetede iktidara yönelik haberlerin yer aldığı, muhalefetin haberlerde yer almadığı görülmüştür.

Tablo 8: Sabah Gazetesi Sözleşmeden Ayrılmaya Yönelik Haberler

Tarih	Haber Başlığı
26.06.2021	“Erdoğan dan kadınlara güvence” (AKP)
02.07.2021	“Kadına Şiddete Karşı Toplumsal Mücadele” manşet başlık (AKP) “kadına şiddetle mücadele bugün de yarın da devam edecek

3.4.2. Yeni Şafak Gazetesi

Gazetede konuyla ilgili sadece sözleşmeden ayrılıştan sonraki gün olan 2 Temmuz’da haber yapılmış ve bu haberde iktidarın açıklamalarına yer

verildiği görülmüştür.

Tablo 9: Yeni Şafak Gazetesi Sözleşmeden Ayrılmaya Yönelik Haberler

Tarih	Haber Başlığı
02.07.2021	“Mücadelemiz bu sözleşmeyle başlamadı” AKP

3.4.3. Posta Gazetesi

Posta Gazetesi’nde 1 Temmuz 2021’de sözleşmeden çekilme konusu kapsamında çoğunlukla AK Partili yetkililerin açıklamalarına yer verilmiştir.

Tablo 10: Posta Gazetesi Sözleşmeden Ayrılmaya Yönelik Haberler

Tarih	Haber Başlığı
09.06.2021	“kadına şiddet toplumun meselesi” (AKP)
24.06.2021	“kadına şiddet komisyonundan Chp çekildi” (CHP)
30.06.2021	“Danıştay’dan İstanbul sözleşmesi kararı” (AKP)
02.07.2021	“kadına şiddete karşı önleyici hizmet başlıyor” “kadına yönelik şiddetle mücadelede yeni dönem hedef farkındalık” (AKP)

3.4.4. Hürriyet Gazetesi

Gazetede yer alan haberlerin 1 Temmuz 2021 tarihine çok yakın olduğu ve bu konuda genellikle AK Partili yetkililerin açıklamalarına yer verildiği görülmüştür.

Tablo 11: Hürriyet Gazetesi Sözleşmeden Ayrılmaya Yönelik Haberler

Tarih	Haber Başlığı
26.06.2021	“kadına şiddete karşı 1 Temmuz eylem planı” (AKP)
29.06.2021	“1 Temmuz öncesi İstanbul Sözleşmesi Savunması” (AKP)
30.06.2021	“İstanbul sözleşmesi kararı yürütmeyi durdurma talebine ret”
02.07.2021	“kadına şiddete karşı yeni plan” manşet haber (AKP) “kadını korumak onun onurunu korumaktır” AKP

3.4.5. Sözcü Gazetesi

Gazetede yer alan haberler çoğunlukla ayrılış tarihine yani 1 Temmuz 2021’e yakın tarihler verilmiştir. Bu kapsamda gazetede daha çok CHP’ye yönelik haberler yer almıştır.

Tablo 12: Sözcü Gazetesi Sözleşmeden Ayrılmaya Yönelik Haberler

Tarih	Haber Başlığı
20.06.2021	“kadınlar İstanbul’da iktidara böyle seslendi: İstanbul sözleşmesinden de haklarımızdan da vazgeçmeyiz” “kadınlar dan iktidara böyle seslendi” alt başlık (CHP)

30.06.2021	“Danıştay’dan İstanbul sözleşmesi kararı: “yürütmeyi durdurma talebi reddedildi” “kadınlardan karara büyük tepki” alt başlık (CHP)
01.07.2021	“TBMM sözleşmeyi feshedebilir”
02.07.2021	“Erdoğan, 1 temmuz sonrası yeni dönemi tanıttı”, “kadına şiddete karşı eylem planı”(AKP)

3.4.6. Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesinde 1 Temmuz 2021 tarihi yani çekilme döneminde sözleşmeyi konu alan ve özellikle Danıştay’ın yürütme kararını durdurmasına yönelik haberlere yer verilmiştir. Gazetede yer alan haberlerde genellikle CHP ve AK Partinin yer aldığı görülmüştür. Ancak gazete çoğunlukla CHP’ye yönelik haberleri ön plana çıkarmıştır.

Tablo 13: Cumhuriyet Gazetesi Sözleşmeden Ayrılmaya Yönelik Haberler

Tarih	Haber Başlığı
10.06.2021	“Adalet Bakanı İstanbul Sözleşmesi sorularından kaçtı bakan sus pus” (AKP)
20.06.2021	“Maltepe’de kadın dayanışması Sözleşmeden vazgeçmiyoruz!” “Danıştay’a ‘sözleşme’ çağrısı” (CHP)
23.06.2021	“CHP meclis teki kadına yönelik şiddet komisyonu ndan sert eleştiriler getirerek çekildi ‘Komisyonda çocuk evliliği konuşuluyor’ ” (CHP)
24.06.2021	“Kadınlardan Danıştay’a çağrı”
28.06.2021	“Chp den gölge komisyon kadın hakları için çalışacaklar” (CHP)
29.06.2021	“İstanbul sözleşmesi savunması ‘yetki saraydaymış’”
29.06.2021	“Cumhurbaşkanlığı’ndan “İstanbul sözleşmesi savunması: Yargı yolu kapalıymış!” (AKP) “CHP’den çağrı” altbaşlık (CHP)
30.06.2021	“Danıştay’da Saray’ın hukuksuzluğuna uydu” manşet başlığı “Danıştay’dan tek adam rejimine onay” AKP)
30.06.2021	“ ‘Cezasızlık iklimini beslediği ortada’ CHP’den Reyhanlı’ya ziyaret” (CHP)
02.07.2021	“2bin 336 kadın yaşıyor olacaktı” (CHP)
02.07.2021	Sözleşme sonrası ilk eylem planı Cumhurbaşkanı Erdoğan açıkladı (AKP)
08.07.2021	“Sen misin sözleşmeyi savunan” (AKP) “AKP li STK başkanı İstanbul Sözleşmesi’ni savununca, komisyonda tartışma yaşandı” “AKP’li Balat bu gidiş nereye?” (AKP)

4. SONUÇ

Kadın hakları kapsamında son dönemde yapılan en kapsamlı uluslararası sözleşme olan İstanbul Sözleşmesi bir Avrupa Konseyi anlaşması olduğu için üye devletler de dahil pek çok devlet tarafından imzalanıp yürürlüğe konmuştur. Fakat ilgili sözleşme yürürlüğe girmesini takip eden kısa bir sürenin sonunda Türkiye’de iktidar ve muhalefetin keskin tartışmalarının da bir konusu olmuştur. Bu çalışmada söz konusu tartışma ortamının nasıl şekillendiğini ve Türk basınına ne şekilde yansıdığını anlamak için ilgili haberler içerik analiziyle çözümlenmiş ve yorumlanmıştır.

Sözleşmenin imzalandığı 2011 ve yürürlüğe girdiği 2014 tarihlerinde partililerin önemli açıklamalarına rastlanmamıştır. Bu dönemde Türk basınında genel olarak sözleşmenin önemli olduğu ve sözleşmenin uygulanması gerektiğine yönelik haberlere yer verilmiştir. Bu bağlamda yapılan haberlerde sözleşme olumlu bir şekilde yer almış ve çoğu gazetede sözleşmenin Anayasa’dan üstün olduğuna değinilmiştir. İmzalanma süreci 5 gazetede imzalar atılarak çekilen fotoğraflarla haberleştirilmiştir. Yürürlüğe giriş tarihinde AK Partili yetkililer sözleşmenin önemli olduğu konusuna vurgu yaparken CHP’li yetkililer ise açıklamalarında sözleşmenin uygulanması hususunda durmuştur.

Fesih ve ayrılma sürecine yönelik gazetelerdeki haberlerde ise Sabah Gazetesi’nde genellikle AK Partili yetkililerin açıklamalarının yer aldığı ve belli ifadelerin haberlerde sürekli tekrarlandığı görülmüştür. Özellikle iktidara yakın gazetelerde verilen haberlerde muhalefete yönelik olumsuz bakış açısına yönelik anlam üretimi ve iktidara yönelik daima olumlu bir anlam üretimi söz konusu olduğu görülmüştür. Verilen haberlerde sözleşme olumsuz gösterilmiş, sözleşme hakkında ‘eşcinsellik, ailevi değerlere uygun olmayan, toplumun yapısını bozan’ ve sürekli tartışıldığına dair bir anlam üretilmiştir. Ayrıca sözleşmenin feshinin hukuka uygun olduğu sürekli olarak vurgulanmıştır. Bu anlam üretimi sözleşmeye yönelik haberler gazetede yer aldığı sürece devam etmiştir.

Yeni Şafak Gazetesi’nde yer alan haberlerde de genellikle iktidarın açıklamalarına yer verildiği sözleşmeyi olumsuz bir şekilde ifade ettiği görülmüş ve sözleşmenin feshinin uygun olduğuna dair bir anlam üretilmiştir. Çok fazla haber yapılmadığı için haberlerde yer alan temel tartışma noktası sözleşmenin feshi ve eşcinsellik hususları olmuştur. Ayrıca bu haberlerde kadınlara yönelik şiddetle mücadeleden asla vazgeçilmeyeceğine yönelik ifadelerle sıkça yer verilmiştir. Muhalefetin açıklamalarının çok az yer aldığı haberlerde muhalefettin içindeki taciz ve tecavüz iddialarına vurgu yapıldığı görülmüştür. Burada üretilen anlamda

genel olarak iktidarın olumlu ve muhalefesinde olumsuz gösterildiği görülmüştür. Ayrılma sürecinde ise sözleşmeden çekilme ve bu kapsamda “1 Temmuz ‘da Kadına Yönelik Şiddet Eylem Planına yer verilmiştir. Bu açıdan şiddetle ilgili iktidarın gereken tedbirleri alacağına yönelik ifadeler verilmiştir.

Posta Gazetesi’nde yer alan haberlerde hem AK Parti hem CHP’nin açıklamaları haberleştirilerek verilmiştir. AK Partili yetkililerin yer aldığı haberlerde sözleşmenin feshi ve sözleşmeye yönelik olumsuz özelliklerin vurgulandığı görülmüştür. CHP ile ilgili haberlerde ise bu konuda yapılan fesih işlemi konusunda olumsuz görüşlerin haberleştirilip ve öne çıkarıldığı görülmüştür. Burada yapılan haberlerde Ak Partili kesim açısından sözleşmenin feshi olumlu ve sözleşme olumsuz gösterilmiştir. CHP açısından ise sözleşmenin feshi olumsuz, sözleşme ise olumlu olarak gösterilerek buna yönelik anlam üretimleri muhalefet ve iktidar yetkililerinin açıklamalarıyla desteklenmiştir.

Hürriyet Gazetesi’nde çoğunlukla CHP’li yetkililere yönelik haberler bulunsa da iktidarın açıklamalarının da haberlerde yer aldığı görülmüştür. Haberlerde sözleşmenin feshinin uygun olmadığı yönünde iktidarın muhalefet tarafından eleştirildiği açıklamaları ile iktidar olumsuz olarak gösterilmiştir. İktidar yetkililerin konu olduğu haberlerde ise, bakanların ve milletvekillerinin sözleşmenin feshinin olumlu ve hukuka uygun olduğu yönündeki açıklamalarına yer verilmiştir. Sözleşme AKP’li yetkililer tarafından ‘eşcinselliğe’ vurgu yaptığı için olumsuz olarak gösterilmiştir.

Sözcü Gazetesi’nde çoğunlukla CHP’li yetkililerin açıklamaları haberleştirilmiş ve fesih süreci olumsuz olarak gösterilmiştir. Ayrıca haberlerde sözleşmenin feshinin uygun olmadığı, iktidarın dayatmasıyla sözleşmenin feshedildiği ve kadınların bundan zarar göreceği sıklıkla haberleştirilmiştir. İktidarın yer aldığı haber sayısı oldukça az olmakla birlikte iktidar konu olduğu haberlerde ise muhalefeti eleştirdiği noktalarda yer almıştır.

Son olarak Cumhuriyet Gazetesi’nde ise sözleşmenin feshinin CHP’li yetkililer tarafından olumsuz gösterildiği ve sözleşmenin feshinin hukuka uygun olmadığına dair yaşanan tartışmalara yer verildiği görülmüştür. Haberlerde CHP’li yetkililerin ‘Bu kararı kabul etmedikleri, uymayacakları, hukuksuz olduğu’ konusu tekrar tekrar vurgulanmış, bu konuda CHP’li yetkililerin Danıştay’a başvuracağına yönelik açıklamaları yer almıştır. AK Partili yetkililer ise ‘sözleşmenin mevzuata uygun olarak feshedildiği, sözleşmenin aileye zarar verdiği, sözleşmede eşcinselliğe dair vurguların olduğuna yönelik açıklamalara yer verildiği görülmüştür. Burada CHP’nin

yer aldığı haberlerde üretilen anlam “sözleşmenin feshinin iptal edilmesi konusu CHP açısından olumlu”, AK Parti açısından “olumsuz” anlamda olmuştur. AK Partililerin yer aldığı açıklamaların haberleştirilmesi açısından ise “fesih olumlu, sözleşme olumsuz gösterilerek” haberlerde anlam üretimi ve kapanması söz konusu olmuştur.

KAYNAKÇA

- Çamurcu, M. H. (2021). İstanbul Sözleşmesi: Türkiye'de İç Hukuka Etkisi ve Toplumun Tepkisi. Ankara Barosu Dergisi, 79(4), 63-106.
- Devran, Y. (2010). Haber Söylem İdeoloji (Vol. 15). Hiperlink Eğitim ve İletişim Yayınları.
- Ergeç N. E., Medya Alanında Söylem; Önemi, Özellikleri ve Uygulaması, Pegem Yayınları.
- Gürcan, (2018). Haberciliğin Temel Kavramları, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Hepkul, A. (2002). Bir Sosyal Bilim Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1), 1-12.
- İnal, A. (1996). Haber Okumak, Temuçin Yayınları.
- Krippendorff, K. (2004). Content Analysis: An Introduction to its Methodology. Sage Publications. New Delhi.
- Mora, N. (2011). Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim. Nobel Yayın.
- Taylan, H. H. (2011). Sosyal Bilimlerde Kullanılan İçerik Analizi ve Söylem Analizinin Karşılaştırılması, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED), 1(2), 63-76.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2023 CİLT/VOL: 7 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

ÇATIŞMA İLE UZLAŞI ARASINDA:
MİLLİYETÇİLİK İKLİM POLİTİKALARI İLE
UYUMLU OLABİLİR Mİ?

BETWEEN CONFLICT AND COMPROMISE: CAN
NATIONALISM BE COMPATIBLE WITH CLIMATE POLICIES?

Makalenin
Gönderim Tarihi:
11/09/2023

Dr. Öğr. Üyesi Halil KANADIKIRIK ^{a*}

^a, Tarsus Üniversitesi,

İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,

halilkanadikirik@tarsus.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0002-7215-1073

Makalenin
Kabul Tarihi:
03/10/2023

Doi: 10.59274/enderun.1358535

ÖZET

İklim değişikliği siyaset biliminin gündemine, diğer disiplinlere nazaran daha geç bir dönemde girmiştir. Bununla birlikte konunun siyaset biliminin genel kavramsal ve normatif çerçevesi içinde ele alınmaya başladığı çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Bu makalede de iklim değişikliğinin milliyetçilik ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Metin üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde, antroposen çağı kavramsallaştırması çerçevesinde sanayi-toplumunun iklim krizinin meydana gelmesindeki etkisi ve bunun ulus-devlet ve milliyetçilik ile ilişkisi özetlenmiştir. Devamında, milliyetçiliğin iklim değişikliğine uyum politikalarına karşı ne gibi dirençler meydana getirdiği üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise hâlihazırda güçlü bir aktör olan ulus-devletin ve etkin bir

* Bu makale, KANADIKIRIK H. (2022). Eko-milliyetçilik: Ekolojik krize milliyetçilik perspektifinden yaklaşmak mümkün müdür? Siyasi İlimler Türk Derneği I. Ulusal Siyaset Bilim Kongresi, 24-25 Eylül 2022, İstanbul Bilgi Üniversitesi Santral Kampüsü, 84-85'te özet metni yer alan bildiriden geliştirilerek üretilmiştir.

ideoloji olan milliyetçiliğin, iklimsel uyum konusunda güncellenmesinin imkânları, literatürden örnekler ile tartışılmıştır. Milliyetçiliğin belirli bir türünün refah toplumları için iklim değişikliği çerçevesinde bir imkân olduğu, ancak gelişmekte olan toplumlar için aynı önermenin kuşkuğu olduğu ileri sürülmüştür. Bununla birlikte milliyetçiliğin belirli bir dönemde demokratik siyasal katılmayı artırdığı da değerlendirildiğinde, bu ideolojinin iklim değişikliğine uyum konusunda kendini yeniden-üretmesi imkânı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, ideoloji, iklim değişikliği, milliyetçilik, ulus-devlet.

ABSTRACT

Climate change entered the agenda of political science later than other disciplines. However, the number of studies in which the subject has begun to be addressed within the general conceptual and normative framework of political science is increasing. This article aims to examine the relationship between climate change and nationalism. The text is divided into three parts. In the first part, the effect of the industrial-society on the occurrence of the climate crisis and its relationship with the nation-state and nationalism are summarized within the framework of the Anthropocene conceptualization. In the following, it is emphasized what kind of resistances nationalism brings about against climate change adaptation policies. In the last part, the possibilities of updating the nation-state, which is already a powerful actor, and nationalism, which is already an effective ideology, on climate adaptation are discussed with the cases from the literature. It has been argued that a certain type of nationalism is a possibility within the framework of climate change for welfare societies, but the same proposition for developing societies is dubious. However, considering that nationalism increased democratic political participation in a certain period, it is thought that this ideology has the opportunity to reproduce itself in adaptation to climate change.

Keywords: Climate change, environment, ideology, nationalism, nation-state.

1. Giriş

Siyaset Bilimcilerin iklim değişikliğine yönelik adaptasyon politikaları bağlamında düşünmeye ve sorun alanlarını tespit edip bunlar üzerine teorik çerçeveler geliştirmeye ve önermeler ileri sürmeye başlamaları oldukça geç bir döneme tekabül eder (Javeline, 2014). İklim değişikliğinin en kötü sonuçlarının henüz gerçekleşmemiş olması siyaset bilimciler açısından ampirik bir zorluk teşkil etse de bu bilimin temel özgüllüğü, uluslararası adalet, insan hakları, demokratikleşme, otorite ilişkileri, yeniden-dağıtım vb. birçok sorun alanı ile toplumsal uyum süreçleri arasında, gerekirse spekülasyon önermeler üretebilmesidir (Barkdull & Harris, 2017). O halde siyaset biliminin kavramsal birikimi ile iklim kriziyle başa çıkma politikaları arasında bir ilişki de kurulabilmelidir.

İklim değişikliğinin salt teknolojik süreçler üzerinden ele alınması, onun perde arkasında tetiklediği politik, toplumsal, psikolojik krizleri gölgeleyebilmektedir. Son dönemde yapılan bazı çalışmalar spesifik örnekler üzerinden konuya ışık tutmaktadır. Suriye’deki iç savaş (Kelley et al. 2015), Kenya, Hindistan ve Filipinler’de kadınlara yönelik şiddet eylemlerindeki artış (Ondieki, Shetty & Balagtas, 2023), Birleşik Krallık’ta otoriter eğilimli bireylerin bu eğilimlerini artırması (Spaiser, et al. 2022) ve de küresel çapta göç olgusu (McLeman & Gemenne, 2018) ile antropojenik iklim değişikliği arasındaki ilişkiye dair ampirik çalışmaların sonuçları yayımlanmıştır. Dahası iklim değişikliğinin otoriter rejimlerin meşruiyetini artıracaklarını ileri süren (Mittiga, 2022), hatta ve hatta bu tarz rejimlerin küresel ısınmaya liberal-demokratik rejimlerden daha hızlı yanıt verebileceği spekülasyonuna dayanan yayınlar (Beeson, 2010) üretilmiştir.

Böyleyken iklim değişikliği ile siyaset biliminin önemli konu başlıklarından biri olan milliyetçilik arasındaki ilişki de birçok açıdan incelenmeye muhtaçtır. Konuyu milliyetçilik perspektifinden ele alan gerek ampirik gerek teorik çalışmalar (Dawson, 1996; De-Shalit, 2006; Conversi, 2020a; 2020b; Conversi & Posocco, 2022; Posocco & Watson, 2022a), henüz öncü olmak durumundadır. Genellikle, milliyetçiliğin gerek epistemolojik temelleri gerek politik pratikleri dikkate alındığında, politik aktörlerin antropojenik iklim değişikliğini önleme veya adaptasyon politikaları geliştirmeleri hususunda riskli bir ideoloji olduğu fikri, çalışmalarda ağır basmaktadır. Yine de konu, henüz yeterli düzeyde tartışılmamıştır. Oysa milliyetçiliğin dünyada değer kaybettiğine dair esaslı bir veri bulunmamaktadır. Üstelik son pandemideki (COVID-19) tecrübelerle dayanarak ileri sürülebilir ki ulus-devlet, hâlâ en güçlü siyasal aktördür (Sarıbay, 2020). Bu da ulus-devletlerin ve onların “uluslarının” çıkarları ile iklim değişikliğinin acil gerekleri arasında nasıl bir ilişki kurulabileceğinin ciddiyle masaya yatırılmasını gerektirmektedir.

Bu makalede konuya ilişkin oldukça yeni sayılan literatür ele alınmış, tartışılmış ve teorik sonuçlar üretilmeye çalışılmıştır. İlk bölümde sanayi devriminden itibaren insan-doğa ilişkisinin yeni bir çağını ifade eden Antroposen kavramı da dâhil olmak üzere antropojenik iklim değişikliği irdelenmiştir. İkinci bölümde milliyetçiliğin iklim değişikliğine uyum politikalarıyla negatif ilişki içinde olduğunu ileri süren görüş ve örnekler ile üçüncü bölümde, söz konusu ilişkinin birbirini destekler nitelikte de olabileceğini ileri süren görüş ve örnekler incelenmiştir.

2. ANTROPOSEN VE ULUSLAR

Çağımızda tüm canlılar için en önemli tehditlerden biri olarak değerlendirilen küresel ısınmanın önemli oranda insan eliyle gerçekleştiğine dair bilimsel mutabakatın ardından insan-doğa ilişkisine dair yeni kavramlar da önerilmeye başlanmıştır. Crutzen'in (2002) kavramsallaştırdığı biçimiyle Antroposen, yerkürenin Holosenden sonra gelen, sanayi devrimiyle başlayan ve bugüne kadar devam eden yeni jeolojik devridir. Bu devrin ana itici gücü insandır. İnsanın sanayi devrimiyle birlikte fosil yakıt tüketimini tarihte görülmemiş miktarda artırması neticesinde ortaya çıkan ve atmosferde tutulan karbondioksit, küresel ısınmanın ve dolayısıyla iklim değişikliğinin temel nedeni olmuştur.

Söz konusu karbondioksit konsantrasyonunun ölçülenmesi mümkün olduğundan ve ölçümler, belirgin bir değişikliğin başlangıcı olarak aşağı yukarı James Watt'ın buhar motorunu icat ettiği yılları, yani sanayi devrimini işaret ettiğinden, Antroposen de 18. yüzyılın son çeyreği ile başlatılmıştır (Steffen vd., 2007). Bundan sonra temel enerji kaynağı olarak fosil yakıtlara geçilmiştir. Çarpıcı bir örnek olarak, dünyada çıkarılan kömür miktarı 1800 yılındaki 10 milyon ton iken 1900 yılına gelindiğinde bu miktar yüz kat artmıştır (McNeill, 2000: 13). Sanayi devriminin neticesi olan nüfus patlaması, kentlerin büyümesi ve fosil yakıtlara dayalı enerji tüketiminin tarihte görülmemiş seviyede yükselmesi, atmosferde biriken karbondioksiti miktarını sanayi öncesi döneme göre yüzde 50 oranında artırmıştır ki "İnsan kaynaklı bu artış, 20.000 yıl önceki son buzul çağının sonunda gözlemlenen doğal artıştan daha büyüktür" (NASA, 2023). Dahası bu miktar 2002'de 365 ppm¹ iken Temmuz 2023'te 422 ppm olarak ölçülmüştür (NASA, 2023). Bu da son 21 yılda söz konusu miktarın ivmelenerek yüzde 16 arttığını gösterir.

Antropojenik iklim değişikliğinin neticesi olarak, son ölçümlere göre dünyanın biyokapasitesinin kendini yenileme potansiyeli yüzde 70 oranında aşılmıştır (Rees & Wackernagel, 2023: 9). Yani dünyada, insanların da dâhil olduğu canlıların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan biyolojik kaynakların kendini yenileyebilmesinin imkânı ortadan

---

¹ ppm (parts per million) milyon başına parça anlamına gelmektedir. "Milyon başına parça" ifadesinin, kuru havanın milyon molekül başına karbondioksit molekül sayısını ifade ettiğini anlamak önemlidir. Bu ölçümler, yerden 8 ila 12 kilometre (yaklaşık 5 ila 7 mil) yüksekte bulunan Dünya atmosferinin katmanı olan troposferin ortasından alınmıştır. Bu veriler, atmosferik CO₂ konsantrasyonlarındaki önemli artışa ilişkin bilgiler sunarak insan faaliyetlerinin Dünya iklimi üzerindeki etkisini vurguluyor" (NASA, 2023).

kalkmaktadır. Karbon emisyonu ölçümlerine göre “sera gazı emisyonlarının yaklaşık %60’ı sadece 10 ülkeden gelirken, en az emisyon salan 100 ülkenin katkısı %3’ten azdır” (climatewatchdata, 2023). Söz konusu on ülke, sırasıyla Çin, ABD, Hindistan, Rusya, Endonezya, Brezilya, Japonya, İran, Kanada ve Suudi Arabistan’dır (climatewatchdata, 2023). 2015 tarihli Paris Anlaşması ise küresel sıcaklık artışının 2°C’yi aşmaması, mümkünse 1,5 °C’de tutulabilmesi amacıyla net sıfır karbon salınımı hedefini belirlemiştir. Net sıfır modellemelerine göre, artışın 1,5°C’de tutulması halinde, küresel net antropojenik karbondioksit emisyonunun “2030 yılına kadar 2010 seviyelerine göre yaklaşık %45” azalacağı” ve “2050 civarında net sıfıra ulaşacağı”; artışın 2°C’de tutulması halinde ise bu emisyon miktarının “2030 yılına kadar yaklaşık %25 oranında azalacağı” ve 2070’e gelindiğinde “net sıfıra ulaşacağı” hesaplanmaktadır (IPCC, 2018: 12).

Yukarıda ana hatlarıyla açıklanan sorun ve tedbirler, hemen anlaşılacağı gibi, küresel düzeyde bir işbirliğini gerektirmektedir. Öyleyken milliyetçiliğin hâlen baskın bir ideoloji olduğu çağımızda ulus-devletlerin veya bağımsızlaşma eğilimindeki etnik alt birimlerin ulusal/etnik çıkarları ile söz konusu uluslararası çıkarları nasıl anlamlandırdıkları ve ilişkilendirdikleri önemli bir sorun teşkil etmektedir. Ulus-devletlerin dâhil olduğu küresel ticarî, finansal ve askerî rekabetin bugünkü koşullarında, ulusal çıkarlar, mitler, egemenlik vb. iddialarını, bütün ulusların yok olmasını önlemek amacıyla küresel sürdürülebilirlik ilkelerine uyum sağlayarak güncellemeleri mümkün müdür? Bu soru, artık siyaset biliminin gündemine girmiştir ve konu bağlamında yürütülen teorik veya ampirik çalışmalar ulus, ulus-devlet, milliyetçilik ve antroposen kavramlarını ilişkilendirmektedir.

“Milliyetçilik” kavramı üzerine akademik öncüllerin argümanlarını tartışmak bu makalenin amacının dışındadır. Ancak milliyetçiliğin sanayi toplumu, dolayısıyla antroposen çağı ile ilişkisine dair öncü literatürden kısaca bahsetmek gerekebilir. Bu noktada da okurun karşısına ilk olarak Gellner çıkar. Zira Gellner (2018), milliyetçiliğin, sanayi toplumunun ekonomi politikası içinde anlaşılması gerektiğini ileri sürmüştür. Gellner’in (2018) düşüncesinin dayanağı, sanayi üretimine dayalı bir ekonomik sistemin sürdürülebilmesinin ulus-devlet ile mümkün olduğudur. Bunun için de önce milliyetçilik ortaya çıkmış ve bu ulusu meydana getirmiştir. Elbette bu, milliyetçilik ve ulus ile ulus-devlet kavramsallaştırmalarından sadece biridir ve diğer isimlerce yeterince eleştirilmiştir. Ancak antroposen çalışmaları açısından önemsenen kısmı, fosil yakıtlara bağımlı sanayi ekonomisinin ulus-devletler ve milliyetçilik için kurucu rolü hakkındaki analizlerinden hâlen istifade edilebileceği fikridir (bkz. Conversi, 2022)

3. MİLLİYETÇİLİĞİN SINAMALARI

Her ne kadar tartışma iklim değişikliğinin günümüzdeki alarm seviyesi nedeniyle yeni olsa da uygulamada milliyetçilikle bütünleşmiş ekolojizmin tarihi on dokuzuncu yüzyıl romantizmine kadar götürülebilmektedir. Özellikle bu yüzyıl Almanyası'nda ormanların tahrip edilmesine karşı, yer yer sanayileşme karşıtlığı ile karışık, kimliklerini bağladıkları bu alanların kamusal olması gerektiğini savunan heyecanlı hareketler vuku bulmuştur (Radkau, 2017). Birtanya'da şair Wordsworth, ona göre İngiliz olmanın alâmetifarikası olan ülkesinin biricik pastoral manzarasının dışarıdan getirilen bitkilerce işgal edilmesine karşı eko-zenofobik feryadını eserlerinde dile getirmiştir (Hazucha, 2002). Sömürgelerdeki otantik bitki örtüsü ve yaşamın “vahşi” olarak temsil edilmesi de biz-öteki ayrımından yola çıkarak Batılıların bu topraklar üzerindeki hâkimiyetlerini meşrulaştırmalarının bir aracı olmuştur (Ginn, 2008).

Milliyetçiliğin, ulus-devletin ve ulusun “ait olduğu” çevreyi sahiplenme biçiminde en uç aşamayı, hiç şüphesiz, Nazi ideolojisi temsil etmiştir. Bu faşizmin, insan-doğa ilişkisini basit bir sömürüye indirgemeye yönelik politikalarından farklıdır. İtalyan faşizmi İtalyanları ve onların üzerinde yaşadığı toprakları, Katolik günah çıkarma ritüelinden ilham alan bir dönüşüme tabi tutarak ıslah etmeye yönelmiş, neticede ıslah ettiği bu alanları üst sınıflar için paraya tahvil etmiştir (Armiero & von Hardenberg, 2013. Ayrıca bu konuda İgnazio Silone'nin Fontamara romanı da önemlidir: bkz. Silone, 1966 [1933]). *Blut und Boden* (Kan ve Toprak) sloganında ifadesini bulan Nazi ekolojizmi ise etnik kimlik ve doğa arasında çok daha bütünlüklü bir ilişki tasavvuruna dayanmıştır. Yenilenebilir enerji kaynakları ve doğanın korunması ile birlikte kalkınma gibi temel motivasyonlara sahip olsa da Nazilerin ırk ve doğa arasında kurdukları bütünlük fikri, buna dışarıdan ve içeriden tehdit oluşturduğuna inandıkları unsurları yok etmeye çalışmalarıyla sonuçlanmıştır (Margulies, 2021: 24-25). Nazilerin işledikleri suçların motivasyonları arasında “doğal 'saflığın' fetişleştirilmesi” de önemli bir etken olmuştur (Biehl & Staudenmaier, 2011: 40).

Ekoloji ve milliyetçilik ilişkisine dair öncü akademik tartışmalar, Sovyetler Birliği'nin Gorbaçov döneminde nükseden etnik-ulusal çevre protestoları bağlamında gerçekleşmiştir. Amerikan Coğrafyacılar Derneği (*Association of American Geographers*) 1989'da SSCB üzerine çalışan coğrafya, demografi ve siyaset bilimi uzmanlarını bir araya getirerek “SSCB'de Milliyetçilik Paneli: Çevresel ve Toprağa İlişkin Yönler” başlıklı bir akademik panel düzenlemiştir. Panelin amacı, SSCB'deki özerk ve etnik

birimlerin toplumlarında, Sovyetlerin çevresel tahribata yol açan sanayileşme, tarım, nükleer enerji, atık yönetimi vb. politikalarına karşı, *Glastnost* ve *Perestroyka*'nın kamusal alanda sağladığı kısmî liberalleşme sayesinde ortaya çıkan milliyetçi tepkileri tartışmaktır (Bond vd., 1989). Bunlar arasında Estonya başta olmak üzere Baltık ülkelerindeki huzursuzluk, en dikkat çekici olanıdır. Estonya, diğer Sovyet cumhuriyetlerine göre daha küçük bir ülke ve daha az kalabalık bir nüfusa sahip olmakla birlikte, çevresel-milliyetçi merkezkaç eğilimin ve bu konudaki örgütlenme ve protestoların en yoğun olduğu ülkedir. Estonyalıların şikayeti, SSCB'nin ülke topraklarında yürüttüğü fosforit madenciliği ve petrol çıkarma faaliyetlerinden kaynaklanan biyosferin bozulması ve kirlilik ile nükleer atıkların başkent Tallin yakınlarında depolanması ve ciddi derecelere varan hava kirliliğidir ki Doğu Bloğundaki ilk “Yeşiller” partisi de bu ülkede kurulmuştur (Bond vd., 1989: 475). Litvanya ise ülke topraklarında yer alan Ignalina nükleer enerji santralının genişletilme projesine, özellikle Çernobil sonrası dönemde katı bir şekilde muhalefet etmiştir ve Estonya ile birlikte SSCB'nin Baltık'taki nükleer denizaltılarının karıştığı kazalardan muzdariptir (Bond vd., 1989: 476-77). Orta Asya'da ise Aral gölünün kurutulmasıyla da sonuçlanan Ceyhun Irmağı'nın suyunun önemli bir miktarının Karakum Kanalı'na yönlendirilmesi nedeniyle bölgenin Türkmenistan ve Özbekistan gibi Sovyet cumhuriyetlerinin ve Karakalpakistan gibi özerk cumhuriyetlerin birbirlerine karşı konumlandıkları bir kaynak milliyetçiliği tetiklenmiştir (Bond vd., 1989: 482-84).

Panelde, çevresel sorunlardan kaynaklanan milliyetçi protesto dalgasının anlamlandırılmasına ilişkin tartışmalarda, Tönu Parming'in yorumu, uyarıcıdır (Bond vd., 1989: 477): “Çevresel sorunlar aynı zamanda kısmen merkez-çevre mücadelelerinin bir yansımasıdır; zira çevre sorunları cumhuriyet kaynaklarının kontrolü, ekonomik planlama ve genel olarak siyasi karar alma üzerinde tartışmak için bir kanal olarak kullanılmaktadır”. Birkaç yıl sonra, Jane Dawson'ın (1996) Avrupa'daki Post-Sovyet ülkelerinde çevresel protestolar ve milliyetçilik bağlamında yürüttüğü saha çalışması, bu yorumu doğrular niteliktedir ve sonuçları itibariyle çevresel tedbirler ile milliyetçiliğin uyumsuz bir çift olabileceğine dair şüpheyi gündeme getirmiştir. Dawson (1996), Estonya, Litvanya ve Ukrayna gibi Sovyet cumhuriyetlerinin politik elitlerinin, *Glastnost* ve *Perestroyka* döneminin görece liberal ortamında bağımsızlaşmaya matuf taleplerini anti-nükleer nitelikli eko-milliyetçi söylemin ardına gizlediklerini ileri sürmüştür. Yazarın, sonuçları itibariyle “*movement surrogacy*” (hareket taşıyıcı anneliği) tabir ettiği bu hareketler (Dawson, 1996: 18), Moskova'nın

ulusal bağımsızlık örgütlenmelerini ve hareketlerini ontolojik bir tehdit olarak değerlendirdiği ve baskıladığı bir dönemde, merkezin apolitik olarak gördüğü çevresel protesto örgütlenmeleri vasıtasıyla ulusal bağımsızlık taleplerinin üzerini bağımsızlaşmaya kadar örtebilmişlerdir. Ancak bağımsızlaşma sonrası bu hareketlerden gelen siyasal elitler ve örgütler derhal çevreci iddialarını bir kenara bırakmış ve yeni bağımsızlığını kazanan devletlerinin kalkınması amacıyla kaynak ve üretim temelli milliyetçiliği seferber etmişlerdir (Dawson, 1996; Galbreath & Auers 2009; Malloy 2009).

Son çalışmalarında tamamen bu soruna odaklanan Conversi (2020a) de iklim değişikliğine uyum politikalarının en büyük imtihanının milliyetçilik ile olduğunu ileri sürmektedir. Conversi, özellikle uluslararası rekabette kalkınmacılığın odağında yer alan ulusal doğal kaynaklar üzerindeki egemenlik söylemini incelemiştir. Kaynak milliyetçiliği için, "ev sahibi devletin, yabancı katılım ve yatırım pahasına doğal kaynak zenginliği üzerindeki kontrolünü artırmak için kullandığı stratejilerin tamamı" şeklinde bir tanım yapılabilir (Arbatli, 2018: 102). Bu elbette söz konusu kaynakların yabancı yatırımdan azade olduğu anlamına gelmez; çoğu petrol yatağının mülkiyeti devlette olsa da ulusal ve uluslararası petrol şirketleri de işleyişte yer alabilir (Arbatli, 2018). Burada ulusal egemenlik söylemi temel dayanaktır. Bunun üzerine söz konusu kaynakların, özellikle fosil yakıt kaynaklarının çıkarılmasının, işlenmesinin ve satılmasının o ulusun egemenliğinin bir parçası olduğu ileri sürülür. Bununla birlikte bu tarz bir işlemi genellikle o ulusun içindeki küçük bir azınlık, büyük bir bedel ödmeden yapar. Üstelik çevresel tahribat da genellikle ulusun egemenliği söylemi altında göz ardı edilir (Conversi, 2020a). Suudi Arabistan'da ARAMCO, Rusya'da Gazprom, Azerbaycan'da SOCAR vb. çevresel tahribatın önemli kaynakları olduğu hâlde, bu tahribat söz konusu ülkelerde ulusal egemenlik ve güvenlik söylemi ile geçiştirilebilmektedir (Conversi, 2020a). Dahası kömür ve kaya gazı çıkarmak için tüm ekolojik kaygıları pervasızca göz ardı edebilen Polonya gibi ülkelerde bu söylem, parlamentonun ve basının sağ ve sol unsurlarınca da paylaşılabilmektedir (Jaspal vd., 2014; Marcinkiewicz & Tosun, 2015).

Yine Conversi'ye (2020b: 51) göre, günümüzde sağ kanat milliyetçilik ve popülizm, Trump örneğinde de görüldüğü gibi, iklim değişikliğinin ciddiyetini inkâr eden ve bunu ulusal antagonizmaları artırmakta kullanan bir savruluşu temsil etmektedir. Milliyetçiliğin sağ-muhafazakâr versiyonlarının iklim değişikliğine adaptasyon sürecinde ya duyarsız ya da düpedüz baltalayıcı ya da iklim krizinin bütünsel çözüm taleplerine zıt olarak dışlayıcı oldukları gözlemlenebilmiştir (Lubarda, 2020). İçerdikleri

durumlarda ise kendileri birer eco-faşist tehdide dönüşebilmektedirler. Yeni Zelanda'daki Chirstchurch ve ABD'deki El Paso katliamcılarının manifestoları yabancı düşmanlığı ile karışık ekolojizmi gözler önüne sermiştir (Achenbach, 2019). Bugün eko-faşizm, kapalı devre ulusal sistemleri savunmakla iklim-şüpheciliği ya da inkârcılık arasında salınmaktadır (Forchtner, 2019).

Bunun, bir nevi tersi de geçerlidir. Çevreci ya da ekolojist hareketin, özellikle Güney Amerika'daki yerli toplumlarla kurduğu dayanışma, onları adeta oturdukları toprağın doğasının bir parçası addetmiştir. Yerli toplumların ekolojinin birer müttefiki olarak otantikliği iddiası ile toprakları üzerindeki tasarrufta tam egemen olmaları talepleri, bu uluslararasılaşma ile at başı gitmiştir. Conklin ve Graham (1995), Brezilya hükûmetinin Amazon ormanları üzerindeki tahribatına direnen ve bu direnişi Avrupalı çevreciler tarafından sahiplenilerek Brezilya'ya karşı uluslararası kamuoyu oluşturulan Kayapo yerlileri üzerine yaptıkları analizlerinde, bunu sarıh biçimde göstermişlerdir. Locke, Thomas Moore, Montaigne, Jean Jacques Rousseau gibi yazarların üretilmesine büyük katkı sağladıkları, ilkel olduğu için her türlü yolsuzluktan arınmış, masum, doğal, “asil vahşi” imajı, Avrupalı çevreciler tarafından derhal söz konusu yerli toplum için de dolaşıma sokulmuştur (Conklin & Graham, 1995: 696). Bir süre sonra, adeta otantik ürünler pazarı için birer reklam yıldızına dönüştürülen Kayapo yerlilerinin de toprakları üzerindeki egemenliklerini artırma taleplerinin, Brezilya'nın bu alandaki tahribattan elde ettiği gelire ortak olmakla ilintili olduğu anlaşılmıştır (Conklin & Graham, 1995: 703).

İklim değişikliği ve milliyetçiliğin ilişkisine dair teorik bir çerçeve sunmak isteyen De-Shalit (2006: 76-80), milliyetçiliğin kavramsal dayanakları olan “dayanışmacılığı”, ortak tarihsel-kültürel “mirası” ve “gelecek nesillere karşı yükümlülükleri” bu ideolojinin iklim değişikliği bağlamındaki avantajları olarak değerlendirirse de yine bu bağlamdaki dezavantajlarının daha baskın geldiği kanaatindedir. Ulusal-yerel antagonizmasında ulusal olanın öncelenmesi, toprağın ulusun yüceltilmesi amacına hasredilmesi, siyasî sınırlar ile ekolojik sınırların uyumsuzluğu, ve en nihayetinde “antroposentrik” karakteri, milliyetçiliğin söz konusu baskın dezavantajlarıdır (De-Shalit, 2006: 88-89).

4. MİLLİYETÇİLİĞİN İMKÂNLARI

İklim değişikliğinin gerektirdiği küresel dönüşüm ile milliyetçiliğin birçok yönden uyuşamama riski aşıkârdır. Bununla birlikte girişte yer verilen soru da cevap beklemektedir: Milliyetçi yönelimlerin azaldığına dair herhangi bir

emarenin bulunmadığı zamanımızda, insanların küresel kurtuluşlarıyla ilgili bir konu olan iklime uyum politikaları bu ideolojiyle nasıl bağdaştırılabilir? Hâlihazırda başarılı olmuş örnekler var mıdır? Bunlardan yola çıkılarak, spekülâtif niteliği baştan kabul edilmekle birlikte çeşitli önermelerde bulunulabilir mi? Soru şu ifade ile yeniden formüle edilebilir: Ekolojik kriz ulusların varlığını da tehdit ettiğinden², buna ilişkin olarak milliyetçilerin nasıl bir ajandası olduğu merak edilmektedir. Zira milliyetçilerin önemli bir motivasyonu da uluslarını kurtarmaktır. Peki milliyetçiliğin yeşil tonu, ulusal ve temsili siyasî sınırları aşan bir kriz karşısında tutarlı, güvenilir bir politika önerisi getirebilir mi?

Ulus-devletlerin, etnik ayrılıkçı taleplerin ve ulusal çıkar gibi kavramların halen etkin seyrettiği günümüz dünyasında, milliyetçilik kavramının iklim değişimine adaptasyon politikalarına yönelik, bir kısmı hakikaten işin altını oyan dezavantajları nedeniyle tamamen tartışma dışı bırakılması faydalı bir adaptasyon politikasını üretilmesini engelleyebilir. Dahası milliyetçiliğin tarih-dışı bir olgu olmadığı, içerik ve motivasyonlarının da sabit bir öze dayanmadığı aşikârdır. Ulus-devlet ve milliyetçiliğin vatandaşlık

² Uluslararası ilişkilerde neorealizmin önemli yazarlarından Robert D. Kaplan, 90'lı yılların ortasında şu uyarıda bulunarak çevrenin, ulusal güvenlik sorunu hâline geleceğini ileri sürmüştür: "Çevreyi olduğu gibi anlamamanın zamanı geldi: Erken yirmi birinci yüzyılın ulusal güvenlik meselesi. Artan nüfus, yayılan hastalıklar, ormansızlaşma ve toprak erozyonu, su tükenmesi, hava kirliliği ve muhtemelen Nil Deltası ve Bangladeş gibi kritik, aşırı kalabalık bölgelerde yükselen deniz seviyelerinin siyasi ve stratejik etkisi - kitlesel göçleri teşvik edecek ve böylece grup çatışmalarının fitilini ateşleyecek gelişmeler - kamuoyunu harekete geçirerek ve Soğuk Savaş'tan ardakalan muhtelif çıkarları birleştirerek, nihayet diğerlerinin çoğunun bundan neşet edeceği temel dış politika sınaması olacaktır. Yirmi birinci yüzyılda su, Suudi Arabistan, Orta Asya ve Birleşik Devletler'in güneybatısı gibi çok farklı bölgelerde tehlikeli derecede kıt olacak. Nil Nehri'nin suyu nedeniyle Mısır ile Etiyopya arasında savaş çıkabilir. Avrupa'da bile, çevresel anlaşmazlıkların etnik ve tarihsel anlaşmazlıklarla nasıl kaynaştığının klasik bir örneği olarak Tuna Nehri'nin üzerine baraj yapılması nedeniyle Macaristan ile Slovakya arasında gerilimler yükseldi. Siyaset bilimci ve Clinton'un eski danışmanı Michael Mandelbaum, 'Bugün donat şeklinde bir dış politikamız var; pek çok çevresel çıkar var ama merkezde hiçbir şey yok,' demiştir. Çevrenin, güvenliğimize yönelik yeni bir tehdidi tanımlayacak, Mandelbaum'un donatındaki boşluğu dolduracak ve Soğuk Savaş sonrası dış politikasının tasarımdan ziyade ihtiyaç nedeniyle amansız bir şekilde ortaya çıkmasına izin verecek korkunç bir dizi sorunun parçası olduğunu ileri süreceğim. ve Soğuk Savaş sonrası dış politikasının tasarımdan ziyade ihtiyaç nedeniyle amansız bir şekilde ortaya çıkmasına izin verecek korkunç bir dizi sorunun parçası olduğunu ileri süreceğim" (Kaplan, 1994).

Burada hemen, Kaplan'ın ulus-devleti merkeze alan güvenlik uyarısına çevreyi merkeze alan bir karşı çıkışı da alıntılanmak gerekebilir. Daniel Deudney (2006: 250), çevresel uyumu bir ulusal güvenlik sorunu olarak algılamamanın, aslında dönüşüme tabi olması gereken klasik ulus-devlet refleksi olduğunu belirtmektedir: "Çevresel bozulma ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit değildir. Daha ziyade çevrecilik, devlet merkezli ulusal güvenlik söylemlerinin ve kurumlarının kavramsal hegemonyasına yönelik bir tehdittir".

kavramının oluşumuna ve demokratik katılma sahasının genişlemesine katkı sağladığı dönem de vakidir (bkz. Rokkan, 1999).

Tam da bu nedenlerle ulusun ve vatandaşlığın iklim tehdidi üzerinden yeniden tanımlanması, demokratik katılma sahasının uluslararası boyutta genişletilmesi bağlamında önem arz eder. Milliyetçiliğin yeşil bir formunun bireysel, ulusal ve uluslararası çıkarlar arasında bir denge üretilmesinin tarihsel bir imkân olabileceği çeşitli çalışmalarda (Barry & Eckersley, 2005) da vurgulanmıştır. Bu çerçevede müzakereci demokrasi ve ekolojik vatandaşlık kavramları temelinde yükselen bir yeşil devletin, küresel çevresel yönetişimin geliştirilmesine önemli katkı sağlayacağı düşüncesinde olanlar vardır (Eckersley, 2004).

Üstelik ilişkinin diğer tarafında yer alan Yeşiller'in de temsili demokrasinin yerleşik kurumlarıyla böyle bir uzlaşma kurabildikleri de Avrupa'daki çeşitli koalisyonlarda görülmektedir. Alman Yeşiller içindeki *Fundi-Realo* ("fundamentalistler" ve "realistler" anlamına gelen kısaltmalar) çekişmesinin, mevcut sistem ve aktörlerle çeşitli angajmanlardan yana olan *Realo*'nun baskın gelmesi ve Yeşiller'in parlamenter sistemin imkânlarını kullanması (Paterson & Southern, 1991) bu çerçevede değerlendirilebilir.

Yine de spesifik olarak yukarıdaki sorulara cevap bulabilmek için yola çıkan çalışmalar ise oldukça yenidir ve bunların da merkezinde yine belirli bir grup akademisyen görülmektedir. Yazarlar, birlikte veya ayrı ayrı, Avrupa'daki çeşitli ulus-devlet veya devlet altı birimler üzerine çalışarak milliyetçilikle uyumlu olabilen iklim yanlısı politikaları araştırmışlardır. Ekoloji ve milliyetçilik konusunda çalışan Dainele Conversi ve Mark Friis Hau (2021), sol kanat ve sağ kanat milliyetçilik ayrımını yaparlar ve Avrupa Parlamentosu'nda yer alan sosyal-demokrat Yeşiller/Avrupa Özgür İttifakı'na (*Greens/European Free Alliance* [EFA]) dâhil olan solcu, azınlık (etnik, bölgesel) milliyetçisi partileri incelerler. Yazarların bir örneği İskoç Ulusal Partisi'dir (*Scottish National Party* / SNP) (Conversi & Hau, 2021: 1095-1096). SNP, 2019 yılında iklim değişikliğinin en acil çözüm bulunması gereken sorun olduğunu ilân ederken, Birleşik Krallık hükûmetinin 2008'de yasalaştırdığından çok daha radikal olan kendi iklim değişikliği yasasının İskoçya Parlamentosu'nda çıkarılmasına ön ayak olmuştur. Yazarlara göre SNP, her ne kadar siyasî amacı olan bağımsızlığa ulaşmada kendi bölgesel eko-sistemini koruma söylemini bir araç olarak kullansa da bu, ekolojik iyileşmeye katkı sağlamasına bir engel teşkil etmemiştir. Zira İskoç hükûmeti, 2045 yılına kadar net sıfır sera gazı emisyonu hedefi belirlemiş, 2012'de bir iklim adalet fonu kurmuş, rüzgâr çiftliklerine yatırım yapmış ve nihayet 2019'da İskoçya'daki brüt elektrik

tüketiminin yüzde 90'ını yenilenebilir kaynaklardan sağlayabilmiştir (Conversi & Hau, 2021: 1095).

İskoçya, İngiltere'nin AB'den ayrılma sürecinde de Londra'dan belirgin bir ayrılık göstermiştir. Brexit sürecinde İskoçya yüzde 62'ye yüzde 38 oranında AB'de kalma yönünde oy kullanmıştır ve böylelikle Kuzey İrlanda ile birlikte, Birleşik Krallık'ın genelinden (yüzde 52'ye yüzde 48) ayrılmaktadır ("EU Referendum: Results", t.y.). İngiltere'de etnosentrik söylem büyük ölçüde Avrupa-şüphencilik ve uluslararası göçün kontrol edilmesine odaklanan muhafazakârlık ile ilişkili iken İskoç etnosentrizmi, tam da İngilizlerin anti-tezi olarak, daha Avrupacı ve sol bir liberal çerçeveye sahip olmuştur (Sobolewska & Ford, 2020). İskoç siyasetini Brexit sonrasında yeni bir bağımsızlık referandumunu tartışır hale getiren faktörlerden biri de ekolojik kaygılardır. Bunların başında AB'nin çevresel mevzuatından ayrılan bir Birleşik Krallık'ın, İskoçya'nın yeşil hedefleri ile anayasal düzeyde çelişme ihtimalinin de ortaya çıkmış olması, yani bir belirsizlik ortamının oluşmasıdır (Burns & Carter, 2018). Üstelik İskoçya, Brexit'e giden sürecin önemli bir taşıyıcısı olan İngiliz milliyetçisi, Anglo-Britishness tabir ettiği üst kimliği genellikle de İskoç kimliğinin üzerinde konumlandırılan aşırı sağcı Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (*the UK Independence Party / UKIP*) ile de muhatap kalmıştır (Hayton, 2016). Bu şartlar altında İskoçya ulusal politikası ve çevreciliği, SNP ve Yeşiller Partisi üzerinden milliyetçilik çalışmaları için verimli bir kaynak teşkil edebilir.

Britanya sınırları içinden örneklere devam etmek gerekirse Wales (Galler) bölgesel siyaseti, milliyetçi ve yeşil partilerin uzlaşabildiğini göstermesi açısından dikkate değerdir. 1991-95'te bağımsızlık yanlısı *Plaid Cymru* ile Yeşiller Partisi arasında kurulabilen koalisyon Avrupa açısından öncü örneklerden biridir (Fowler & Jones, 2006). Her ne kadar popülist çatışmalar nedeniyle sürdürülemediyse de bu örnek, İskoçya'da olduğu gibi, milliyetçilik ve yeşiller arasında gerilimin yanında resmî veya gayriresmî uzlaşmanın da var olabildiğine işaret etmektedir.

Katalonya, bir diğer örnektir. Bağımsızlık yanlısı cumhuriyetçi sol parti olan ERC (*Esquerra Republicana de Catalunya*) önemli bölgesel çevre yasalarının çıkarılmasına çalışmıştır. Katalan Parlamentosu, İskoçya'da çıkarılan yasaya benzer bir yasayı, Katalan "İklim Aciliyeti Yasasını" çıkararak 2027 yılına kadar Katalonya'daki tüm nükleer tesislerin kapanmasını ve CO2 emisyonunun 2030 yılına kadar en az yüzde 27'ye indirilmesini ön görmüştür (Conversi & Hau, 2021: 1096). Ancak söz konusu yasa, İspanya'nın en üst yargı mercii olan Yüksek Mahkeme

tarafından 1978 İspanyol Anayasası'na göre özerk yönetimlerin yetkisini aştığı gerekçesiyle anayasaya aykırı bulunarak iptal edilmiştir (Conversi & Hau, 2021: 1096). Yine de ERC, iklim konusunda etkin bir parti olmayı sürdürmektedir. Parti, iç tüzüğünde yer verilen insan hakları ve çevrecilik ile ilgili tanımlardan ve yukarıdan belirtilen eylemlerden yola çıkan yazarlara göre, ERC gibi azınlık milliyetçisi partilerin, insan hakları gibi ulusüstü değerlerle (ulusal) çevre değerlerini birleştirebilme kapasiteleri bulunmaktadır (Conversi & Hau, 2021: 1098). Katalan ve Bask sol milliyetçi partilerini yerel ve İspanya ulusal parlamentosundaki söylemleri bağlamında inceleyen Kerr (2023) de bunların gerek bölgesel gerek devlet düzeyinde çevresel kaygıları, milliyetçi talepleri için çerçevelemek suretiyle araçsallaştırarak siyasallaştırdıklarını ve dile getirdiklerini ileri sürmüştür.

Azınlık milliyetçilikleri, milliyetçilik ile iklimsel uyum politikalarının uzlaştırılması bağlamında umutlu olanlar, örneğin Malloy (2009), Baltık ülkelerinin bugünkü hallerinin, yani milliyetçiliğin yeşil politikanın önünde seyretmesi olgusunun geçici olduğunu ve yeşil vatandaşlık çerçevesinde bir ulus anlayışının yerleşmeye matuf olduğunu düşünür. Soruna milliyetçiliği ve ulus devletleri de dâhil eden yazarlar da benzer şekilde ister devlet-altı etnisiteler için ister devletli uluslar için olsun böyle bir dönüşümün imkânlarını yoklamaktadırlar. Posocco ve Watson (2022b), Yansımali Yeşil Milliyetçilik (*Reflexive Green Nationalism*) diye tabir ettikleri yeni bir ulus-devlet ile vatandaş bağı önermektedirler. Yazarlara göre klasik modernleşmeden ayrı düşünülemeyen ve “kendi kendini putlaştıran ve eleştirel olmayan” bir türe tekabül eden “Kaynak Milliyetçiliğinden” tamamen ayrılan Yansımali Yeşil Milliyetçilik, “ulusal modernizasyon projelerinin yarattığı riskler üzerine eleştiriyi ve düşünmeyi kabul eder, teşvik eder ve çözüm arayışını kolaylaştırır (Posocco & Watson, 2022b: 11). Yine Conversi ve Posocco (2022: 5), Avrupalı ulus devletlerdeki örnek olaylar üzerinde yaptıkları analizlerinde çevrecilik ile milliyetçilik arasındaki bağı mümkün kılan faktörleri şöyle sıralamışlardır: “(1) çevreci idealler geleneği; (2) tabandan çevre aktivizmi; (3) uzun vadede sürdürülen çevre politikası; ve (4) toplumun çeşitli düzeylerinde sürdürülebilir uygulamalar”. Bu faktörleri temel alarak Almanya, İsviçre, Norveç gibi ülkelerde örnek olabilecek, vatandaşların yoğun ve demokratik katılmalarına dayandırılan yerel yönetim düzenlemelerini ele almışlardır (Conversi & Posocco, 2022).

5. SONUÇ

Berlin Duvarı'nın yıkılması, Sovyetler Birliği'nin dağılması, kısaca Soğuk Savaş'ın sona ermesi siyasal düşüncede belirgin bir iyimserlik havasına ya da bir tür stabil hâl algısına yol açmışsa da bunun gerçekçi olmadığı vakalarla kısa sürede ortaya çıkmıştır. En başta eski Sovyet ulusları, kaynakların bu yeniden dağıtımında etkin olabilmek için çatışmışlardır. Bunun son aşaması Rusya ve Ukrayna savaşıdır. Almanya uzunca bir süre politik kültürel ve psikolojik farklılıklarıyla “Doğu Almanları” nasıl entegre edeceğine yoğunlaşmıştır. Avrupa 90'larda çok sakin görünse de 2000'lerden itibaren, özellikle 2008 krizinden sonra uluslararası göçmen karşıtlığı ve kaynak milliyetçiliği arasında savrulmaktadır. Enerjide bağımlılığı azaltma ideali, Polonya gibi ülkeleri AB normlarından kopuş noktasına getirebilmiştir. İngiltere, Kıta Avrupası ile bağlarını, sırtından bir yük atar gibi Brexit ile koparmıştır. Ancak kendi içinde, örneğin İskoçlara ve İrlandalılara karşı bu kararını haklılaştırılmamıştır. ABD, Çin ile açıkça ticaret savaşı vermektedir. ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi, uluslararası normları bir tür anarşiye sevk etmesine sebep olmuştur. Özellikle Orta Doğu'da fundamentalist hareketler tarihte görülmemiş bir hareket alanına sahip olmuştur. BRICS, kendisine ayrı bir kalkınma hikâyesi üretmeye çabalamakta ise de henüz çok gevşek bağlara sahiptir.

Kısaca dünya, ulusların çatıştığı sahne olmaya devam etmektedir. Bu arada iklim değişikliği de tüm ulusların varoluşu için en ciddi tehditlerden biri hâline gelmiştir. Ulusüstü kurumların küresel nitelikli tedbirleri kısmen benimsenmiştir ve uygulanmaktadır. Yine de çatışan ulusal çıkar söylemleri ve kaynaklar üzerindeki rekabet, küresel riskin hâlâ tüm insanlar için geçerli olduğuna dair uyarıcıdır. Beck'in (1992: 37) kavramsallaştırmasıyla, bir zamanlar meşrulaştırılabilen “görünmez ikincil yan etkiler”, artık görünür hâle gelmiştir ve risk, yazarın “bumerang etkisi” diye tabir ettiği şekilde, kararı veren için de karardan etkilenen için de aynıdır. Ulus-devletlerin hâlen en güçlü siyasal aktörler oldukları ve milliyetçiliğin yaygınlığı göz önüne alındığında, söz konusu yapıların ve ideolojinin kendisini bu yeni duruma nasıl uyarlayacağını anlamaya çalışmak daha makul bir seçenektir.

Milliyetçilik ile çevresel veya iklim uyumu arasındaki ilişki, çoğu kez doğanın diğer uluslar ile rekabette araçsallaştırıldığı formlarda kendini göstermektedir. Ulusal kaynaklar üzerinde tam egemenlik sağlandığında milliyetçiliğin yeşil formu sönmülenebilmektedir. Makalede ele alınan geçmiş örnekler bu konuda uyarıcıdır. Yine de söz konusu dönemler, henüz iklim aciliyetinin genel kabul gördüğü ve riskin ulusal politika karar vericileri tarafından isabetli değerlendirilebildiği yıllar değildir. Hiç de

küçümsenemeyecek olan Trumpizm ve benzerlerinin sağ popülizmine rağmen ulus devletler de artık riskin farkındadır. Bu nedenle net sıfır emisyon hedeflerinde, en azından resmî düzeyde mutabık kalınmıştır.

Yine de milliyetçilik ve iklimsel uyum hâlen gergin bir ilişkiye sahiptir. Yukarıda “milliyetçiliğin imkânları” üzerine yapılan çalışmalardan ve verilen örneklerden anlaşılabilceği gibi ulus-devletin çevresel politikalarında vatandaş katılmasına dayanan başarıları, bölgesel ve kısmîdir; her şeyden önce örnekler, Avrupalı refah toplumlarını ve o da belirli bölgelerini kapsamaktadır. Yoksulları daha yoksul yapmadan ya da en azından refah toplumları ile aralarındaki makası daha fazla açmadan, adil bir çözüm üretilmedikçe, milliyetçilik ile iklimsel uyum arasındaki gerginlik kolaylıkla aşılır görünmemektedir.

Siyaset, salt çatışmaları değil, imkânları da içerir. Umut edebilmek için yeryüzündeki insan yaşamının demokratik ve adil bir şekilde sürdürülebilmesi ile ulus-devlet ve milliyetçilik arasındaki ilişkinin uzlaşma alanlarını gerek ampirik gerek teorik düzeyde incelemek sosyal bilimlerin açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

“EU Referendum: Results”. (t.y.). *BBC News*. https://www.bbc.co.uk/news/politics/eu_referendum/results. [Erişim tarihi: 13.06.2023].

Achenbach, J. (2019, August 18). Two mass killings a world apart share a common theme: ‘ecofascism’. *The Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/science/two-mass-murders-a-world-apart-share-a-common-theme-ecofascism/2019/08/18/0079a676-bec4-11e9-b873-63ace636af08_story.html. (Erişim Tarihi: 27.08.2023).

Arbatli, E. (2018). Resource nationalism revisited: A new conceptualization in light of changing actors and strategies in the oil industry. *Energy Research & Social Science*, 40, 101–110.

Armiero, M. & von Hardenberg, W. G. (2013). Green rhetoric in blackshirts: Italian fascism and the environment. *Environment and History*, 19(3), 283–311. <https://doi.org/10.3197/096734013X13690716950064>

Barkdull, J. & Harris, P. G. (2017). Political science and severe climate change. *St Antony's International Review*, 13(1), 120-140.

- Barry, J. & Eckersley, R. (Eds.). (2005). *The state and the global ecological crisis*. Cambridge: The MIT Press.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. (Trans. M. Ritter). London: Sage.
- Beeson, M. (2010) The coming of environmental authoritarianism. *Environmental Politics*, 19(2), 276-294, DOI: 10.1080/09644010903576918
- Biehl, J. & Staudenmaier, P. (2011). *Ecofascism revisited: Lessons from the German experience*. Porsgrunn: New Compass Press.
- Bond, A. R., Sagers, M. J., Dienes, L., Goble, P., Harris, C. D., Kingkade, W. W., Lewis, R. A., Micklin, P. P., Mikesell, M. W., Parming, T., Pryde, P. R., Schwartz, L. & Winston, V. H. (1989). Panel on nationalism in the USSR: Environmental and territorial aspects. *Soviet Geography*, 30(6), 441-509. DOI: 10.1080/00385417.1989.10640785
- Burns, C. & Carter, N. (2018). Brexit and UK environmental policy and politics. *Revue Française de Civilisation Britannique*, 23(3), retrieved from <http://journals.openedition.org/rfcb/2385> at April 12, 2023, DOI : 10.4000/rfcb.2385
- climatewatchdata. (2023). Historical GHG emissions. https://www.climatewatchdata.org/ghg-emissions?end_year=2020&start_year=1990. [Erişim tarihi: 07.09.2023].
- Conklin, B. A. & Graham, L. R. (1995).The shifting middle ground: Amazonian Indians and eco-politics. *American Anthropologist*, 97(4), 695-710.
- Conversi D & Posocco L (2022) Which nationalism for the Anthropocene? A comparative study of exemplary green nation-states. *Frontiers in Political Science*, 4, 857597. doi: 10.3389/fpos.2022.857597
- Conversi, D. & Hau, M. F. (2021) Green nationalism. Climate action and environmentalism in left nationalist parties. *Environmental Politics*, 30(7), 1089-1110, DOI: 10.1080/09644016.2021.1907096.
- Conversi, D. (2020a). The ultimate challenge: Nationalism and climate change. *Nationalities Papers*, 48(4), 625-636. doi:10.1017/nps.2020.18.

- Conversi, D. (2020b). The future of nationalism in a transnational world. In J. Stone, R. M. Dennis, P. Rizova, X. Hou (Eds.), *The Wiley Blackwell Companion to Race, Ethnicity, and Nationalism* (pp. 43 – 59). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Conversi, D. (2022). Gellner in the Anthropocene: Modernity, nationalism and climate change. P. Skalník (Ed.), *Ernest Gellner's Legacy and Social Theory Today* içinde (pp. 155-184). Cham: Palgrave Macmillan.
- Crutzen, P. J. (2002). Geology of mankind. *Nature*, 415, 23. <https://doi.org/10.1038/415023a>.
- Dawson, J. I. (1996). *Eco-nationalism: Anti-nuclear activism and national identity in Russia, Lithuania, and Ukraine*. Durham and London: Duke University Press.
- De-Shalit, A. (2006). Nationalism. A. Dobson & R. Eckersley (Eds.), *Political Theory and the Ecological Challenge* içinde (pp. 75-90). Cambridge: Cambridge University Press.
- Deudney, D. (2006). Security. A. Dobson & R. Eckersley (Eds.), *Political Theory and the Ecological Challenge* içinde (pp. 232-252). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511617805.015
- Eckersley, R. (2004). *The green state: Rethinking democracy and sovereignty*. Cambridge: The MIT Press.
- Forchtner, B. (Ed.). (2019). *The far right and the environment: Politics, discourse and communication*. London: Routledge.
- Fowler, C. & Jones, R. (2006). Can environmentalism and nationalism be reconciled? The Plaid Cymru/Green Party alliance, 1991–95. *Regional & Federal Studies*, 16(3), 315-331. DOI: 10.1080/13597560600852524
- Galbreath, D. J. & Auers, D. (2009). Green, black and brown: Uncovering Latvias environmental politics. *Journal of Baltic Studies*, 40(3), 333-348. DOI: 10.1080/01629770903086244
- Gellner, E. (2018). *Uluslar ve ulusçuluk*. (Çev. G. G. Özdoğan & B. Eranlı Behar). İstanbul: Hil.
- Ginn, F. (2008). Extension, subversion, containment: Eco-nationalism and (post)colonial nature in Aotearoa New Zealand. *Transactions of the*

- Institute of British Geographers*, 33(3), 335–353.
<https://doi.org/10.1111/j.1475-5661.2008.00307.x>
- Hayton, R (2016). The UK Independence Party and the politics of Englishness. *Political Studies Review*, 14(3), 400-410, doi.org/10.1177/1478929916649612
- Hazucha, A. (2002). Neither deep nor shallow but national eco-nationalism in Wordsworth's guide to the Lakes. *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 9(2), 61–73. <https://doi.org/10.1093/isle/9.2.61>
- IPCC. (2018). Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, H.-O. Pörtner, D. Roberts, J. Skea, P.R. Shukla, A. Pirani, W. Moufouma-Okia, C. Péan, R. Pidcock, S. Connors, J.B.R. Matthews, Y. Chen, X. Zhou, M.I. Gomis, E. Lonnoy, T. Maycock, M. Tignor, and T. Waterfield (eds.)]. In Press. Intergovernmental Panel on Climate Change
- Jaspal, R., Nerlich, B. & Lemańczyk, S. (2014). Fracking in the Polish press: Geopolitics and national identity. *Energy Policy*, 74, 253-261. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.09.007>.
- Javeline, D. (2014). The most important topic political scientists are not studying: Adapting to climate change. *Perspectives on Politics*, 12(2), 420-434.
- Kaplan, R. (1994). The coming anarchy. *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1994/02/the-coming-anarchy/304670/>. [Erişim tarihi: 05.09.2023].
- Kelley, C. P., Mohtadi, S., Cane, M. A., Seager, R., & Kushnir, Y. (2015). Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 112(11), 3241–3246. <https://doi.org/10.1073/pnas.1421533112>
- Kerr, S. (2023). Greening self-government? Incorporation of environmental justifications into sub-state nationalist claim making in Spain. *Ethnicities*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/14687968231171168>

- Lubarda, B. (2020). Beyond ecofascism? Far-right ecologism (FRE) as a framework for future inquiries. *Environmental Values*, 29(6), 713-732. DOI: 10.3197/096327120x15752810323922
- Malloy, T. H. (2009). Minority environmentalism and eco-nationalism in the Baltics: Green citizenship in the making? *Journal of Baltic Studies*, 40(3), 375-395. DOI: 10.1080/01629770903086269
- Marcinkiewicz, K. & Tosun, J. (2015). Contesting climate change: mapping the political debate in Poland. *East European Politics*, 31(2), 187-207. DOI: 10.1080/21599165.2015.1022648
- Margulies, M. (2021). Eco-Nationalism: A historical evaluation of nationalist praxes in environmentalist and ecologist movements. *Consilience*, 23, 22-29. <https://doi.org/10.7916/consilience.vi23.6226>
- McLeman, R., & Gemenne, F. (Eds.). (2018). *Routledge handbook of environmental displacement and migration*. London: Routledge.
- McNeill, J. R. (2000). *Something new under the sun: An environmental history of the twentieth-century world*. New York : W.W. Norton & Company.
- Mittiga, R. (2022). Political legitimacy, authoritarianism, and climate change. *American Political Science Review*, 116(3), 998-1011. doi:10.1017/S0003055421001301
- NASA. (2023). Carbon dioxide. <https://climate.nasa.gov/vital-signs/carbon-dioxide/>. [Erişim tarihi: 07.09.2023].
- Ondieki, G. Shetty, D., & See, A. B. (January 3, 2023). Climate change puts more women at risk for domestic violence. *The Washington Post*, <https://www.washingtonpost.com/climate-environment/2023/01/03/domestic-violence-climate-change-umoja/>. [Erişim tarihi: 08.06.2023].
- Paterson, W. & Southern, D. (1991). *Governing Germany*. Oxford: Blackwell.
- Posocco, L., and Watson, I. (2022a). Nationalism and environmentalism: The case of Vauban. *Nations and Nationalism*, 28(4), 1193-1211. doi: 10.1111/nana.12823.
- Posocco, L. & Watson, I. (2022b). Reflexive green nationalism (RGN): A sociological antidote to the climate crisis? *Frontiers in Sociology*, 7, 1021641. doi: 10.3389/fsoc.2022.1021641

- Radkau, J. (2017). *Doğa ve iktidar: Global bir çevre tarihi*. (Çev. N. Güder). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rees W. E. & Wackernagel, M. (2023). Ecological footprint accounting: Thirty tears and still gathering steam. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 65(5), 5-18. DOI: 10.1080/00139157.2023.2225405
- Rokkan, S. (1999). *State formation, nation-building, and mass politics in Europe: The theory of Stein Rokkan*. (Ed. P. Flora, S. Kuhnle & D. Urwin). Oxford: Oxford University Press.
- Silone, İ. (1966 [1933]). *Fontamara*. (Çev. Sabahattin Ali). Ankara: Toplum Yayınevi.
- Sobolewska, M., & Ford, R. (2020). *Brexitland: Identity, diversity and the reshaping of British politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steffen, W., Crutzen, P. J., & McNeill, J. R. (2007). The Anthropocene: Are humans now overwhelming the great forces of nature. *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 36(8), 614-621. [https://doi.org/10.1579/0044-7447\(2007\)36\[614:TAAHNO\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1579/0044-7447(2007)36[614:TAAHNO]2.0.CO;2)
- Sarıbay, A. Y. (25 Mart 2020). Devlete bulaşan virüs. *Fikirturu*. <https://fikirturu.com/toplum/devlete-bulasan-virus/> (Erişim tarihi: 30.08.2023).
- Spaiser, V., Dunn, K., Milner, P., & Moore, J. (2022, July 6). Climate change threat and authoritarianism: Initial experimental evidence and open questions. <https://doi.org/10.31234/osf.io/qftvc>

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2023 CİLT/VOL: 7 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

**ULUSLARARASI PAZARLAMADA
MARKALAŞMA: MAC VE PASTEL KOZMETİK
FİRMALARI ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

**BRANDING IN INTERNATIONAL MARKETING: AN
APPLICATION ON MAC AND PASTEL COSMETICS
COMPANIES**

Doç. Dr. Salih MEMİŞ

Makalenin
Gönderim Tarihi:
27/03/2023

Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaş
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Lojistik Bölümü
salih.memis@giresun.edu.tr
Orcid: 0000-0003-1345-3618

Makalenin
Kabul Tarihi:
13/10/2023

Gamze KESKİN
Giresun Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik
Yönetimi Bölümü
g.keskinnnn@gmail.com
Orcid: 0000-0002-7159-346X

Doi: 10.59274/enderun.1271428

ÖZET

Bu çalışma, marka faydasının kozmetik ürün satın alma boyutlarına ve sosyal medya pazarlama aktivitelerine olan etkisini inceleyen, nicel verilere dayalı bir araştırmayı kapsamaktadır. Uluslararası pazarda iyi bir konumda, fiyat düzeyi yüksek bir marka olan Mac kozmetik markası ile Türkiye’de yerel pazarda üretilen, ancak uluslararası pazarda da iyi bir konuma gelmiş olan Pastel markası üzerinden 401 adet anket verisi ile analiz edilerek incelenmiştir. Toplanan veri üzerinde uygulanan regresyon analizleri neticesinde marka faydası ve kozmetik ürün satın alma boyutları ile, marka faydası sosyal medya pazarlama aktiviteleri arasında ve kozmetik ürün satın alma boyutları ile sosyal medya pazarlama aktiviteleri üzerinde de istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka Faydası, Kozmetik Ürün Satın Alma Boyutları, Kozmetik, Sosyal Medya Pazarlama Aktiviteleri.

ABSTRACT

This study includes a quantitative data-based research that examines the effect of brand utility on cosmetic product purchasing dimensions and social media marketing activities. It has been analyzed and analyzed with 401 survey data on the Mac cosmetics brand, which is in a good position in the international market, with a high price level, and the Pastel brand, which is produced in the local market in Turkey but has a good position in the international market. As a result of the regression analyzes applied on the questionnaire, it was concluded that there is a statistically significant relationship between the dimensions of brand utility and cosmetic product purchase, and between the dimensions of brand utility social media marketing activities, and the dimensions of cosmetic product purchase and social media marketing activities.

Keywords: Brand Benefit, Cosmetic Product Purchasing Dimensions, Cosmetics, Social Media Marketing Activities.

1. Giriş

Globalleşmenin etkisiyle, değişen tüketici ihtiyaçları, ekonomik faaliyetlerdeki ilerlemeler ve teknolojik değişimlerle, ürün ve hizmet sektöründe de farklılıklar meydana gelmiştir. Bu noktada yeni modeller ortaya çıkmış ve sistem sürekli olarak gelişim halinde seyir göstermiştir. İşletmelerin en önemli aracı olan pazarlama kavramı da bu süreçten etkilenmiş, buldukları dönemin koşulları, sosyal, politik ve kültürel eğilimler gibi dinamiklerden de etkilenerek şekillenmiştir. Bu gelişmelerin bir yansıması olarak firmalar, ihtiyaçlarını yerel pazarların karşılayamaması durumunda uluslararası pazarlara açılmıştır.

Uluslararası pazarda faaliyet göstermek, markalı ürün statüsüne ulaşabilmek, ürünün pazarda isminden söz ettirebilmek ve işletmenin pazardaki ticaret hacminin gelişmesi sürdürülebilir rekabet avantajı kazanılması konusunda işletmelerin olmazsa olmazlarından biri olarak görülmektedir (Mete vd., 2017: 646).

Marka kavramı, medeniyetler tarihinden itibaren tam bir tanıma varılamamış olsa bile varlığını sürdürmektedir. Eski dönemlere ait kazıların incelemesi yapıldığında eserlerde bulunan çizimler veya semboller markanın hep var olduğunu kanıtlar düzeyde desteklemektedir. Küresel ekonomik entegrasyonun hızlanması ile birlikte üreticiler ve tüketiciler arasında marka kavramı yoğun bir araştırma konusu haline gelmiştir. İşletmelerin birbirinden farklılaşarak rekabet avantajı kazanmaları için oluşturması gerekli olan en önemli aracı faktör markadır (Özbek ve Esmer, 2022, 148). Marka kavramını sadece bir isim veya logo olarak değil, faydalarını da ele alarak baktığımızda tüketiciler adına büyük bir önem ifade

ettiği anlaşılmaktadır. Yaşam koşullarındaki dinamiklerin değişimi tüketicilerinde marka kavramına olan bakış açısını değiştirmektedir. Piyasalarda yoğun rekabetin oldukça önem taşıdığı görülmektedir. Marka kavramının bir tanım olmasıyla birlikte marka tablosu da genişlemiş, literatüre pek çok yeni kavramı beraberinde getirmiştir.

Marka faydası, marka imajı, marka kimliği, marka sadakati gibi kavramların şekillenmesinde önemli bir yer oluşturmaktadır. Tüketiciler satın aldıkları ürüne dair satış öncesi ve sonrasında bir problem yaşanmaması adına markalı ürünlere talep göstermek isteyecektir. Markalı üründen elde ettikleri fayda kapsamında markalı ürüne karşı bağımlılıkları da artacaktır. İşletmelerin yeni müşteriler kazanmak ve mevcut müşterileri de kaybetmemek adına markaya duyulan güveni sağlamaları gerekmektedir. Bu sayede tüketicilerin başka ürünlere olan talep risklerini azaltıp, mevcut ürüne karşı bağlılığı oluşacaktır. Pazarlamada aynı kalite ve fiyat standardında ürün ve hizmet seçeneklerinin çeşitliliği nedeniyle üreticiler hizmete sundukları ürün kalitelerini birbirinden ayırmak için yeni arayışlara girmiş olup, tüketicilerin zihninde yer edinebilmek için markalaşma kavramına başvurmuşlardır. Pazara sunulan ürünlerin kalite bakımından benzer olması ve ürün taklitlerindeki artış, aynı faydayı sağlayacak ürün çeşitliliğinin de artmasına yol açmaktadır.

Markalaşma kavramı, rakip marka ürünlerinden farklılaştırma zorunluluğu da beraberinde getirmektedir. Firmalar için farklılaşma mecburi bir unsurdur. Bu sayede üreticiler, müşterilerinin ürünler arasındaki farklılıkları belirlemelerini ve yüksek faydayı sağlayan ürünü tercih etmelerine yönelmeleri sağlanacaktır. Markalaşma, işletmelerin pazarlama stratejileri, ürün analiz süreçlerinde de kendilerini geliştirebilmelerine etki etmektedir. İşletmelerin pazardaki hedeflemiş olduğu paylarına ulaşabilmeleri ve uzun vadeli şekilde rekabet atmosferinde faaliyetlerini göstermeleri gibi pek çok olumlu etki sağlayabilmektedir (UİBGS, 2017, 16). Tüketiciler ürünlerini en iyi şekilde tanıtarak artan rekabet koşullarında başarılı olabilmek için diğer markalardan bir adım önde olmaya çalışacaklardır. Tüketici tatminini sağlamak ve bunu sürdürülebilir kılmak, işletmeler için büyük bir önem taşımaktadır. Güçlü bir marka olmak için doğru stratejileri maksimum düzeyde uygulayan firmalar pazarda ayakta kalabilmeyi başarabilecektir. Markalaşmayı başaramayan bir ürünün piyasada uzun vadede kalıcı olması gibi bir durum söz konusu olamamaktadır. Marka oluşturabilmek zor ve pahalı bir süreçtir ancak işletmeye oldukça büyük yararlar sağlamaktadır. İleri görüşlü ve pazardaki konumlarını devam ettirme hedefinde olan işletmeler, markanın kurulum sürecinde iken doğru yatırımlar ve düzenlemeler yapması ile kısa zamanda markalaşmayı doğru bir şekilde

devamlılığı sağlayabilmektedirler (Gemci vd., 2009, 113).

Günümüzde yaşanan ileri teknolojik gelişmeler bir ivme kazanmasıyla birlikte tüketiciler firma hakkında şeffaf bilgiye anında ulaşabilir hale gelmiştir. Tüketicilerin pek çok konuda bilgi sahibi olmasıyla birlikte çevresel konulara da hassasiyetleri oluşmuştur. Özellikle kozmetik sektöründe kullanım sonrası çevreye zarar verebilecek olan ürünlerin tercih edilmediği görülmektedir. Bu durumda kozmetik ürün alışverişlerinde içinde bulunduğumuz doğaya fayda sağlayacak, toplumsal hassasiyetler göz önünde bulundurarak tüketim yaptıklarına da dikkat ettikleri görülmektedir. Tüketicilerin satın alma eylemini gerçekleştirirken alacakları ürünü ve ürünü alırken hangi faktörlerden etkilendikleri noktasında birçok belirleyici etkenin olduğunu söylemek doğrudur. En iyi faydayı sağlamak üreticilerin diğer markalardan fark yaratmak adına üzerinde durması gereken önemli konulardan biridir. Satın alma süreçlerinde marka üzerinde doğru reklamları uygulamaları veya ürün hakkındaki bilgilere olan ulaşılabilirliği kolaylaştırmaları tüketicinin ürüne ilgi göstermesine teşvik etmektedir. Tüketiciler satın alma kararı aldıklarında temel ihtiyaçlarını karşılayıp problemlerine uygun çözümü sağlayan ürün araştırması yaparken ürünün onlara sağladığı faydalara bakacaktır. Burada marka kavramının alt başlığı olarak nitelendirdiğimiz marka faydası önümüze çıkmaktadır. Marka faydasının ürün üzerinde hangi temel ihtiyaçları giderdiğini, tüketicinin beklentilerini tatmin etme düzeylerinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Yaşam standartlarındaki değişimlerin artış göstermesi ile kozmetiğin ve kozmetik ürünlerin hayatımızdaki yeri büyük bir önem arz etmektedir. İş ve sosyal yaşantıda hem kadınların hem de erkeklerin bakımlı ve temiz olmalarına hitap etmekte olan gelişimini daimi olarak koruyarak dünyada önemli bir pay sahibine ait sektörlerden biridir (Bayat, 2022, 11). Uluslararası pazarda kozmetik sektörü bu bağlamda önemli paya sahip olan sektörlerin başında gelmektedir. Kozmetik ürünler, kullanım amaçlarına göre farklılaşmaktadır. Bu boyutta tüketicilerin kozmetik ürün satın almalarında önem verdikleri kriterler açısından düzenleyici bir rol oynamaktadır. Kozmetik sektörü kadar kozmetik ürün tüketicileri de önemli bir araştırma konusu olarak görülmektedir. Pazardaki rekabet atmosferine ayak uydurmaya çalışan işletmeler rakip firmalardan önde olmak için başvurdukları yollar geniş bir yelpazede yer alır. Toplumun geniş bir kesimde markalı ürünlere olan yönelimler, satın alma davranışlarında belirgin hale gelmekte; reklam, sponsorluklar, tanıtım şekilleri gibi yeni pazarlama kalıpları görülmektedir.

Kozmetik sektörü pazarlama faaliyetlerinde geleneksel satış metodu olan

yüz yüze satış şeklinin yerine geçerek günümüzde en fazla etkileşim sağlayan kanallardan biri olan sosyal medya kavramlarına yöneldikleri görülmektedir. Sosyal medya kozmetik markalarının tüketiciye sunacağı faydanın aktarılmasında büyük bir stratejik role sahiptir. Teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği sosyal medya pazarlama yöntemleri de tüketiciye doğru ürünü seçmeleri adına büyük bir katkı sağlamaktadır. Araştırmanın öncelik olarak amacı marka faydasının kozmetik ürün satın alma boyutlarının sosyal medya pazarlama aktivitelerine olan ilişkini incelemektedir.

Bu araştırmada uluslararası pazarda iyi bir konumda, fiyat düzeyi yüksek bir marka olan MAC kozmetik markası ile Türkiye’de yerel pazarda üretilen, ancak uluslararası pazarda da iyi bir konuma gelmiş olan Pastel markası seçilmiştir. Bu iki marka üzerinde kullanılan ölçekler ile 401 adet online anket katılımcılara cevaplandırılmış, sonuçlar üzerinde bir analiz yapılmaya çalışılmıştır.

2. Kozmetik Ürün Satın Alma Boyutları

Mezopotamya, Avrupa Mısır gibi pek çok uygarlık tarafından kozmetik sektörü ürünleri güzel görünebilmek ve sağlık açısından kullanılmıştır. 20. yüzyıldan itibaren hızla gelişme göstererek rekabetin yoğun olduğu sektörlerden biri haline gelmiş ve 21. yüzyıl itibarıyla ürün çeşitliliğine ulaşılabilirliğinde kolay bir atmosfer oluşmuştur. (Hund ve Dodds, 2011’den akt. Göçer, 2019, 13). Günümüzde yaşam standartlarının yükselmesi ve insanların kişisel bakımlara olan ilgilerinin artmasıyla tüketicilerin kozmetik ürün talepleri farklılaşarak artmıştır. Bu artış kozmetik sektöründe alışveriş yapacak tüketicileri ve firmaları farklı arayışlara itmiştir.

Kozmetik endüstrisi bu rekabetle başa çıkabilmek adına satış yöntemlerinde sürekli yeniliğe gitmektedir (Özçatal, 2018, 25). Kozmetik sektörü uluslararası ticarete önemli sektörlerden biri olmuştur. Kadınların ekonomik anlamda rol kazanması ve sosyal çevresel faktörlere uyum gösterme gibi durumların oluşmasıyla kendilerini daha iyi hissetmeleri açısından büyük bir katkı sağlamaktadır (Villi ve Kayabaşı, 2013, 1). 20. yüzyıl ile birlikte kimya ve sağlık alanlarında hızla değişen teknolojik gelişmeler ile kozmetik ürün pazarı oldukça ilerleme kaydetmiştir. Kozmetik sektörünün ortaya çıkması ve bireylerin kozmetik ihtiyaçlarının artması ile kozmetik ürünlere göre statü oluşmuştur. Örneğin; Avrupa’da makyaj yapıyor olmak bir sosyal statü göstergelerinden biri haline gelmiştir. Max Factor, Elizabeth Arden gibi markaların kozmetik sektörünün ilk patladığı yıllarda kurulan firmalardan biridir (Çomoğlu, 2012, 1-8).

Son yıllarda kozmetik sektörü kadınlara özgü bir sektör gibi algılanıyor olsa da bu anlayış değişmiş erkekler tarafından da kişisel bakım ve kozmetik ürün kullanımını artmış, kozmetik sektörünün büyümesine katkı sağlanmıştır. Türkiye’de pazarda yerli yabancı kozmetik firmalarına sahip olmasıyla kozmetik sektörünün gelişmesine katkı sağlamaktadır. Markaların alternatiflerinin olması tüketicilerin seçici bir karar verme sürecinde olmalarını getirmektedir. Yoğun rekabet tüketicilerin kozmetik ürün alışkanlıklarına daha fazla önem kazandırmaktadır (Şen, 2021, 16). Dünya kozmetik sektöründe üretim yapan şirketlerin çoğu Türkiye’de üretim, dağıtım ve distribütörlük birimleri vardır. Franchising ve ortaklık anlaşmaları ile de faaliyetler yürütülmektedir. Türkiye’de kozmetik sektörü daima büyüme eğilimi göstermekte ve her yıl pozitif oranda büyüdüğü saptanmıştır (Özçatal, 2018, 45). Türk kozmetik sektöründe kişisel bakım ürünleri yüksek kalite standardı sunmaktadır. Sektördeki firmaların bazıları Türkiye’de üretim faaliyetleri gösterirken, bazıları da lisans sözleşmeleri kapsamında ücretli imalatçılarla ürünlerini üretip, pazarlamaktadır (ITA, 2016). Kozmetik Sektörünün gelişimi ile birlikte firmalar hedef kitleye ulaşabilmek için yeni satış yöntemleri geliştirmiştir. Bunlar; çevrimiçi satış, doğrudan satış ve perakende satış olarak gruplara ayrılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, satış yöntemleri ve pazarlama yöntemleri arasındaki ilişkiye değinilmiştir (Göçer, 2019, 15).

Tablo 1. Kozmetik Ürünleri Pazarlama

Pazarlama Yöntemleri	Söylenti	Promosyon	Reklam/İmaj	Ambalaj Tasarımı	Yüzyüze Kullanım Deneyimi
Online Satış	✓	✓	✓	✓	✓
Doğrudan Satış	✓	✓	✓	✓	✓
Perakende Satış	✓	✓	✓	✓	✓

Kadınların sosyo-ekonomik statülerinde güçlenmesiyle, kadınların sosyal kaygıları üzerinden kozmetik sektörünün seçtiği reklamlarda kadının konumunun gelişmesine yönelik mücadeleler yansıtılmaktadır (Özden ve Özden, 2020, 1). Kozmetik ürünlerin içeriklerinde pek çok kimyasal madde bulunmaktadır. İnsan sağlığına olumsuz etkileri bulunan bu ürünlerin pazarlanmasında firmaların daha etik bir anlayış ile ürün üretimlerini değerlendirmeleri konusunda hassasiyet beklenmektedir. Firmaların bitkisel ve insan sağlığını tehlikeye sokmayacak ürünler üretmesi pazarlama çabalarının ana teması olmaktadır. İnsan sağlığını tehlikeye sokmayan ve çevre kirliliğinin önlenmesine destek olan firmaların ürünleri

pazarda rekabet halinde olacaktır. Çevreci bir bakış açısıyla duyarlı ürün ve hizmet üretilmesi tüketici tercihlerini yakından etkilemektedir (Çabuk ve Südaş, 2013, 116-117).

Pazarlama aktivitelerinde önemli bir parça olan kozmetik sektörü sosyal medyanın gelişimiyle pazarlama açısından farklılıklar yaratmıştır. Tüketicilerin pek çoğu internette kozmetik ürünlere dair aramalar yapmaktadır. Sosyal medya fenomenlerinin hem ürün tanıtımı yapması hem de kendi isimlerine ait kozmetik ürün çıkartmaları kozmetik sektörüne hareketlilik katmaktadır. Sosyal medya fenomenlerinin ürün tanıtımında oldukça büyük etkisi mevcuttur (Akın, 2021, 16). Kozmetik sektörü son yıllarda teknolojik gelişmelerin çağ atlaması ve pazarlama stratejilerinde satış modellerinin değişmesiyle reklam sektöründe önemli bir yer edinmiştir. Günümüzde markaların geleneksel reklam pazarlama modelinin yerini tüketicilerle etkileşimin daha yoğun yaşandığı sosyal medya kanallarına yönelerek ayak uydurdukları görülmektedir. Bu sosyal medya kanallarına örnek olarak Youtube ve Instagram pazarlama metodlarının en sık kullanıldığı platformlardır. Fenomenlerin, Youtube üzerinden kozmetik sektörü ile ilgili ürün bilgilendirmeleri kişilere merak uyandırmakta ve bu içeriklerin izlenme oranları her geçen gün artış göstermektedir. (Gupta vd., 2016'dan akt. Ünsal vd., 2020, 41).

Sosyal medyanın bu şekilde tüketiciler üzerinde etkisini göz önünde bulundurarak kozmetik sektörü markaları sosyal medya fenomeni dediğimiz kişiler Vloggerlarla iş birliği yaparak ürünlerinin tanıtılmalarında destek almaktadır. Ayrıca ürünlerini deneme olarak Vloggerlara yollayan markalar, tüketicilerin o marka hakkında bilgi almalarına çalışmaktadırlar. Sosyal medya kanalları ve bu kanallarda markalarla iş birliği yapan Vloggerların tüketicilerin kendilerine fayda sağlayacak ürün satın alma davranışlarında oldukça büyük bir önem taşımaktadır (Schwemmer ve Ziewiecki, 2018).

3. Kozmetik Ürün Satın Alma Boyutlarına İlişkin Literatür Taraması

Kim ve Lee (2011) yılındaki çalışmalarında kozmetik ürün satın alma boyutlarının belirlenmesi konusunda ölçek geliştirmişlerdir.

Xuanxiaoqing vd. (2012) yılında yapmış olduğu çalışmasında, kadın kullanıcıların reklamlardan, mağazaların atmosferinden, indirim günlerinden etkilendikleri ve diğer kullanıcılarında yorumlardan etkilenecek satın alma davranışı gösterdiklerini belirtmiştir.

Papista ve Dimitriadis (2012) çalışmasında kozmetik sektörü pazarında kitleye sunulan pozitif deneyimlerin marka ve kullanıcı arasında olumlu

duygular ortaya çıkararak bir öge olduğunu belirtmiştir.

Bloemer (2013) çalışmasında, kozmetik sektöründe ürün satış danışmanları ile sunulan yüz yüze iletişimin kullanıcıların memnuniyet düzeylerinde oldukça önemli bir role sahip olduğunu belirtmektedir.

Çabuk ve Südaş (2013) yılında ‘‘Çevreci Bakış Açısıyla Kadın Tüketicilerin Kozmetik Ürün Tüketim Davranışlarının İncelenmesi’’ adlı makalesinde Kim ve Lee (2011) tarafından geliştirilen ‘‘Kozmetik Ürün Satın Alma Boyutları’’ ölçeği bulunmaktadır. Bu çalışma sonucunda insanın sağlığıyla birlikte çevreye de duyarlı içeriklere sahip olan markaların bu nitelikleri barındırmayan markalara kıyas ile bireylerin daha da olumlu tutum ve daha yüksek satın alma niyetleri barındırdıkları görülmektedir. Bir diğer bulgu olarak da etik tüketimin kozmetik ürünlerden beklenen fayda boyutlarına etki etmesidir.

Evrard (2013) yılındaki çalışmasında bağımsız kadınların kozmetik sektörünün yaşamlarında önemli bir rol oynadığı ve kadınlar ile kozmetik ürünler arasında ayrılmaz bir bağ olduğunu söylemiştir.

Hwang vd. (2014) yılındaki çalışmasında kozmetik endüstri alanında çeşitliklerin her geçen gün arttığını ve bu nedenle pazarda araştırılması gereken önemli bir konu olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmaya destek olarak Chan ve Mansori (2016) yılındaki çalışmalarında kozmetik sektörünün hem kendisi hem de hedef kitlesi önemli araştırma konularından biri olduğunu ifade etmişlerdir.

4. Yöntem

4.1. Araştırma Amaç ve Önemi

Kozmetik ürünleri özelinde uluslararası pazarlarda markalaşmaya yönelik yapılan araştırmanın amaçlarını:

- Pazarlamada önemli bir kavram olan marka faydasının kozmetik sektörüne olan etkisini araştırmak,
- Marka faydasının kozmetik ürün satın alma boyutlarının sosyal medya pazarlama aktivitelerine olan ilişkisini incelemek,
- Günümüzde en önemli pazarlama faaliyetlerinden biri haline gelen sosyal medya pazarlamasının kozmetik ürün alımında etkilerini inceleyebilmek,
- Tüketicilerin, marka faydasına, kozmetik ürün satın alma boyutlarına ve sosyal medya pazarlaması açısından satın almaya yönelik tüm tutumlarını popüler iki marka açısından inceleyebilmek şeklinde ifade etmek mümkündür.

Literatürde marka faydası, kozmetik ürün satın alma boyutları ve sosyal medya pazarlama aktiviteleri kavramları ile ilgili çeşitli araştırmalar olsa da çalışma buradan sonraki bu alanla ilgili yapılacak olan çalışmalara örnek oluşturulması hedeflenmiştir.

4.2. Araştırma Evreni ve Örnekleme

Bu araştırmanın evrenini 2022 yılında Türkiye’de ikamet eden marka kullanıcıları olan Pastel ve MAC kozmetik markalarının ürünlerini deneyimlemiş olan 18 yaş ve üzeri kullanıcılar oluşturmaktadır. Araştırmada bütçe ve zaman kısıtlamasının olması nedeniyle kolayda örnekleme modeli kullanılmıştır. Kolayda örnekleme modelinde isteyen herkes örnekleme modeli içerisinde dâhil edilebilmektedir. Bu örnekleme yöntemi zaman ve ekonomik açıdan büyük tasarruf sağlamaktadır (Ural, 2011, 43). Evreni temsil eden örnekleme için toplam 401 anket kullanılmıştır.

4.3. Araştırma Türü ve Kısıtları

Bu çalışmada, konuyla ilgili tüm kavramlara ait literatür taramaları yapılmıştır. Marka faydası, kozmetik ürün satın alma boyutları ve sosyal medya pazarlama aktivitelerine etkisine yönelik belirlenen hipotezler test edilecektir. Her araştırmada olduğu üzere bu araştırmada da belirli kısıtlamalar mevcuttur. Araştırma kozmetik sektöründe iki markaya yönelik olmasından dolayı marka sınırlandırması vardır. Başka kozmetik sektörü markalarına da araştırılma yapılması ile daha genel bir analize ulaşılacaktır. Bütçe ve zaman kısıtlaması nedeniyle kolayda örnekleme modeli seçilmiş olup bu da anket üzerinden online olarak sadece ulaşılabilir 401 kişinin katılmasına neden olmuştur.

4.4. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama yönteminde, kolayda örnekleme modeli kullanılmıştır. Ürün kullanıcılarına ulaşabilmek için hızlı ve verimli bir yöntem olan elektronik ortam aracılığıyla online form şeklinde anket düzenlenmiştir. Online anket üzerinden hazırlanan MAC ve Pastel markalarına ait anket sosyal medya üzerinden ürün kullanıcılarına iletilmiştir. Anketlerin elektronik ortamda oluşturulması zaman ve maliyet açısından tasarruf yapılmasına olanak tanımıştır. M.AC ve Pastel markasına kullanan 401 kullanıcıya ulaşım sağlanmıştır. Analizler de bu 401 kişi üzerinden analizleri gerçekleştirilmiştir. Anket alışması 10 Eylül-20 Ekim 2022 tarihleri arasında uygulanmıştır.

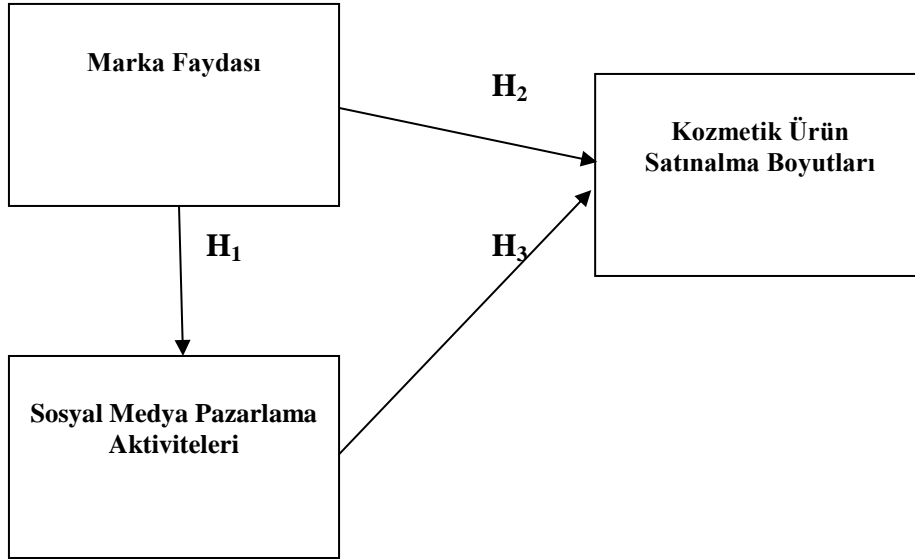
4.5. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Yapılan literatür taraması sonucunda, marka deneyimi, marka imajı ve kozmetik mamulü satın alma boyutlarıyla alakalı ölçekler araştırılarak uygun olan ölçekler tespit edilmiş ve anketler meydana getirilmiştir. Marka

faidasının ölçülmesinde Vazquez vd.'nin (2002) geliştirdiği, Dölarlan'ın "Bir Marka Kişiliği Değerlendirilmesi" isimli makalesinde Türkçeye uyarladığı 2 alt boyut ve toplam 12 sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır. Kozmetik mamulü satın alma boyutlarının ölçümünde yararlanılan ölçek ise Çabuk ve Südaş (2013) tarafından yapılan makalede "Kozmetik Ürün Satın Alma Boyutları" ölçeği olarak ifade edilmektedir. 3 ayrı boyuttan oluşan ifadeden oluşan 13 soru bulunmaktadır. Sosyal medya pazarlama aktivilere ölçeği Yadav ve Rahman (2017) tarafından geliştirilen orijinal SMPA ölçeği, 5 farklı boyutu ölçmek için toplam 15 soru bulunmaktadır. Bu ölçek Yüksekbilgili tarafından "Sosyal Medya Pazarlama Aktiviteleri Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması" isimli makalesinde Türkçeye çevrilmiş olup 2 boyuta indirilmiş ve toplam 15 soru şeklinde yer almaktadır. Bu kullanılan ölçekler çerçevesinde toplam da 40 anket sorusu mevcuttur. Araştırmada kullanılan Araştırmada yararlanılan ölçekler Tablo 2'de verilmiştir.

4.6. Araştırma Model ve Hipotezleri

Bu araştırmada, kozmetik sektörü işletmeleri olan MAC ve Pastel markasına ait marka faidasının, kozmetik ürün satın alma boyutlarından sosyal medya pazarlama aktiviteleri ile olan ilişkisi incelenmiştir. Araştırmanın modeli, Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma modeli doğrultusunda meydana getirilen hipotezler aşağıda

verilmiştir:

H₁: Marka faydasının sosyal medya pazarlama aktiviteleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Marka faydasının kozmetik ürün satın alma boyutları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Sosyal medya pazarlama aktivitelerinin kozmetik ürün satın alma boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

5. Verilerin Analizi

5.1. Demografik Özelliklerin Frekans Dağılımı

Anketi yanıtlayan 401 katılımcı, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, gelir seviyesi, alışveriş yapma alışkanlığı ve hangi markayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Araştırmanın bu bölümünde, anket sonuçları doğrultusunda cevaplayıcıların demografik özelliklerinin frekans dağılımları verilmektedir.

Tablo 2. Çalışmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Tanımlayıcı Özellikler		Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	345	86,0
	Erkek	56	14,0
Yaş Aralığı	18-30	249	62,1
	31-50	125	31,2
	51 ve üzeri	27	6,7
Medeni Durum	Bekâr	254	63,3
	Evli	147	36,7
Eğitim Düzeyi	İlkokul	8	2,0
	Lise	68	17,0
	Üniversite	275	68,6
	Yüksek Lisans	39	9,7
	Doktora	11	2,7
Gelir Seviyesi	0-3000 TL	55	13,7
	3001-5000 TL	36	9,0
	5001-8000 TL	113	28,2

	8001 ve üstü	153	38,2
	Gelir Yok	44	11,0

Katılımcıların büyük çoğunluğu kadın (%86), %62,1'i 18-30 yaş aralığındadır. Bekâr olanlar %63,3'ünü oluşturmaktadır. Üniversite mezunu olanlar grubun %68,6'sını ve 8000 üstü gelir sahibi olanlar ise %38,2'dir.

5.2. Katılımcıların Alışveriş Alışkanlıkları

Bu kısımda, anket cevaplayıcıların alışveriş yapıp yapmadıkları ile hangi ürünü tercih ettikleri, MAC ve Pastel markaları için ayrı olarak ve toplam olarak verilmiştir.

Tablo 3. Cevaplayıcıların MAC/Pastel Markalarından Alışveriş Yapmalarına ve Hangi Ürünü Tercih Etmelerine Göre Dağılımlarının Karşılaştırılması

Alışveriş Alışkanlıkları Tanımlayıcı Özellikler		Frekans (n)	Yüzde (%)
<i>MAC/Pastel markasından alışveriş yapar mısınız?</i>	Evet	339	84,5
	Hayır	62	15,5
<i>Hangi kozmetik markasını tercih edersiniz?</i>	MAC	242	60,3
	Pastel	159	39,7

MAC/Pastel markalarından herhangi birini kullananlar büyük çoğunluğu (%84,5) oluşturmaktadır. Katılımcılar daha çok MAC markasını (%60,3) kullanmaktadır.

5.3. Ölçeklerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

5.3.1. Marka Faydası Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Tablo 4. Marka Faydası Ölçeği Ortalama ve Standart Sapma

SORU	İFADE	Toplam (n=401)	
		$\bar{x}$	s
M1	Bu marka daima niteliklerini geliştiren/iyileştiren bir markadır.	3,64	1,301
M2	Bu marka güvenilir bir markadır.	3,68	1,297
M3	Bu marka parasına göre iyi değer veren bir markadır.	3,66	1,276
M4	Bu marka üstün kalitede bir markadır.	3,58	1,260
M5	Bu marka moda bir markadır.	3,67	1,285
M6	Bu marka arkadaşlar tarafından kullanılan bir markadır.	3,67	1,261

M7	Bu marka tanınmış bir markadır.	3,83	1,292
M8	Bu marka önde gelen/lider bir markadır.	3,62	1,288
M9	Bu markayı kullanmak bir imaj göstergesidir.	3,12	1,414
M10	Bu marka tanınmış kişiler tarafından tavsiye edilen/beğendirilen bir markadır.	3,55	1,297
M11	Bu marka bana çekici/cazibeli gelir.	3,49	1,290
M12	Bu marka hayat tarzıma uygun bir markadır.	3,50	1,271
	ORTALAMA	3,58	

Marka Faydası Ölçeği 5'li likert bir ölçektir. Soruların tümünden alınan ortalama 3,58'dir. Katılımcıların cevaplarından en yüksek ortalama 3,68 ile M12 ve en düşük ortalama 3,12 ile M9'dur.

Tablo 5. Kozmetik Mamul Satın Alma Ölçeği Ortalama ve Standart Sapma

SORU	İFADE	Toplam (n=401)	
		$\bar{x}$	s
M1	Bu markanın mamullerini satın almam için kusurlarımı kapatması önemlidir.	3,48	1,423
M2	Bu markanın mamullerini satın almam için estetik yönümü göstermesi önemlidir.	3,60	1,307
M3	Bu markanın mamullerini satın almam için moda anlayışımla ahenkli olması önemlidir.	3,48	1,416
M4	Bu markanın mamullerini satın almam için daha çekici görünmemi sağlaması önemlidir.	3,54	1,357
M5	Bu markanın mamullerini satın almam için ışıl ışıl görülmeme yardımcı olması önemlidir.	3,64	1,352
M6	Bu markanın mamullerini satın almam için kendimden emin gözükmeme yardımcı olması önemlidir.	3,52	1,371
M7	Bu markanın mamullerini satın almam için zararlı kimyasallar içermemesi önemlidir.	3,97	1,374
M8	Bu markanın mamullerini satın almam için insan sağlığına zarar vermemesi önemlidir.	3,98	1,410

M9	Bu markanın mamullerini satın almam için çevreye zarar vermemesi önemlidir.	3,93	1,376
M10	Bu markanın mamullerini satın almam için cildime yumuşaklık hissi sunması önemlidir.	3,91	1,368
M11	Bu markanın mamullerini satın almam için cildimin esnekliğini arttırması, kırışıklıkları azaltması önemlidir.	3,82	1,361
M12	Bu markanın mamullerini satın almam için cildimi nemlendirmesi önemlidir.	3,89	1,359
M13	Bu markanın mamullerini satın almam için cildimi muhafaza etmesi önemlidir.	3,93	1,379
ORTALAMA		3,74	

Kozmetik Ürün Satın Alma Ölçeği de 5'li likert bir ölçektir. Katılımcıların soruların tümünden aldığı ortalama 3,74' dür. Katılımcıların cevaplarından alınan en yüksek ortalama 3,98 ile M18, en düşük ortalama ise 3,48 ile M11 ve M13'tür.

Tablo 6. Sosyal Medya Pazarlama Aktiviteleri Ölçeği Ortalama ve Standart Sapma

SORU	İFADE	Toplam (n=401)	
		$\bar{x}$	s
M1	Markanın sosyal medya sayfaları, var olan içeriklerini paylaşmama ve güncelleme yapmama olanak verir.	3,34	1,257
M2	E-ticaret markası takipçileri ve hayranlarıyla düzenli olarak etkileşimdedir.	3,35	1,230
M3	Markanın sosyal medya sayfaları, aile ve arkadaşlarla iki yönlü etkileşimi kolaylaştırır.	3,28	1,265
M4	Markanın sosyal medya sayfaları mamuller hakkında kesin bilgi verir.	3,35	1,259
M5	Markanın sosyal medya sayfaları faydalı bilgi verir.	3,41	1,244
M6	Markanın sosyal medya sayfaları üzerinden verdiği bilgiler içeriğe sahiptir.	3,36	1,243
M7	Markanın sosyal medya sayfaları gereksinime göre satın alma tavsiyelerinde bulunur.	3,42	1,242
M8	Markanın sosyal medya sayfalarını kullanarak gereksinimlerimin karşılandığını hissediyorum.	3,33	1,278

M9	Markanın sosyal medya sayfaları kişiselleştirilmiş veri aramayı kolaylaştırır.	3,37	1,230
M10	Markanın sosyal medya sayfalarında görülen içerikler güncel eğilimlerden meydana gelmektedir.	3,48	1,267
M11	Markanın sosyal medya sayfalarını kullanmak gerçekten bir modadır.	3,30	1,299
M12	Moda olan herhangi bir şey markanın sosyal medya sayfalarında bulunmaktadır.	3,46	1,240
M13	Arkadaşlarıma markanın sosyal medya sayfalarını ziyaret etmelerini tavsiye ederim	3,27	1,318
M14	Arkadaşlarımla ve tanıdıklarımla markanın sosyal medya sayfalarını kullanmaları için teşvik ederim.	3,22	1,329
M15	Satın alma tecrübelerimi, markanın sosyal medya sayfalarında arkadaş ve tanıdıklar ile paylaşmak isterim.	3,29	1,354
	ORTALAMA	3,34	

Sosyal Medya Pazarlama Aktiviteleri Ölçeği de diğer ölçekler gibi 5'li likert bir ölçektir. Tüm sorulardan alınan ortalama 3,34' tür. Katılımcıların cevaplarından alınan en yüksek ortalama 3,48 ile M10' dur. Katılımcıların cevaplarından alınan en düşük ortalama ise 3,22 ile M14'tür.

5.3.2. Değişken Güvenilirlik Testi ve Ölçek Faktör Analizi

5.3.2.1. Güvenilirlik Analizi

Araştırmanın bu bölümünde anketlerde kullanılan üç tane ölçek için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Cronbach's Alpha değerleri sırasıyla; Marka Faydası Ölçeği için 0,979, Kozmetik Ürün Satın Alma Boyutları Ölçeği için 0,979 ve Sosyal Medya Pazarlama Aktiviteleri Ölçeği için de 0,985'dir.

5.3.2.2. Ölçeklerin Faktör Analizi

Marka Faydası Ölçeği 12 adet ifade için keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi neticesinde marka deneyimine ait 12 ifade iki boyut etrafında toplanmıştır. Edinilen bulgular, ifadelerin farklı boyutlar etrafında toplanmış olduğunu göstermektedir.

13 adet ifadeden oluşan kozmetik mamulü satın alma boyutları ölçeği için keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi neticesinde marka deneyimine ait 13 ifade iki boyut etrafında toplanmıştır. Edinilen bulgular çevresel ve fonksiyonel boyutların altındaki ifadelerin tek boyut etrafında ve sembolik ifadelerin ikinci boyut etrafında toplanmış olduğunu göstermektedir.

Sosyal Medya Pazarlama Aktiviteleri Ölçeği 15 adet ifadesi için keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi sonucunda marka deneyimine ait 15 ifade iki boyut etrafında toplanmıştır. Edinilen bulgular, ifadelerin farklı boyutlar etrafında toplanmış olduğunu göstermektedir.

Keşfedici faktör analizleri sonucunda elde edinilen sonuçlar anlamlı olmadığı için ölçeklerin orijinal boyutlarına bağımlı kalınmasının uygun olduğuna karar verilmiştir. Analizlerde marka faydası 2 boyut, Kozmetik Ürün Satın Alma 2 boyut ve Sosyal Medya Pazarlama Aktiviteleri 2 boyut olarak incelenmiştir.

Tablo 7. Marka Faydası Ölçeği

Ölçek Kaynağı	Değişken	Ölçek Boyutları	İfadeler
Vazquez vd. (2002)'den Akt. Dölarıslan(2012)	Marka Faydası	Fonksiyonel Fayda	Bu marka daima niteliklerini geliştiren iyileştiren bir markadır.
			Bu marka güvenilir bir markadır.
			Bu marka parasına göre iyi değer veren bir markadır.
			Bu marka üstün kalitede bir markadır.
		Sembolik Fayda	Bu marka moda bir markadır.
			Bu marka arkadaşlar tarafından kullanılan bir markadır.
			Bu marka tanınmış bir markadır
			Bu marka önde gelen/lider bir markadır.
			Bu markayı kullanmak bir imaj göstergesidir.
			Bu marka tanınmış kişiler tarafından önerilen/beğendirilen bir markadır.
			Bu marka bana çekici/cazibeli gelir.
			Bu marka hayat tarzıma uygun bir markadır.

Tablo 8. Kozmetik Ürün Satın Alma Boyutları Ölçeği

Ölçek Kaynağı	Değişken	Ölçek Boyutları	İfadeler
Kim ve Lee	Kozmetik	Sembolik	Bu markanın mamullerini satın almam

(2011)'den Akt. Serap Çabuk, Hatice Doğan Südaş (2013)	Ürün Satın Alma Boyutları		için kusurlarımı kapatması önemlidir.
			Bu markanın mamullerini satın almam için estetik yönümü göstermesi önemlidir.
			Bu markanın mamullerini satın almam için moda anlayışım ile uyumlu olması önemlidir.
			Bu markanın mamullerini satın almam için daha çekici görünmemi sağlaması önemlidir.
			Bu markanın mamullerini satın almam için ışıltılı görünmeme yardımcı olmalıdır.
			Bu markanın mamullerini satın almam için kendimden emin gözükmeme yardımcı olması önemlidir.
	Çevresel		Bu markanın mamullerini satın almam için zararlı kimyasallar içermemesi önemlidir.
			Bu markanın mamullerini satın almam için insan sağlığına zararlı olmaması önemlidir.
			Bu markanın mamullerini satın almam için çevreye zarar vermemesi önemlidir.
	Fonksiyonel		Bu markanın mamullerini satın almam için cildime yumuşaklık hissi vermesi önemlidir.
			Bu markanın mamullerini satın almam için cildimin esnekliğini artırması, kırışıklıkları azaltması önemlidir.
			Bu markanın mamullerini satın almam için cildimi nemlendirmesi önemlidir.
			Bu markanın mamullerini satın almam için cildimi koruyabilmesi önemlidir.

Tablo 9. Sosyal Medya Pazarlama Aktiviteleri Ölçeği

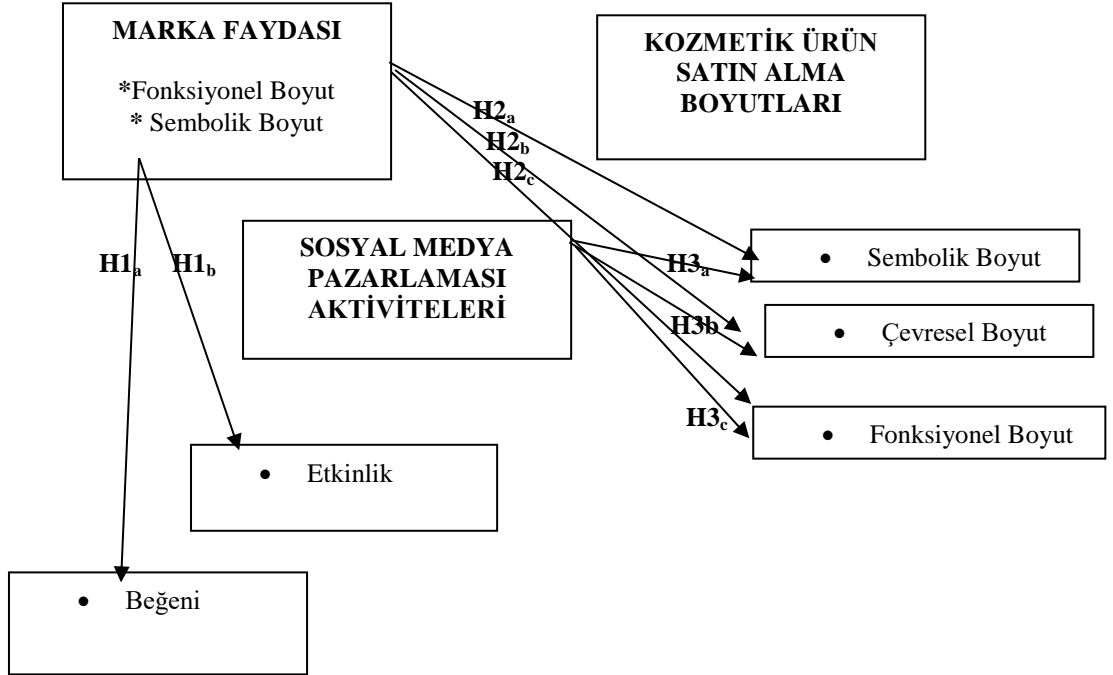
Ölçek Kaynağı	Değişken	Ölçek Boyutları	İfadeler
Yadav ve Rahman	Sosyal Medya	Etkinlik	Markanın sosyal medya sayfaları, var olan içeriklerini paylaşmama ve

(2017)'den Akt. Yüksekbilgili (2018)	Pazarlama Aktiviteleri		güncelleme yapmama olanak verir.
			E-ticaret markası takipçileri ve hayranlarıyla düzenli olarak etkileşimdedir.
			Markanın sosyal medya sayfaları, aile ve arkadaşlarla iki yönlü etkileşimi kolaylaştırır.
			Markanın sosyal medya sayfaları mamuller hakkında kesin bilgi verir.
			Markanın sosyal medya sayfaları faydalı bilgi verir.
			Markanın sosyal medya sayfaları üzerinden verdiği bilgiler içeriğe sahiptir.
			Markanın sosyal medya sayfaları gereksinime göre satın alma tavsiyelerinde bulunur.
			Markanın sosyal medya sayfalarını kullanarak gereksinimlerimin karşılandığını hissediyorum.
			Markanın sosyal medya sayfaları kişiselleştirilmiş veri aramayı kolaylaştırır.
	Beğeni		Markanın sosyal medya sayfalarında görülen içerikler güncel eğilimlerden meydana gelmektedir.
			Markanın sosyal medya sayfalarını kullanmak gerçekten bir modadır.
			Moda olan herhangi bir şey markanın sosyal medya sayfalarında bulunmaktadır.
			Arkadaşılarıma markanın sosyal medya sayfalarını ziyaret etmelerini tavsiye ederim
			Arkadaşıları ve tanıdıklarıımı markanın sosyal medya sayfalarını kullanmaları için teşvik ederim.
			Satın alma tecrübelerimi, markanın sosyal medya sayfalarında arkadaş ve tanıdıklar ile paylaşmak isterim.

5.3.2.3. Araştırma Hipotezleri ve Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırmanın hipotezlerinin test edilmesinde etki hallerini saptamak için regresyon analizi uygulanmıştır.

Şekil 2. Araştırma İçin Önerilen Model

Tablo 10. Araştırma Hipotez Açıklamaları

Hipotez	Açıklama
H _{1a}	Marka faydası boyutlarının, sosyal medya pazarlama aktivitelerinin etkinlik boyutu üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi vardır.
H _{1b}	Marka faydası boyutlarının, sosyal medya pazarlama aktivitelerinin beğeni boyutu üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi vardır.
H _{2a}	Marka faydası boyutlarının, kozmetik mamul satın almanın sembolik alt boyutu üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi vardır.
H _{2b}	Marka faydası boyutlarının, kozmetik mamul satın almanın çevresel alt boyutu üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi vardır.
H _{2c}	Marka faydası boyutlarının, kozmetik mamul satın almanın fonksiyonel alt boyutu üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi vardır.
H _{3a}	Sosyal medya pazarlama aktiviteleri boyutlarının, kozmetik mamul satın almanın sembolik alt boyutu üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H_{3b}	Sosyal medya pazarlama aktiviteleri boyutlarının, kozmetik mamul satın almanın çevresel alt boyutu üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi vardır.
H_{3c}	Sosyal medya pazarlama aktiviteleri boyutlarının, kozmetik mamul satın almanın fonksiyonel alt boyutu üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi vardır.

5.3.3. Regresyon Analizleri

5.3.3.1. Genel Regresyon Analizi

Çalışmanın bu bölümünde, MAC ve Pastel markaları için hazırlanmış toplam 401 tane anket neticesinde edinilen verilere çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Bu analizlerle hipotez sonuçlarının test edilmesi amaçlanmıştır.

Tablo 11. Genel Regresyon Modeli Özetleri ve ANOVA Tablosu

Boyut	Bağımlı Değişken	R	R Kare	Düzeltilmiş R Kare	Standart Hata Oranı	Karelerin Toplamı	Sd	Ortalama Kare	F	Anlamlılık
1 H_{1a}	Marka Faydası Etkinlik Boyutu	,874	,765	,764	,5667 9	416,217	1	35,995	1295,62 5	,000
<i>Kalıntı</i>						128,178	399	,321		
<i>Toplam</i>						544,395	400			
2 H_{1b}	Marka Faydası Beğeni Boyutu	,834	,695	,694	,6450 7	378,365	1	30,154	909,277	,000
<i>Kalıntı</i>						166,030	399	,416		
<i>Toplam</i>						544,395	400			
3 H_{2a}	Kozmetik Ürün Satın Alma Sembolik Boyutu	,716	,512	,511	,8593 7	309,370	1	20,467	418,903	,000
<i>Kalıntı</i>						294,671	399	,739		
<i>Toplam</i>						604,041	400			
4 H_{2b}	Kozmetik Ürün Satın Alma Çevresel Boyutu	,756	,571	,570	,8477 8	381,468	1	23,038	530,758	,000
<i>Kalıntı</i>						286,770	399	,719		
<i>Toplam</i>						668,238	400			
5	Kozmetik Ürün Satın Alma	,758	,574	,573	,8598	397,409	1	23,184	537,511	,000

H_{2c}	Fonksiyonel Boyutu				5					
<i>Kalıntı</i>						295,001	399	,739		
<i>Toplam</i>						692,410	400			
Bağımsız Değişkenler: FB (Fonksiyonel Boyut) SB (Sembolik Boyut)										
6 H_{3a}	Kozmetik Ürün Satın Alma Sembolik Boyutu	,713	,509	,507	,8625 6	307,180	1	20,319	412,870	,000
<i>Kalıntı</i>						296,861	399	,744		
<i>Toplam</i>						604,041	400			
7 H_{3b}	Kozmetik Ürün Satın Alma Çevresel Boyutu	,755	,570	,569	,8489 2	380,692	1	22,984	528,249	,000
<i>Kalıntı</i>						287,546	399	,721		
<i>Toplam</i>						668,238	400			
8 H_{3c}	Kozmetik Ürün Satın Alma Fonksiyonel Boyutu	,758	,575	,574	,8589 3	398,041	1	23,228	539,521	,000
<i>Kalıntı</i>						294,369	399	,738		
<i>Toplam</i>						692,410	400			
Bağımsız Değişkenler: EB (Etkinlik Boyut) BB (Beğeni Boyutu)										

Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisini ve etki ağırlığını belirleyen katsayıları tablosu, aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 12. Genel Regresyon Katsayıları Tablosu

Model	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Standartize Olmayan Kat Sayılar B	Standartize Olmuş Kat Sayılar Beta	T Değeri	Anlamlılık
1 H_{1a}	Marka Faydası Etkinlik Boyutu	(Sabit)	,872		7,328	,000
		FB		,024	7,631	,000
		SB		,027	8,943	,000
1 H_{1b}	Marka Faydası Beğeni Boyutu	(Sabit)	,879		7,328	,000

		FB		0,33	8,672	,000
		SB		0,27	8,184	,000
1 H_{2a}	Kozmetik Ürün Satın Alma Sembolik Boyutu	(Sabit)	,889		4,371	,000
		FB		0,30	5,157	,000
		SB		0,31	5,040	,000
1 H_{2b}	Kozmetik Ürün Satın Alma Çevresel Boyutu	(Sabit)	,861		3,794	,000
		FB		0,27	4,906	,000
		SB		0,30	5,080	,000
1 H_{2c}	Kozmetik Ürün Satın Alma Fonksiyonel Boyutu	(Sabit)	,880		3,321	,000
		FB		0,25	4,399	,000
		SB		0,29	4,770	,000
1 H_{3a}	Kozmetik Ürün Satın Alma Sembolik Boyutu	(Sabit)	,713		7,673	,000
		EB		0,37	7,839	,000
		BB		0,38	8,991	,000
1 H_{3b}	Kozmetik Ürün Satın Alma Çevresel Boyutu	(Sabit)	,755		7,706	,000
		EB		0,36	7,921	,000
		BB		0,38	9,065	,000
1 H_{3c}	Kozmetik Ürün Satın Alma Fonksiyonel Boyutu	(Sabit)	,758		7,675	,000
		EB		0,37	7,911	,000
		BB		0,38	9,014	,000

6. Sonuç Ve Öneriler

Küreselleşen dünyada uluslararası pazardaki konumdan pay almak işletmelerin öncelikli amaçlarından biri olmuştur. Bu doğrultuda işletmeler uluslararası pazara açılmak ve oluşturdukları markalarını uluslararası pazarda güçlü ve tüketiciye fayda sağlayan bir marka olmaları için çeşitli stratejiler uygulayarak, destekleyip geliştirmektedirler. Pazarda ayakta kalabilmenin ve sürekliliğin sağlanmasının tek yolu işletmeler için güçlü bir marka oluşturabilmektir.

Günümüzde ağırlaşan rekabet koşullarında pazarlama ve marka kavramı

değişimlere ayak uydurmuş ve işletmelerin yeni stratejiler uygulaması zorunlu bir hale gelmiştir. Tüm bu değişimler tüketici odaklı olmuştur. Rekabet atmosferindeki zorluklar tüketicilerin beklentilerini ön plana çıkartarak işletmelerin birbirlerinden farklı stratejiler uygulamalarını gerektirmiştir. Tüketicilerin davranışlarını etkileyen tüm faktörler pazarlama faaliyetlerinin başarılı bir şekilde yürütülmesi için oldukça büyük önem taşımaktadır. Bu arayışların sonucunda marka kavramı ortaya çıkmıştır. Markaların farklılıkları ve tüketici nezninde yarattığı algılar tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde önemli bir etki sağlamaktadır. Rekabet ortamında üstünlük sağlamak isteyen işletmeler diğer işletmelerden fark yaratabilmek adına yeni arayışlara girmiştir ve pazarda kendilerine güçlü bir konum yaratmayı, yatırımlarını da bu doğrultuda ilerletmeyi hedeflemişlerdir.

Tüketicilerin satın alma davranışları kadar kozmetik sektörü de dünya ticaretinde önemi ve payı gün geçtikçe artan araştırma konularından biri olmuştur. Bu sebeple kozmetik ürün satın alımlarındaki tüketicilerin dikkatle inceledikleri faktörler adına firmalar için bu çalışmalar değerli olacaktır. Kişisel bakım ve kozmetik ihtiyaçları çeşitliliğindeki artış ile kozmetik sektöründe de rekabet artmış, firmalar yeni satış ve pazarlama metodları geliştirmiştir. Teknolojik gelişmeler ile firmaların tüketiciye ulaşması kolaylaşmış olup, pazarlama sektörünün en önemli araçlarından biri olan sosyal medya pazarlama aktiviteleri ortaya çıkmıştır. Sosyal medya pazarlaması işletmelerin yeni tüketicilere ulaşması ve eski tüketicilerin de markaya bağlılıklarının devam etmeleri açısından uygun bir pazarlama ortamına zemin oluşturmaktadır. Tüketiciler; fonksiyonel, sembolik ve deneyimsel açısından fayda sağlayan bir markanın satın alımında sosyal medya faaliyetleri tüketici zihnindeki marka algısına karşı olumlu yönde bir etki sağlamaktadır. Tüm bu etkilerden dolayı bu çalışma da marka faydasının kozmetik ürün satın alma boyutlarının sosyal medya pazarlama aktivitelerine olan ilişkilerinin incelenmesi için araştırmalar yapılmıştır.

Bu çalışmada kozmetik sektöründe bulunan iki marka karşılaştırmalı şekilde incelenmiştir. Bu çalışma için M. A. C ve Pastel markaları uygun görülmüş olup her iki marka da uluslararası pazarda iyi bir konumda yer almaktadır. Çalışmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan tüm hipotezler markalar için ayrı ayrı incelenmiş ve karşılaştırılmıştır.

Çalışma neticesinde ortaya çıkan sonuçlar, kozmetik sektöründe tüketicilerin fayda sağlayan ürünü satın almasında sosyal medya aktivitelerinin ne şekilde etkilediğini görülmesi adına yarar sağlayabilecektir. Bu kavramlara yönelik literatür de daha önceden yapılmış

pek çok araştırma mevcuttur. Fakat marka faydasının kozmetik ürün satın alımlarında sosyal medya aktiviteleriyle olan bağıntısı hakkında araştırma mevcut değildir.

Demografik verilerin frekans analizleri neticesinde elde edilen bulgular ile katılımcıların büyük çoğunluğu kadın (%86) olmakta olup, %62,1'i 18-30 yaş aralığındadır. Katılımcılardan bekâr olanlar ise %63,3'ünü oluşturmaktadır. Üniversite mezunu olanlar bu grubun %68,6'sını oluşturmakta ve 8000 üstü gelir sahibi olanlar %38,2 vermektedir. M.A. C ve Pastel markalarından herhangi birini tercih edenlerin çoğunluğu (%84,5) oluşturmaktadır. Katılımcıların daha çok MAC markasını (%60,3) tercih ettiği ortaya koyulmuştur. İki markaya ait toplam 401 anket üzerinden gerçekleştirilen korelasyon analizleri neticesinde değişkenler arasında bir ilişkinin var olduğu ve ölçeklerinde güvenilir olduğu görülmektedir. Bu durum değişkenler arasında; istatistiksel olarak anlamlı ve çok güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Marka faydası-kozmetik ürün satın alma boyutları ve marka faydası-sosyal medya pazarlama aktiviteleri arasında ve kozmetik ürün satın alma boyutları ile sosyal medya pazarlama aktiviteleri ile de istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir ilişki bulunduğu ortaya koyulmuştur.

Araştırmanın hipotezlerinin test edilmesi amacı doğrultusunda markalar üzerinde genel regresyon analizleri yapılmıştır. Yapılan bu regresyon analizleri ile marka faydasının, kozmetik ürün satın alma boyutları ve sosyal medya pazarlama aktiviteleri üzerinde etkisi olduğu ve birbirlerini de etkilediklerini göstermiştir. Yani bir markanın tüketiciye olan faydası kozmetik ürün satın alma boyutlarını etkileyecek ve tüketici ürünü satın alma eğilimine girecektir. Sosyal medya pazarlama aktiviteleri ile de tüketiciler kendilerine en iyi faydayı sağlayan kozmetik ürünü yönelip kolay bir şekilde ürüne ulaşacak ve satın alma eylemini gerçekleştirecektir. Genel regresyon tablosunda ki analizler sonucunda tabloya göre tüm bağımsız değişkenlerin p değeri 0,001 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda tüm modeller için bağımsız değişkenlerden en az birinin bağımlı değişken ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda marka faydasının fonksiyonel ve sembolik boyutunu, marka faydasının etkinlik ve beğeni boyutu üzerinde istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Marka faydasının fonksiyonel ve sembolik boyutu, kozmetik ürün satın almanın sembolik, çevresel ve fonksiyonel boyutu üzerinde de istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu da görülmektedir. Sosyal medya pazarlama aktiviteleri etkinlik ve beğeni boyutunun kozmetik ürün satın alma sembolik, çevresel ve fonksiyonel boyutu üzerinde de istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu

genel regresyon analizleri sonuçları neticesinde tabloda görölmektedir.

Literatürde daha önceden yapılmış araőtırmalardan biri olan Vazquez ve diğerlerinin (2002) çalışması, tüketici temelli marka değerininin fonksiyonel ve sembolik fayda üzerinde marka ismiyle iliőkilendirilmesinde değerlendirilmektedir. Bu faydalar bir markanın ihtiyaç tatmininin sağlanması üzerine kurulmaktadır (Koçak ve Özer, 2004). Serap Çabuk ve Hatice Doğan Südaş (2013) yılında ki çalışmasının sonucunda ise insan sağlığına ve çevreye duyarlı içeriklere sahip olan markaların bu özellikleri barındırmayan markalara göre tüketicilerin daha olumlu tutum ve satın alma niyeti eğiliminde olduklarının göröldüğünü ortaya koymuştur. Bu çalışma daha önceden yapılmış olan araştırmalar ile kavramsal açıdan pek çok benzer özellikler barındırmasına rağmen daha önceki çalışmalardan farklı olarak marka faydasının kozmetik ürün satın alımlarında sosyal medya aktiviteleriyle olan ilişkisinin etkilerinin incelendiği bir çalıőmadır. Marka faydasının, kozmetik ürün satın alımları boyutunda sosyal medya aktiviteleri ile olan etkisin inceleyen bir çalışma literatürde bulunmamaktadır. Bu araştırmanın da örnek teşkil edilebilmesi hedeflenmiőtir. Toplanan veriler ve analizlerden elde edilen tüm bulguların değerlendirilmesi sonucunda marka faydasının, kozmetik sektörü tüketicileri üzerinde etkisi olduğu ve sosyal medya pazarlamalarının da kozmetik sektöründeki tüketicilerin ürün taleplerine olan etkileri olduğu saptanmıştır.

İşletmelerin başarılı ve modern pazarlama aktivitelerinde güçlü bir konumda olabilmeleri için marka çalışmalarında oldukça hassasiyet göstermeleri gerekmektedir. Bir tüketicinin markaya duyduğu güven ve o marka hakkında başka tüketicilerin deneyimleri ve yorumlarından etkilenmesi satın alma boyutları açısından tüm kararlarını değiştirebilir niteliktedir. Markanın pazarlama bileşenlerinin en önemli olgularından biri olduğu unutulmamalı ve ortaya çıkan tüm yeni deđiőimler yakından ve sırasıyla takip edilmelidir. İşletmeler pazarda bir imaj yaratabilmek için hedef kitlenin beklentilerini karőılamalı ve markayla tüketici arasındaki iletişim ağını sağlam bir şekilde kurmalıdır. Sosyal medya aktivitelerinin tüketicilere olumlu etkilerinin yanı sıra daha önceden ürünü deneyimlemiő ve memnun kalmayan kişilerin olumsuz yorumları tüketicilerin satın almaları üzerinde kötü bir tutum yaratmaktadır. Burada işletmeler ürün satın alımları sonrasında tüketicilerin memnuniyetsiz olduğu tüm konular ve eleştiriler üzerinde kendilerini iyileőtirmeleri ve yenilemeleri gerekmektedir. Bu süreçleri süreklilik halinde planlı bir şekilde devam ettiren ve doğru yapılandırılmıő bir marka imajı çizen işletmelerin markaları, tüketici tarafından her zaman olumlu bir tutum ile karőılanacak ve satın alınma davranışı gösterilen bir marka olunmasına devam edilecektir. Araştırma

konusu, iki marka ve kozmetik sektörü ile sınırlandırılmış, 401 adet katılımcı ile oluşturulmuştur. Farklı sektörler ve daha fazla katılımcıya ulaşılarak tüketicilerin satın alma boyutları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi değişiklik gösterecek olup, bu çalışmanın sonuçlarıyla da desteklenir nitelikte olması açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Bayat, M. (2022). Hazcı ve Faydacı Satın Alma Arasındaki İlişkinin Demografik Faktörler Açısından İncelenmesi: Kozmetik Sektörü Üzerine Bir Uygulama, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 11(1). 10-30.
- Chan, Y. Y. & Mansori, S. (2016). Factor that Influences Consumers' Brand Loyalty Towards Cosmetic Products, *Journal of Marketing Management and Consumer Behavior*, 1(1), 12-29.
- ÇABUK, S. ve SÜDAŞ, H. 2013. Çevreci Bir Bakış Açısıyla Kadın Tüketicilerin Kozmetik Ürün Tüketim Davranışlarının İncelenmesi. *Çağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(1).
- Çomoğlu, T. (2012). Kozmetikler. *Marmara Pharmaceutical Journal*, 16: 1-8.
- Dölarıslan, E. Ş. (2012). Bir Marka Kişiliği Ölçeği Değerlendirmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 67(2), 1-28.
- Evrard, R. (2013). What are the Factors Which Influence Women on Their Loyalty to Cosmetic Brands?, *Doctoral Dissertation, Dublin Business School*.
- Gemci, R. Gülşen, G. & Kabasakal, F.M. (2009). Markalar ve Markalaşma Şartları, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 14(1), 105-114.
- Göçer, R. B. (2019), Kozmetik Mağazaları Yerleşim Planında, Makyaj Uygulama Alanı Konumunun, Kullanıcıların Tercihleri Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hwang, D., Kim, H., Shin, H., Jeong, H., Kim, J. & Kim, D. (2014). Cosmetic Effects of Prunus Padus Bark Extract. *Korean Journal of Chemical Engineering*, 31, 2280-2285.
- ITA (2016). Turkish Cosmetics and Personal Care Products Market, Italian

Trady Agency.

- Kim, T. & Lee, H. Y. (2011). External Validity of Market Segmentation Methods: a Study of Buyers of Prestige Cosmetic Brands, *European Journal of Marketing*, 45(1/2), 153-169.
- METE, M. BOZGEYİK, Y. & BİLGE, T. N. (2017). Halı Sektöründe İhracat Yapan Firmaların Markalaşma Düzeylerinin Ekonomik Performans Üzerindeki Etkisi, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16(3), 646-663.
- Özbek, A. & Esmer, Y. (2022). Türk Hazır Giyim Sektöründe Fason Üretimden Marka Üretimine Geçiş: Nitel Bir Araştırma, *Asya Studies-Academic Social Studies/ Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(22), 147-158.
- Özçatal, İ. (2018). Avrupa Birliği Müktesebatına Göre Kozmetik Sanayi ve Kozmetik Sektörünün Türkiye Ekonomisindeki Yeri, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Isparta*.
- Özden, E & Özden, Z. (2020). İkinci Dalga Feminizmin Kozmetik Reklamlarının Görsel-Metinsel Tasarımı Üzerindeki Etkisi, *Selçuk İletişim Dergisi*, 13(1), 1-23.
- Papista, E. & Dimitriadis, S. (2012). Exploring Consumer-Brand Relationship Quality and Identification: Qualitative Evidence from Cosmetics Brands, *Qualitative Market Research: An International Journal*, 15(1), 33-56.
- Schwemmer, C. & Złewieckı, S. (2018). Social Media Sellout: The Increasing Role of Product Promotion on YouTube, *Social Media + Society*, 4 (3), 1-20.
- Şen, N. (2021). Tüketicilerin Kozmetik Ürün Kullanma Alışkanlıklarının İncelenmesi, *Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 15-25.
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2011). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi, *Detay Yayıncılık, Ankara*.
- Ünsal, İ., Elbir. İ. & Eşiyok. E. (2020). Kozmetik Sektöründe Satın Alma Kararı Oluşturmada Vloggerların Rolü. *Yeni Medya Hakemli, Akademik, E-Dergi*, 9, 40-51.
- Villi, B. & Kayabaşı, A. (2013). Kozmetik Ürünlerde Kadınların Dürtüsel Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(1), 143-165.

- Xuanxiaoqing, F., Yang, D. J. & Huang, K. C. (2012). A Study of the Factors that Affect the Impulsive Cosmetics Buying of Female Consumers in Kaohsiung, *African Journal of Business Management*, 6(2), 652.
- Yadav, M. & Rahman, Z. (2017). Social Media Marketing: Literature Review and Future Research Directions, *International Journal of Business Information Systems*, 25(2), 213-240.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2023 CİLT/VOL: 7 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

KURUMSAL YÖNETİM BAĞLAMINDA İÇ DENETİM VE BİLGİ İFŞASI İLİŞKİSİ

INTERNAL AUDIT AND WHISTLEBLOWING RELATIONSHIP
IN THE CONTEXT OF CORPORATE GOVERNANCE

Makalenin
Gönderim Tarihi:
20/09/2023

Makalenin
Kabul Tarihi:
13/10/2023

Dr. Öğr. Üyesi Atila KARKACIER

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
İ.İ.B.F., İşletme Bölümü
e-mail: atila.karkacier@gop.edu.tr
Orcid: 0000-0002-5200-4527

Doi: 10.59274/enderun.1363691

ÖZET

Bir kişinin ya da kuruluşun, yasa dışı veya etik dışı faaliyetler ile birlikte yanlış uygulamaları da yetkililere veya kamuoyuna açıklaması olarak ifade edebileceğimiz bilgi ifşası (whistleblowing), şirketlerin daha hesap verebilir ve etik bir şekilde iş yapmalarını teşvik etmesinin yanı sıra, genellikle toplumun çıkarlarına ve kamu yararına hizmet etme noktasında katkı sağlaması açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada kurumsal yönetim bağlamında iç denetim ve bilgi ifşası arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. İç denetim süreçlerinin, kurumsal yönetim uygulamalarının etkinliği üzerindeki etkisi ve bilgi ifşasının bu süreçlere sağlayabileceği katkının önemi incelenmektedir. Bununla birlikte, iç denetim ve bilgi ifşası arasındaki sinerjiyi vurgulayarak, bu sinerjinin işletmelerin daha şeffaf, hesap verebilir ve güvenilir bir şekilde yönetilmesine nasıl katkı sağlayabileceği üzerinde durulmaktadır. Sonuç olarak kurumsal yönetim, iç denetim ve bilgi ifşası arasındaki önemli ilişkiler ortaya konularak, işletmelerin bu alanlardaki uygulamalarını iyileştirmelerine yardımcı olabilecek teorik bir çerçeve sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi İfşası, İç Denetim, Kurumsal Yönetim

ABSTRACT

Whistleblowing, which can be defined as a person or organization disclosing illegal or unethical activities or wrong practices to the authorities or the public, encourages companies to do business in a more accountable and ethical manner, as well as generally serving the interests of society and the public interest. It is essential to contribute to this point. This study aims to examine the relationship between internal audit and whistleblowing in the context of corporate governance. The impact of internal audit processes on the effectiveness of corporate governance practices and how whistleblowing can contribute to these processes are examined. However, emphasizing the collaboration between internal audit and whistleblowing, the focus is on how it can contribute to the management of businesses more transparent, accountable, and reliable. As a result, the critical relationships between corporate governance, internal audit, and whistleblowing are revealed, and a theoretical framework that can help businesses improve their practices in these areas is presented.

Keywords: Whistleblowing, Internal Audit, Corporate Governance

---

1. Giriş

Bugüne kadar birçok ülkede yaşanan krizler ve çeşitli bilim dallarında incelenen şirket iflasları, hileli finansal raporlama yolu ile yatırımcıların zarar gördüğü durumlar gibi pek çok olumsuzluklar karşısında işletmelerin bir taraftan sürdürülebilirliklerini sağlayabilmeleri ve diğer taraftan da yatırımcıların çıkarlarını koruyabilmeleri, piyasalardaki istikrar süreci açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda işletmelere daha fazla güven duyulması ve işletmelerin kurumsallaşması adına ihtiyaç duyulan kurumsal yönetim; pay sahiplerinin menfaatlerini gözeten, risk algıları ve getiriye dönük tercihleri profesyonel olmayan bireysel yatırımcıların çıkarlarını da etkin bir biçimde koruyacak şekilde kararlar alabilen, faaliyetlerin yürütülmesi sırasında kredi kuruluşları, müşteriler, iş ortakları ve çalışanların haklarını gözeten, çıkar gruplarının görüş ve önerilerini karar alma süreçlerinde değerlendiren, medya, sivil toplum kuruluşları ve devlet ile devamlı olarak sağlıklı bir şekilde iletişim sürdüren, yönetim kurulunu merkezine alan bir yönetim tarzıdır.

Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü (The Institute of Internal Auditing - IIA) iç denetimi, bir kurumun faaliyetlerini geliştirmek ve onlara değer katmak amacıyla güden bağımsız ve objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyeti olarak tanımlamaktadır. İç denetim, kurumun risk yönetimi, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek amacıyla yönelik sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek kurumun amaçlarına

ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Kurumsal yönetim etkin bir şekilde uygulandığında, iç denetim faaliyetlerinin doğru ve eksiksiz bir şekilde yürütülmesine katkı sağlamaktadır. Etkin bir iç denetim süreci ise, kurumsal yönetimin sürdürülebilirliği için kritik bir rol oynar. Ayrıca iç denetim faaliyetleri, dolandırıcılığı önleme ve işlerin daha verimli hale getirilmesine katkıda bulunarak sahtekarlığın önlenmesine ve üstesinden gelinmesine yardımcı olabilmektedir.

İç denetimin yanı sıra yasa dışı veya etik olmayan davranışları organizasyon içi veya dışındaki yetkililere raporlama eylemi olarak ifade edilen bilgi ifşası (whistleblowing) da dolandırıcılığın önlenmesine yardımcı olan önemli bir faktördür. Yasa dışı ve etik dışı gibi meşru olmayan davranışların ortaya çıkarılması amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bilgi ifşasını yapan kişiler, organizasyonun içinde veya dışında yetkili olan kişilere bilgi sunmaktadırlar.

Bu çalışmada kurumsal yönetim bağlamında iç denetim ve bilgi ifşası ilişkisinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak kurumsal yönetim kavramına değinilmiştir. Sonrasında iç denetim kavramı ele alınmıştır. Ardından bilgi ifşası ve ilgili literatür üzerine bir inceleme yapılarak; çalışmanın son kısmında iç denetim ve bilgi ifşası ilişkisi kurumsal yönetim çerçevesinde kavramsal bir şekilde açıklanmıştır.

2. Kurumsal Yönetim Kavramı

Küreselleşme süreçleri, şirketler ile katılımcı gruplar arasındaki ilişkilerde çeşitli değişikliklere neden olmuştur. Bu değişikliklerin temel nedenlerinden biri, kurumsal yatırımcıların şirketlerdeki hisselerini artırma eğilimleridir. Ayrıca, uluslararası yatırımların artması, ekonomilerdeki özelleştirme faaliyetleri gibi faktörler, yatırımcı tabanlarını genişletmiştir. Bu nedenle, şirket katılımcıları, şirketin performansını ve gelişimini daha yakından izleme, kurumsal yönetim süreçlerine katılma ve haklarını koruma bilinci ve olanakları gelişmeye başlamıştır (Varış vd., 2001: 2). Dünya Bankası, kurumsal yönetimi, bir kurumun beşeri ve mali kaynakları çekmesine, etkin bir şekilde işlemesine, aynı zamanda uzun vadede paydaşlarına değer sağlayarak toplumun değerlerine saygı göstermesine olanak tanıyan her türlü yasa, düzenleme, kurallar ve uygulamalar olarak tanımlarken; Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Developmen- OECD) kurumsal yönetimi; şirket yönetim kurulu, hissedarlar ve diğer ilgili taraflar arasındaki ilişkilerin kapsamını belirleyen, düzenleyen, yönlendiren ve denetleyen bir kurallar topluluğu

olarak tanımlamaktadır. Genel anlamda, kurumsal yönetimin odak noktası, şirketlerin ve kurumların ekonomik yaşamda istikrar ve sürdürülebilirlik sağlama amaçlarına yöneliktir (Ayboğa, 2021: 60).

Kurumsal yönetim temelde bir şirketin çeşitli paydaşlarının çıkarlarını dengelemeyi hedefler ve bu paydaşlar arasında hissedarlar, yönetim, müşteriler, tedarikçiler, finansörler, hükümet ve toplum bulunmaktadır. Kurumsal yönetim, şirketin amaçlarına ulaşması için gerekli çerçeveyi sağlamakta ve bu nedenle eylem planlarından iç kontrollere, performans ölçümünden kurumsal açıklamalara kadar yönetimin neredeyse her yönünü kapsamaktadır. Kurumsal yönetim, bir dizi yasal düzenlemelerden, piyasa kurallarından, hukuki çerçevelerden ve kurumsal yönetim organlarının, kurumsal yöneticilerin, memurların, denetçilerin, hukuk ve mali danışmanların dahil olduğu tüm paydaşların çabalarından etkilenen bir süreçtir (Purbawangsa vd. 2020: 987).

OECD'nin 1999 yılında ilk kez yayınladığı ve 2004 yılında güncellediği kurumsal yönetim ilkeleri, Eşitlik (Adillik) İlkesi, Sorumluluk İlkesi, Şeffaflık İlkesi ve Hesap Verebilirlik İlkesi olmak üzere dört temel kategoriye ayrılmıştır (Ayboğa, 2021: 61).

Eşitlik (Adillik) ilkesi, işletme ile ilişkili kişilerin ve kurumların bilgi edinme, kar dağıtımı, oy kullanma, genel kurul katılımı gibi haklarının adil ve eşitlikçi bir şekilde işlenmesini gerektirmektedir.

Sorumluluk ilkesi, işletme yönetiminin aldığı kararların ve gerçekleştirdiği eylemlerin yasalara, toplumsal normlara ve ahlaki değerlere uygunluğunu ve bu uygunluğun denetlenmesini vurgular.

Şeffaflık ilkesi, işletmenin finansal durumu, performansı, sahiplik yapısı ve yönetim tarzı gibi tüm konularda, eksiksiz, güvenilir, şeffaf, anlaşılabilir ve yorumlanabilir bilgilere hızlı, kolay ve ekonomik bir şekilde erişimini ve bu bilgilere dair doğru ve zamanında açıklamaları sağlama gerekliliğini vurgular.

Hesap verebilirlik ilkesi, işletme yönetiminin kendisine verilen kaynakları ve yetkileri kullanma biçimi ile bu kullanımın etkinliği konusunda sorumluluk taşıdığını ifade eder.

Kurumsal yönetim ilkelerine etkin bir şekilde uyan firmalar, yönetim ve denetim alanlarında daha etkin olmaktadır. Bu sayede, şirketler daha

şeffaf, güvenilir ve doğru bilgiler sunmakta ve rekabet üstünlüğü elde ederek yüksek bir firma değeri sahip olmaktadırlar. Kurumsal yönetim uygulamaları, şeffaf ve hesap verebilir bilgi sunumunu teşvik eder ve bu da şirketlerin güçlü bir performans sergilemelerine katkıda bulunmaktadır (Cengiz ve Karabayır, 2022:328-329).

Eğer bir işletme kurumsal yönetimi etkili bir şekilde uyguluyorsa, bu iç denetim faaliyetlerinin tam ve doğru bir şekilde gerçekleştirilmesine katkı sağlar. Etkin bir iç denetim süreci ise, kurumsal yönetimin sürdürülebilirliği için kritik bir öneme sahiptir (Türedi, vd., 2015: 55). IIA, iç denetimin kurumsal yönetim sürecindeki rolünü önemli bir anahtar rol olarak tanımlamış ve etkili, hesap verebilir ve bağımsız bir kurumsal performans yönetiminin temel taşı olarak kabul etmiştir (Mollaoğulları, 2018: 41-42). Kurumsal yönetim, bir işletmenin hissedarlar, yatırımcılar, kredi verenler, üst yönetim, çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler, kamu idareleri ve diğer paydaşlarının hak ve sorumluluklarını dengede tutmayı amaçlayan bir işletme yönetimi yaklaşımıdır. İç denetim, bu dengeyi gözetler ve güvence altına alır; nihayetinde kurumsal yönetimin bir tür sigortasıdır (Türedi vd., 2015: 67).

3. İç Denetim Kavramı

Geleneksel olarak iç denetim işlevi, güvenilir muhasebe bilgileri sağlama ve şirket varlıklarını koruma amacıyla oluşturulmuştur. Ancak, artan rekabet ve pazara erişim zorlukları, şirketlerin başarısızlık risklerine ve sistematik ekonomik dalgalanmalara karşı iç denetim aracılığıyla tepki verme ihtiyacını artırmıştır. İç denetim, finansal durumun ve ekonomik risklerin analizini kolaylaştırarak şirketlerin güvenilirliğini artırmaktadır. İş dünyasındaki değişimlere uyum sağlayarak, iç denetim fonksiyonu, firmanın istikrarlı performansını desteklemek ve temel yönetim süreçlerini iyileştirmek için en yetenekli profesyonel grup olarak kabul edilmektedir (Umaralievich ve Jurayevna, 2020: 2).

IIA'ya göre iç denetim; “bir kurumun faaliyetlerini geliştirmek ve onlara değer katmak amacını güden bağımsız ve objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. İç denetim, kurumun risk yönetim, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkililiğini değerlendirmek ve geliştirmek amacına yönelik sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek kurumun amaçlarına ulaşmasına yardımcı olmaktadır.” İç denetim, kurumun belirtilen alanlarda güçlenmesine katkı sağlamaktadır (IIA, 2023):

- Değerin yaratılması, korunması ve sürdürülebilirliği,

- Yönetişim, risk yönetimi ve kontrol süreçleri,
- Karar alma ve gözetim,
- Paydaşlar nezdinde itibar ve güvenilirlik,
- Kamu menfaatlerine hizmet etme yeteneği.

İç denetimin maksimum etkiye sahip olabilmesi için şunlar gerekmektedir (IIA,2023):

- İç denetim faaliyetinin Uluslararası İç Denetim Standartlarına uygun olarak nitelikli iç denetçiler tarafından gerçekleştirilmesi, kamu menfaatlerini göz önünde bulundurması,
- İç denetim işlevinin doğrudan yönetim kuruluna bağlı ve bağımsız bir şekilde konumlandırılması,
- İç denetçilerin önyargısız ve dış etkilere kapalı olmaları, objektif değerlendirmeler yapma taahhüdünde bulunmaları.

Hem bağımsız denetim hem de iç denetim, kurumsal yönetim ilkelerinin işletme içinde uygulanmasında ve paydaşlar arasında kurumsal itibar ve güven oluşturulmasında kritik bir rol oynamaktadır. Risk odaklı olarak yürütülen bu denetim faaliyetleri, hataları, dolandırıcılığı ve yolsuzluğu engelleyerek kurumsal yönetimin hesap verebilirlik ve şeffaflık ilkelerini güçlendirmektedir. İç denetim, işletmenin kurumsal yönetim, risk yönetimi ve iç kontrol süreçlerini değerlendirerek geliştirmeye yönelik sistematik ve disiplinli bir yaklaşımı temsil etmektedir. İç denetim faaliyetleri, kurumsal yönetim süreçlerini değerlendirirken şu amaçları taşımaktadır (Türedi vd., 2015: 69):

- İç denetim, işletmenin etik değerlerini oluşturmayı ve iyileştirmeyi destekler.
- İşletme içinde etkili bir kurumsal performans yönetimini teşvik eder.
- İşletme yönetiminin hesap verebilirliğini kolaylaştırır ve sağlar.
- İç denetim, işletmenin potansiyel risklerini zamanında ilgili bölümlere ileterek önlem almalarına yardımcı olur.
- İç denetim, işletme yönetim kurulu, üst yönetim ve iç/bağımsız denetçiler arasında koordinasyonu sağlar.
- İç denetim, gerekli bilgilerin işletme yönetim kurulu, üst yönetim ve iç/bağımsız denetçiler arasında iletilmesini kolaylaştırır.

4. Bilgi İfşası (Whistleblowing) Kavramı

Bilgi ifşası (whistleblowing), bir kişi tarafından, o kişinin özel veya

ayrıcalıklı erişime sahip olduğu bilgilere dayanarak, gerçekleşmiş, şüphelenilen veya tahmin edilen ciddi yasa dışı faaliyetler veya diğer hatalar hakkında resmi kayıtlara yapılan bilinçli, isteğe bağlı bir açıklamadır. Bu bilgiler, ilgili organizasyonun kontrolü altındadır ve genellikle bu organizasyonun dışında bir kuruluşa iletilir. Bu da yanlış davranışı düzeltme veya ortadan kaldırma potansiyeline sahiptir (Jubb, 1999: 78).

Whistleblowing kavramı, tarihin en büyük muhasebe skandalı olarak kabul edilen Enron'da çalışan Sharon Watkins ve yine WorldCom şirketinin başkan yardımcısı Cynthia Cooper'ın, kendi şirketleri içinde yaşanan muhasebe hilelerini açığa çıkarmaları ile büyük bir popülerlik kazanmıştır. Bu olaylar sonrasında "whistleblowing" kavramı, akademik çevrelerde büyük bir ilgi görmeye başlamış ve bu konudaki araştırmalar artan bir öneme sahip olmuştur (Aktan, 2015: 20).

İngilizce'de "ıslık çalma" anlamına gelen ve kökeni, İngiliz polisinin suç işleme eğiliminde olan bir kişiyi uyarabilmek için ıslık çalmasına dayanan whistleblowing kavramı; bir organizasyon içinde meydana gelen potansiyel olarak kötü veya yanlış davranışların bildirilmesi veya ifşa edilmesi sürecini ifade eder. Daha basit bir ifadeyle, whistleblowing, organizasyon içindeki veya dışındaki kişilere veya kurumlara zarar vermemesi amacıyla yasa dışı veya etik olmayan davranışları organizasyon içi veya dışındaki yetkililere rapor etme eylemidir. Bu eylemi gerçekleştiren kişiler, organizasyon içinde veya dışında çözüm yetkisine sahip olan otoritelere bilgi verirler (Aktan, 2015: 20-21).

Bilgi ifşası, her türlü organizasyonda karşımıza çıkabilen ve yaşanabilen bir olgudur. Organizasyon türünden bağımsız olarak kamu, özel veya kar amacı gütmeyen her türlü organizasyonda ortaya çıkabilir. Ayrıca yasa dışı, etik dışı ve meşru olmayan davranışların gün ışığına çıkarılması amacıyla gerçekleştirilir (Aktan, 2015: 21). Whistleblowing olayının açığa çıkmasını sağlayan kişi, bu durum hakkında bilgi sahibi olan bir kişidir. Bu kişiye de "whistleblower" denilmektedir. Bu birey, hali hazırda organizasyonda çalışan biri veya daha önce organizasyonda görev yapmış biri de olabilir. Çalışanlar dışında, organizasyonla ilgisi bulunan diğer paydaşlar da bu bilgiye sahip olabilir ve bunu raporlama veya ifşa etme konusunda rol oynayabilirler (Aktan, 2015: 22). Whistleblower'ın hataları tespit etmedeki rolünün oldukça önemli olduğu ortadadır. Bir yandan, yöneticiler/denetçiler şirketlerindeki hatalardan ancak birileri hata hakkında bilgi verdiğinde ders çıkarabilirler. Öte yandan, bilgi ifşacısı birçok engelle karşılaşabilir, kişisel ve profesyonel yaşamı üzerindeki artmış stres düzeyi veya itibar kaybı gibi

olumsuz etkilerden zarar görebilir ve misilleme riskiyle de karşı karşıya kalabilir. (Latan vd., 2018: 573-574).

Bilgi ifşası eylemi, organizasyonlarda adaleti teşvik eden mekanizmalarla sinerjisi olan çağdaş kurumsal yönetim sisteminin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında bilgi ifşası, ödül veya övgü gibi belirli bir amaç olmadan gerçekleştirilen olumlu bir davranış olarak görülmekle birlikte bu eylem sosyal normlara da uygundur. Bilgi ifşası ve kurumsal yönetim birbiriyle bağlantılıdır çünkü her ikisi de kurumsal etkinliği, kurumsal sosyal sorumluluğu ve çalışanların güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu önemli, çağdaş örgütsel eğilimleri birleştirmek, kuruluşlara, paydaşlarla ilişkilerde verimliliklerini iyileştirme, çalışanların moralini artırma, itibara yönelik riskle ilgili zararları azaltma ve kurumsal bağlamda etik davranışı artırma fırsatı sunmaktadır. Vera-Munoz'a (2005) göre, anonim suistimalleri ele almaya yönelik bilgi ifşacısının hükümleri, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından benimsenen kurumsal yönetim reformlarını ve çerçevesini ayakta tutan temel taşlardan bir tanesidir (Latan vd., 2018: 575).

Bilgi ifşası eylemi, gönüllü veya görevle ilişkilendirilen şekillerde yanlış davranışların açığa çıkarılmasını teşvik eden, toplum yararını gözeten ve bireylere güç kazandıran bir davranış biçimi olarak kabul edilebilir. İstisnalar olsa da genellikle toplumsal fayda sağlayan ve insanları motive eden bir davranış amaçlar (Latan vd., 2018: 575). Bir çalışanın örgüt içindeki yanlış veya etik dışı davranışları bildirmesi, genellikle içsel bilgi ifşası olarak adlandırılır ve bu durumda bilgiyi örgüt içindeki bir üst yöneticiye, amire veya yetkili bir kişiye iletebilir. Bununla birlikte, bilgiyi örgüt dışındaki bir merciye, örneğin medyaya, hükümet kurumlarına veya meslek örgütlerine iletmek ise dışsal bilgi ifşası olarak adlandırılmaktadır. Burada belirtildiği gibi suistimalleri bildirmeyi tercih eden kişiler, suistimalleri şirket içinde yönetime veya kurum dışında ilgili taraflara rapor edebilir. İçsel bilgi ifşası yönetim açısından avantajlıdır çünkü suistimallerin zamanında düzeltilmesine olanak sağlar. Tersine, dışsal bilgi ifşası ise organizasyon için daha maliyetlidir ve iç raporlamanın etkisiz olduğu durumlarda ortaya çıkma eğilimindedir (Lee ve Fargher, 2018: 7). Kurumsal yönetim açısından, etik ve bilgi ifşası kültürü işletmelerin suistimal ve yolsuzluk unsurlarına karşı sıkı bir koruma sağlar. Bu nedenle, bilgi ifşası, kurumsal yönetimin önemli bir parçasıdır ve içsel bilgi ifşasında bulunma özellikle tercih edilmektedir. Böylelikle, iddia edilen suistimaller genellikle kamuya açıklanmaz ve bu durum gereksiz kamuoyu tartışmalarını da önlemeye yardımcı olur. Bu çerçevede, şirketler, bu politikayı gözetleyen,

ieracı olmayan bir yönetici atayarak bir bilgi ifşası politikası geliştirme yoluna gitmelidirler. Kurumsal yönetim anlayışını benimsemek, ihlal edilen kurallar konusunda müdahale yetkisi verilmesini içermektedir. Dışsal bilgi ifşalarının genellikle ciddi durumları içerdiği ve ciddi sonuçlara yol açma potansiyeline sahip olduğu gerçeği göz önüne alındığında, içsel bilgi ifşası tercih edilmektedir. İçsel bilgi ifşasının teşvik edilmesi, kuruluşun güvenliğini ve refahını artırabilir, etik kurallara destek gösterebilir, israfı ve kötü yönetimi azaltabilir, morali artırabilir ve iyi niyeti koruyabilir (Susmanschi, 2012: 417-420).

5. Literatür Tarama

Bilgi ifşası ile ilgili literatürde yer alan ulusal ve uluslararası çalışmalardan bazıları şu şekilde açıklanmaktadır.

Mercan vd. (2012), bilgi ifşası kavramının açıklanmasını, iç denetim ile ilişkisini ve iç denetimin değişen ve gelişen rollerini incelemeyi amaçlamışlardır. Bilgi ifşasının bir iç denetim uyarı işareti veya ikazı olarak görülebileceğini belirtmişlerdir.

Susmanschi (2012) çalışmasında, iç denetimin bilgi ifşası eyleminde oynadığı rolü, yönetimin performansını artırmakla kalmayıp aynı zamanda şirketin genel performansını iyileştirmeye yönelik bir fonksiyon olarak vurgulamıştır. İçsel bilgi ifşasının verimli bir şekilde yönetildiğinde bunun bir kazan-kazan durumuna dönüşebileceğini belirtmişlerdir.

Uyar ve Yelgen (2015), bilgi ifşası kavramını teorik olarak kapsamlı bir şekilde incelemeyi ve bilgi ifşası ile denetim arasındaki ilişkiye değinmeyi amaçlamışlardır. Bilgi ifşasının nasıl yapılacağı, nereye ve ne zaman bildirileceği, bilgi ifşasının avantaj ve dezavantajlarına değinerek, denetim ile bilgi ifşası arasındaki ilişkiyi açıklamışlardır.

Cemaloğlu ve Akyurek (2017), çalışmalarında örgütlerde yaşanan bilgi ifşasını literatüre dayalı olarak incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın sonunda, örgütsel gelişim doğrultusunda bilgi ifşacılığını etkin bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için çeşitli önerilerde bulunmuşlardır.

Kurnaz vd. (2018), yapmış oldukları çalışmada işletmelerde üretilen muhasebe bilgilerinin kalitesinin artırılması ekseninde iç denetim ve bilgi ifşası ilişkisinin teorik olarak ortaya konulmasını amaçlamışlardır. İşletmelerin kaliteli muhasebe bilgisi üretiminde önemli bir etkiye sahip

olan iç denetim mekanizmasının, bilgi ifşası kavramı ile desteklenmesi; yürütülen faaliyetlerin daha etkin ve verimli bir şekilde işlemesine olanak tanyacağından denetim faaliyetlerinin daha şeffaf hale getirilebileceğini, böylece bütün paydaşların işletmeye daha fazla güven duyacağını belirtmişlerdir.

Lee ve Fargher (2018) çalışmalarında denetim komitesinin bilgi ifşası üzerindeki rolünü incelemiştir. Denetim komitesinin bağımsızlığı, uzmanlığı ve çalışkanlığıyla ortaya çıkan kalitesinin raporlama kanalının seçimi ve bildirim karşıs misilleme olasılığı şeklinde iki bilgi ifşası sonucuyla ilişkili olup olmadığını incelemiştir. İçsel ve dışsal bilgi ifşası vakalarından oluşan bir örnek kullanarak, yüksek kaliteli bir denetim komitesinin, suistimallerin içeriye göre dışarıdan rapor edilme olasılığını azalttığını ve bilgi ifşacısının (whistleblower) misillemeyle karşılaşma olasılığını azalttığını tespit etmişlerdir.

Ünkaya ve Dursun (2018) yapmış oldukları çalışmada, işletmelerde yaşanan yasa dışı ve etik olmayan davranışların açığa çıkarılması olarak bilinen bilgi ifşasının, işletmenin iç kontrol sisteminin etkinliğini arttırmada kullanılması ve kolay uygulanabilir olması için örnek bir model üzerinde durmuşlardır.

Noor ve Mansor (2019), Malezya kamu sektörü kurumlarındaki bilgi ifşası uygulamalarını incelemiştir. Yapay zekanın bilgi ifşası pratiğinde uygulanmasını inceleyerek bu uygulamanın etkinliğini görmeyi amaçlamışlardır. Kamu sektöründeki iç denetçilerden elde ettikleri verilerle anket çalışması yapmışlardır. Bilgi ifşası uygulamasının, iç kontrol sistemini ve uygulamalarını güçlendireceği ve kamu sektörünün hesap verebilirliğini ve şeffaflığını geliştirebileceğini vurgulamışlardır.

Meriç (2020) yapmış olduğu çalışmada, muhasebe çalışanlarının işyerlerindeki olası yanlış uygulamaları bildirme (whistleblowing) niyetini değerlendirmeyi amaçlamış ve bu amacı anket yöntemiyle gerçekleştirmiştir. Araştırma sonuçları, hile ile mücadelede önemli bir rol oynayan bilgi ifşasının teşvik edilmesi için destekleyici bir kurum kültürünün ve etik değerlerin oluşturulmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

Srikandhi ve Suryandari (2020), bağımsız yönetim üyeleri, denetim komitesi ve bilgi ifşası sistemi gibi faktörlerin, mali tabloların bütünlüğü üzerindeki düzenleyici etkisini araştırmayı amaçlamışlardır. 2014-2018 döneminde IDX'te listelenen kamu şirketlerinin 18 tanesi üzerinden elde ettikleri verilerle SPSS 23 aracılığıyla lojistik regresyon ve MRA

analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Bağımsız komisyon üyelerinin ve bilgi ifşası sistemlerinin mali tabloların bütünlüğünü etkilemediği; diğer yandan denetim komitesinin önemli ve olumlu bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Putra vd. (2022) yapmış oldukları çalışmada, dolandırıcılığın önlenmesinin, iç denetim, risk yönetimi, bilgi ifşası sistemi ve büyük veri analitiğinin mali suçun önlenmesi davranışı üzerindeki etkisine nasıl aracılık ettiğini inceleyerek, literatürün eleştirel bir incelemesini sunmuşlardır. Sonuç olarak bu çalışmada, finans, ekonomi ve denetim alanındaki literatür çalışmalarını teorik veya kavramsal ampirik bir bakış açısıyla eleştirel ve sistematik bir şekilde incelemiştir.

Tuan Mansor vd. (2022) yapmış oldukları çalışmada, kıdemli denetçiler arasında dışsal bilgi ifşası niyetlerini anlamada algılanan örgütsel destek (POS), tutum ve öz yeterliliğin rolünü incelemeyi amaçlamışlardır. Malezya'daki denetim firmalarında çalışan 118 kıdemli denetçiden elde ettikleri verilerin analizi sonucunda öz yeterliliğin, POS ile dışsal bilgi ifşası niyetleri arasında önemli bir aracı olarak gösterildiğini; ancak öz yeterliliğin, kıdemli denetçilerin tutumu ile dışsal bilgi ifşası niyetleri arasında aracılık etkisinin istatistiksel olarak desteklenmediği sonucuna varmışlardır.

Khemakhem vd. (2023) denetim komitelerinin bilgi ifşası sürecindeki rolüne ilişkin doğrudan kanıtlara dayalı araştırmaların eksikliğini kabul ederek hem denetçilerle hem de denetim komitesi üyeleriyle yapılan görüşmelere dayanarak denetim komitelerinin gerçek rolüne ilişkin kanıtlar sunmayı amaçlamışlardır. Denetim komitelerinin sınırlı gözetim sağladığını ve bilgi ifşası sürecinde aktif bir rol oynamadığını tespit etmişlerdir. Bilgi ifşası sürecinin etkili olabilmesi için etik bir organizasyon kültürünün önemini vurgulamışlardır.

6. Kurumsal Yönetim Çerçevesinde İç Denetim ve Bilgi İfşası (Whistleblowing) İlişkisi

Kurumsal yönetim uygulamaları veya kuralları, dolandırıcılık ve hileli faaliyetlerin önlenmesine yardımcı olmaktadır. Bu kurallar, dolandırıcılıkla mücadele konusunda doğru uzmanlığın kullanılmasıyla daha da güçlendirilebilmektedir. Bununla birlikte muhasebe skandalları sonrasında raporlamada şeffaflık ve güvenilirliğe yönelik çağrılarının sonucunda adli muhasebe ve kurumsal yönetimde yenilik ihtiyacı ön plana çıkmıştır.

Kurumsal yönetim, büyük ölçüde içeriden ikna edilip teşvik edilen bir iç süreçtir. Bu süreç iç kontrol uzmanlığı ile güçlendirilmezse kurumsal yönetim çökme riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Bunun sonucunda ise kurumsal yönetim olgunluğuna ulaşmak daha zor hale gelebilir. Dolandırıcılık ve zimmete para geçirme gibi kötü niyetli faaliyetler de artabilir (Rehman ve Hashim, 2018: 161-162).

İç denetim, risk yönetimi, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek için sistematik ve disiplinli bir yaklaşım getirerek bir kuruluşun hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmaktadır. İç denetim faaliyeti öncelikle yönetimin sorumluluğu olan iç kontrolün geliştirilmesine yöneliktir. İç denetimin risk yönetimi ve kurumsal yönetimde de önemli bir rolü vardır (Susmanschi, 2012: 417).

İç denetim, kontrol sistemi faaliyetlerinin değerlendirilmesi, iyileştirmeye yönelik girdi sağlanması ve faaliyetlerin denetlenmesinde önemli bir role sahiptir. Dolandırıcılıkla mücadele programlarının ve kontrollerinin etkili bir şekilde yürütülmesini sağlamak için izleme faaliyetlerinde büyük sorumluluk almaktadır. İç denetim işlemleri, sadece dolandırıcılığı engellemekle kalmaz, aynı zamanda bu tür sorunlarla başa da çıkabilir. İç denetim, sürekli izleme faaliyetleri aracılığıyla bir kuruluş içindeki davranış standartlarını belirlemeye ve teşvik etmeye yönelik etkili bir çalışma ortamının sağlayıcısı olabilir (Putra vd., 2022: 8). Bir şirketin iç denetim sistemi zayıf olduğunda, şirket içinde dolandırıcılığı etkili bir şekilde engellemek zorlaşabilir. Diğer taraftan, güçlü ve yetkin bir iç denetim sistemi, bir şirkette dolandırıcılığı etkili bir şekilde engellenmenin teşvik edilmesine yardımcı olabilir. Böylece dolandırıcılık riski de minimumda tutulabilir. İç denetçi, bağımsız bir değerlendirici olarak şirketin faaliyetlerini inceleyerek kontrollerin yeterliliğini ve şirket çalışmalarının verimliliğini ve etkinliğini değerlendirir. Bu nedenle, iç denetçiler, şirkette önemli bir role sahiptirler. İç denetim, risk yönetimi, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek için sistematik ve düzenli bir yaklaşımla bir kurumun hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte dolandırıcılığın önlenmesi ve faaliyetlerin etkili olmasını sağlamak amacıyla faaliyetlerin izlenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Böylelikle iç denetim faaliyetleri, sahtekarlığın engellenmesine ve üstesinden gelinmesine katkı sağlayabilmektedir (Castellani ve Nuralisa 2022: 271).

İç denetçilerin yanı sıra bilgi ifşası sistemi de dolandırıcılığın önlenmesini etkileyen bir faktördür. Bilgi ifşası sistemi uygulandığında, dolandırıcılığın

önlenebilmesi için güvenilir bir raporlama sistemi kurulduğundan, ihlal yapma düşüncesi azalırken aynı zamanda ihlallerin bildirilmesine olan istek de artacaktır. Bilgi ifşası sistemi, şirket etiğinin uygulanmasını ve çalışanların etik davranışlarını teşvik eden veya şirkete zarar veren etik dışı eylemlerin ve hileli davranışların önlenmesine yönelik bir yöntem olduğu için hem özel sektörde hem de kamu sektöründe uygulanmasının teşvik edilmesi gerekmektedir (Castellani ve Nuralisa 2022: 271).

İşletmelerin kaliteli muhasebe bilgisi üretme süreçlerine önemli bir katkı sağlayan iç denetim mekanizması, bilgi ifşası kavramı ile bir araya geldiğinde, yürütülen faaliyetlerin daha etkin ve verimli bir şekilde gerçekleşmesine olanak tanımaktadır. Bu birleşim aynı zamanda denetim süreçlerinin daha şeffaf hale gelmesine yardımcı olabilecek ve işletmeye duyulan güveni de artıracaktır. Sonuç olarak, elde edilen bilgilerin kalitesini artırmanın, gelecekte işletmelerin marka değerine olumlu yansımaları olabilecektir. Bilgi ifşasının daha yaygın bir biçimde benimsenmesi, işletmelerin iç denetim süreçlerini güçlendirebilirken, kurumsal yapılarına da katkı sağlayabilmektedir. Bu nedenle, işletmelerin her kademesinde bilgi ifşasının etkin bir şekilde teşvik edilmesi, çalışanlar arasındaki dürüst iletişimi desteklerken, işletmelerin işlevsel denetimlerini de kolaylaştırabilmektedir. Ayrıca, bu yaklaşım işletmelerde risk yönetimi ve kurumsal yönetim uygulamalarının daha etkili ve doğru bir şekilde hayata geçirilmesine yardımcı olabilmektedir. Bu sayede işletmeler toplum içindeki rolünü değiştirebilir ve genişletebilir; sorumluluk sahibi, çevre dostu, şeffaf, hesap verebilir ve adil bir yönetim anlayışının tüm işletmelerde uygulanabilir hale gelmesine katkı sağlayabilirler (Kurnaz vd., 2018:165).

Bilgi ifşası kavramı, bir çalışanın iş yerinde şüpheli bir faaliyeti bildirmesi ve böylece kamu yararı için bir açıklama yaparak harekete geçmesi durumunda gerçekleştiği şekilde de ifade edilebilir. Bazıları bilgi ifşacılarını kamu yararı ve kurumsal sorumluluk açısından özverili insanlar olarak nitelendirirken; bazıları da onları yalnızca kişisel zafer ve şöhret kazanmayı düşünen muhbirler olarak görmektedir. Bilgi ifşacılarının çoğu şirket içerisindedir, yani şirket içindeki bir iş arkadaşına veya amirine yönelik suistimalleri rapor ederler. Birçok bilgi ifşacısı, suistimali yetkililere bildirmek için ilk olarak doğrudan bir amirine başvurursa da bazı durumlarda bu en iyi seçenek olmayabilir. İşverenin suistimale karıştığı için kendisine karşı dava açması durumunda yasal takibata uğraması mümkündür. Bunun için, bilgi ifşacısı kanunen korunuyor olsa bile, sadece misilleme korkusu nedeniyle değil, aynı zamanda işteki ve iş dışındaki ilişkilerini kaybetme

korkusu nedeniyle de bilgi ifşasında bulunmayı düşünmemesi olasılığı mevcuttur (Susmanschi, 2012:415-416). Bilgi ifşasının hassas doğası göz önüne alındığında, bilgi ifşasını alan kişinin kurumun en üst düzeyinde desteğe sahip olduğu düşünülüyorsa, bilgi ifşacıları ihbarda bulunmaktan çekinebilirler. Yani bilgi ifşacısı, şikayeti alan kişiyi yetkili biri olarak görmelidir. Birçok kuruluşun davranış kuralları vardır. Üst yönetimin bunları eylemlerle güçlendirmemesi durumunda davranış kurallarının etkisi de azalacaktır. İç denetimin kurumsal davranış kurallarına uyumu izlemekten sorumlu olduğu şirketlerde iç denetçilere bilgi ifşasında bulunulmasının daha muhtemel olduğu düşünülmektedir. İç denetçilerin bilgi ifşacıları için doğal çıkış noktaları olduğu ve iç denetçilerin bu konuda önemli bir rol oynamaları beklenilmektedir (Read ve Rama, 2003: 355). Bir kurumun bilgi ifşası sistemi ne kadar iyi olursa oradaki dolandırıcılık eğilimi de o kadar düşük olabilmektedir. Benzer şekilde, bilgi ifşası sistemine uyum düzeyi ne kadar yüksek olursa, dolandırıcılık düzeyi de o kadar düşük olacaktır (Putra vd., 2022: 10-12).

Daha önce de belirtildiği gibi kurumlar içsel bilgi ifşasında bulunulmasını, dışsal bilgi ifşasında bulunulmasına göre daha fazla tercih etmektedirler. Etkin bir denetim komitesinin, dışsal bilgi ifşası olasılığını azaltma potansiyeline sahip iki ana yaklaşımı bulunmaktadır. İlk olarak, bu komite içerideki suistimal raporlarını toplamak için etkili bir bilgi ifşası sisteminin uygulanmasını teşvik etme eğilimindedir. Araştırmalar, daha yüksek kaliteli bir denetim komitesinin daha güçlü bir iç kontrol sistemiyle ilişkilendirildiğini ve iç denetim sonuçlarına daha fazla dikkat ettiklerini göstermektedir. Bunun yanı sıra, kaliteli bir denetim komitesi, üst düzey yönetimin açık ve etkili iletişim kurmasını teşvik ederek, iç raporlama sisteminin başarılı bir şekilde işletilmesine katkı sağlama yönünde bir eğilime sahiptir. Bu, organizasyon içindeki suistimallerin daha hızlı bir şekilde rapor edilmesini ve bu raporların hızla çözüme kavuşturulmasını teşvik ederken; dışsal bilgi ifşası olasılığını da azaltmaktadır. İkincisi, etkili bir denetim komitesinin, kurumun iç raporlara daha duyarlı hale gelmesine katkıda bulunabileceğidir. Kaliteli bir denetim komitesi, daha fazla etkileşim yoluyla yönetim kurulu, iç denetçiler ve dış denetçiler arasındaki iletişimi artırabilir. Bu, iç raporlama sisteminin daha etkili çalışmasını destekleyebilir. Raghunandan ve ark. (2001), daha kaliteli denetim komitelerinin iç denetçiyle daha uzun toplantılar yapma, iç denetçiye özel erişim sağlama ve iç denetim sonuçlarını inceleme olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Daha iyi iletişim ve daha fazla bilgi paylaşımı, içsel raporların uygun ve hızlı bir şekilde ele alınmasını artırabilir. Kaliteli bir denetim komitesi, içsel raporları daha objektif bir şekilde incelediği ve

yönetim etkilerine daha az duyarlı olduğu için daha iyi kararlar alabilir. Aynı zamanda, eksikliklerin çözülmesi ve iyileştirilmesine de daha fazla odaklanabilir. Bu nedenle de şirket içindeki sorunların etkili bir şekilde çözümlenmesine katkı sağlama potansiyeline sahiptir. İçsel raporlar etkili bir şekilde yönetildiğinde, bilgi ifşacısı için sonucun tatmin edici olma olasılığı artar ve bu durum da dışsal bilgi ifşalarını azaltabilir (Lee ve Fargher, 2018: 8-9).

Bunget (2009)'e göre bilgi ifşası bir iç kontrol aracı olarak kullanıldığında, en az iki ana amacı hedeflemelidir. Birincisi, özellikle iş disiplini ile ilgili iç düzensizlikleri mümkün olduğunca azaltarak şirketin düzenini sağlamak; ikincisi ise, şirketin hem hataları kabul eden ve sorumluluk sahibi bir itibar oluşturmasını sağlamak hem de etik olmayan veya ahlaka aykırı bilgilerle ilgili olarak şeffaflığı teşvik etmektir. IIA'nın Görüş Bildirgesi'nde belirtildiği gibi, bilgi ifşası, aşağıdaki durumlarda iç denetçi için bazı zor etik kararlara yol açabilmektedir (Susmanschi, 2012: 418):

- a) İç denetçiler, bilgi ifşası yapan kişiden bilgi alabilir;
- b) İç denetçiye, dile getirilecek endişeler için irtibat noktası rolü verilebilir;
- c) İç denetçi bilgi ifşacısı olmayı düşünebilir.

İç denetçilerin bilgi ifşası politikalarına ilişkin olarak uyguladığı prosedürlerin, etik kurallara dayalı bir yaklaşımı teşvik etmek amacıyla somut ve uygulanabilir hale getirilmesi önerilmektedir.

7. Sonuç

Zayıf kurumsal yönetimin dolandırıcılığa, varlıkların kötüye kullanılmasına ve memnuniyetsiz hissedarlara yol açtığı, birçok araştırmacı tarafından yaygın bir şekilde kabul edilen ve vurgulanan bir gerçektir. Kuruluşların zayıf kurumsal yönetim uygulamalarıyla öne çıktığı ve bu nedenle iflas ettiği veya mali tablolarında büyük kayıplar yaşadığı olaylar azımsanmayacak kadar fazladır. Suistimal olaylarının raporlanması, sadece kar ve itibarın korunmasına değil, aynı zamanda güvenli bir çalışma ortamının sürdürülmesine de katkı sağladığı için, bilgi ifşası eylemi, kurumsal yönetim stratejisinde önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir.

İç denetim fonksiyonunun benzersiz konumu ve organizasyondaki rolü nedeniyle, büyük ölçüde güvene ve gizliliğe bağlı olan profesyonel bir danışmanlık görevini yerine getiren iç denetçiler uzun süredir yönetim kurulunun gözü ve kulağı olarak tanımlanmaktadır. İç denetçilerin rolü genişlemiştir ve iyi bir kurumsal yönetimin temel taşlarından biri konumuna

gelmiştir. İyi yönetim, çeşitli taraflar arasında kuruluşlara yönelik güveni geliştirmenin bir yoludur. İyi yönetim yoluyla kuruluşlar, paydaşlara öncelikle kuruluşların verimli, etkili ve etik bir şekilde yönetildiğine diğer taraftan da geçerli tüm kural ve düzenlemelere uyduğuna dair bir mesaj göndermektedir. İyi yönetim açısından ve rollerinin bir parçası olarak iç denetçilerin, işyerlerinde meydana gelen her türlü şüpheli faaliyet hakkında bir rapor hazırlamaları gerekmektedir.

İç denetim, dolandırıcılığın önlenmesi ve faaliyetlerin etkili olmasını sağlamak amacıyla faaliyetlerin izlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İç denetçilerin yanı sıra bilgi ifşası sistemi de dolandırıcılığın önlenmesini etkileyen bir faktördür. Bilgi ifşası, şirket etiğinin uygulanmasını ve çalışanların etik davranışlarını teşvik eden veya şirkete zarar veren etik dışı eylemlerin ve hileli davranışların önlenmesine yönelik bir yöntemdir.

Bilgi ifşası politikasıyla oluşturulan kontrolün, her türlü uyarıyı dikkatli ve titizlikle ele alabilecek, özel sorumluluğa sahip, iç denetim departmanından oluşan uzman bir ekip tarafından yapılması daha doğru olacaktır. Bir bilgi kaynağına ulaşıldığında, iç denetçi, dışarıdan açıklamaya ihtiyaç duymadan içsel iletişim yollarını kullanarak bir konuyu nasıl ifade edebileceği konusunda rehberlik yapabilmelidir. İç denetçi, bilgi ifşacısının (whistleblower) iyi niyetle hareket ettiğine, endişesinin sağlam bir temele dayandığına ikna olmalıdır. İç denetçi, bilgi ifşacısının kimliğinin gizliliği konusunda zor durumda kalabilmektedir. Bu tür durumlarda iç denetimin bilgi kaynaklarını açıklamasının beklenmeyeceğine dair yönetimden onay alması tavsiye edilmektedir. Bulgu veya tavsiyeyi uygun yönetim kademesine, yönetim kuruluna ve/veya dış bir kuruma açıkça ileten iç denetçi, mesleki yükümlülüklerini gerçekleştirmiş olacaktır.

Bilgi ifşasının daha yaygın bir biçimde benimsenmesi, işletmelerin iç denetim süreçlerini güçlendirebilirken, kurumsal yapılarına da katkı sağlayabilmektedir. İç denetimin kurumsal davranış kurallarına uyumu izlemekten sorumlu olduğu şirketlerde iç denetçilere bilgi ifşasında bulunulmasının daha muhtemel olduğu düşünülmektedir. İç denetçilerin bilgi ifşacıları için doğal çıkış noktaları olduğu ve bu konuda önemli bir rol oynamaları beklenilmektedir. Bir kurumunun bilgi ifşası sistemi ne kadar iyi olursa dolandırıcılık eğilimi de o kadar düşük olabilmektedir. Bilgi ifşasının hassas doğası göz önüne alındığında, bilgi ifşasını alan kişinin kurumun en üst düzeyinde desteğe sahip olduğu düşünülüyorsa, bilgi ifşacıları ihbarda bulunmaktan çekinebilirler. Sonuç olarak bilgi ifşacısı, ihbarı alan kişiyi yetkili biri olarak görmelidir.

Bilgi ifşası, kurumsal yönetimin önemli bir parçasıdır ve içsel bilgi ifşasında bulunma özellikle tercih edilmektedir. Bunun sebebi iddia edilen suistimallerin genellikle kamuya açıklanmaması ve gereksiz kamuoyu tartışmalarının da önüne geçilmiş olmasıdır. Bu çerçevede, şirketler bu politikayı gözetleyen, icracı olmayan bir yönetici atayarak bir bilgi ifşası politikası geliştirme yoluna gitmelidirler. Kurumsal yönetim anlayışını benimsemek, ihlal edilen kurallar konusunda müdahale yetkisi verilmesini içermektedir. Dışsal bilgi ifşalarının genellikle ciddi durumları içerdiği ve ciddi sonuçlara yol açma potansiyeline sahip olduğu gerçeği göz önüne alındığında, içsel bilgi ifşası tercih edilmelidir. İçsel bilgi ifşasının teşvik edilmesi, bir kuruluşun güvenliğini ve refahını artırma potansiyeline sahiptir. Ayrıca, etik değerlere destek sağlayabilir, israfı ve kötü yönetimi azaltabilir, çalışanların motivasyonunu artırabilir ve kuruluş içindeki dürüstlüğü, iyi niyeti koruma yolunda katkıda bulunabilir. İç denetçilerin bilgi ifşası politikalarına ilişkin olarak uyguladığı prosedürlerin, etik kurallara dayalı bir yaklaşımı teşvik etmek amacıyla somut ve uygulanabilir hale getirilmesi de oldukça önemlidir.

Son olarak bilgi ifşasına yönelik ihtiyati normlar ve tutumlarla ilgili olarak, hükümet, medya ve diğer sorumlu taraflar bilgi ifşasını teşvik etme konusunda ilerici ve tutarlı eylemlerde bulunmalıdırlar. Bu, bilgi ifşasının olumlu katkılarının daha fazla yayılmasını ve toplum genelinde olumlu bir algının oluşturulmasını sağlamak açısından hayati önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Ahmad, S. A., Smith, M., and Ismail, Z. (2013). Internal Whistleblowing Intentions By Internal Auditors: A Prosocial Behaviour Perspective. *Management & Accounting Review (MAR)*, 12(1), 145-181.
- Ayboğa, H. (2021). Kurumsal Yönetim ve Kurumsal Yönetim Endeksi. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 5 (1), 35-58.
- Badera, I. D. N., and Jati, I. K. (2020). Moral Reasoning, Whistleblowing Intention, and Audit Judgement Moderate The Effect of Ethical Sensitivity on Internal Audit Quality. *International Research Journal of Management, IT and Social Sciences*, 7(6), 42-53.
- Castellani, J., and Nuralisa, A. (2022). The Influence of Internal Audit and Whistleblowing System Effectiveness on Fraud Prevention. *Jurnal*

- Riset Akuntansi Kontemporer*, 14(2), 270-274.
- Cemaloğlu, N. ve Akyürek, M. İ. (2017). Örgütlerde Whistleblowing (Bilgi Uçurma). *Turkish Journal of Educational Studies*, 4(3).
- Cengiz, S., Karabayır, M. E. (2022). Kurumsal Yönetim ile Finansal Performans İlişkisi: Türkiye’de Ampirik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*. 15 (2), 321-348.
- Handoko, B. L. and Amelia, R. (2021). Implementation of Good Corporate Governance, Internal Audit, Whistle-Blowing System for Fraud Prevention in State-Owned Enterprise. In *The 2021. 12th International Conference on E-business, Management and Economics*, 305-310.
- Institute of Internal Auditors (IIA) (2023). Global Internal Audit Standards. Draft For Public Comment, <https://www.theiia.org/globalassets/site/standards/ippf/public-comment-draft/iia-global-internal-audit-standards-public-comment-draft-turkish.pdf>
- Jubb, P. B. (1999). Whistleblowing: A Restrictive Definition and Interpretation. *Journal of Business Ethics*, 21, 77-94.
- Khemakhem, H., Fontaine, R., Smaili, N. and Zaman, M. (2021). Whistleblowing Regulations and the Role of Audit Committees: Insight from Interviews. *Journal of Management and Governance*, 1-21.
- Kurnaz, N., Ercan, C. ve Kestane, A. (2018). Muhasebe Bilgi Kalitesi Ekseninde İç Denetim ve Bilgi İfşası (Whistleblowing) İlişkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 150-169.
- Latan, H., Ringle, C. M. and Jabbour, C. J. C. (2018). Whistleblowing Intentions Among Public Accountants in Indonesia: Testing for the Moderation Effects. *Journal of Business Ethics*, 152, 573-588.
- Lee, G. and Fargher, N. L. (2018). The Role of the Audit Committee in Their Oversight of Whistle-Blowing. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 37(1), 167-189.
- Mercan, N., Altınay, A. ve Aksanyar, Y. (2015). Whistleblowing (Bilgi İfşası, İhbar) ve Yolsuzlukla Mücadelede İç Denetimin Değişen ve Gelişen Rolü. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 167-176.
- Meriç, A. (2020). Hile Denetiminde Whistleblowing ve Whistleblowing Niyetini Etkileyen Faktörler: Kayseri’de Faaliyet Gösteren

- Muhasebeciler ile Ampirik Bir Çalışma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 111-128.
- Mollaoğulları, B.F. (2018). Denetim Komitesinin İç Denetim Birimi Çalışmalarına Etkisi: Türkiye'de İç Denetim Birimi Yöneticilerinin Algısı Araştırması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Noor, N. R. A. M. and Mansor, N. (2019). Exploring the Adaptation of Artificial Intelligence in Whistleblowing Practice of the Internal Auditors in Malaysia. *Procedia Computer Science*, 163, 434-439.
- Purbawangsa, I. B. A., Solimun, S., Fernandes, A. A. R. and Mangesti Rahayu, S. (2020). Corporate Governance, Corporate Profitability Toward Corporate Social Responsibility Disclosure and Corporate Value (Comparative Study in Indonesia, China and India Stock Exchange in 2013-2016). *Social Responsibility Journal*, 16(7), 983-999.
- Putra, I., Sulistiyo, U., Diah, E., Rahayu, S. and Hidayat, S. (2022). The Influence of Internal Audit, Risk Management, Whistleblowing System and Big Data Analytics on the Financial Crime Behavior Prevention. *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 2148363.
- Raghunandan, K., D. V. Rama, ve W. J. Read. 2001. Audit Committee Composition, 'Gray Directors', and Interaction With Internal Auditing. *Accounting Horizons* 15 (2):105-118.
- Read, W. J. and Rama, D. V. (2003). Whistle-Blowing to Internal Auditors. *Managerial Auditing Journal*, 18(5), 354-362.
- Rehman, A. and Hashim, F. (2018). Forensic Accounting on Corporate Governance Maturity Mediated by Internal Audit: A Conceptual Overview. *1st Economics and Business International Conference 2017 (EBIC 2017)* (pp. 161-168). Atlantis Press.
- Srikandhi, M. F. and Suryandari, D. (2020). Audit Quality Moderates the effect of Independent Commissioners, Audit Committee, and Whistleblowing System on the Integrity of Financial Statement. *Accounting Analysis Journal*, 9(3), 186-192.
- Susmanschi, G. (2012). Internal Audit and Whistle-Blowing. *Economics, Management, and Financial Markets*, 7(4), 415-421.
- Tuan Mansor, T. M., Mohamad Ariff, A., Hashim, H. A. and Ngah, A. H. (2022). External Whistleblowing Intentions of Auditors: A Perspective Based on Stimulus–Organism–Response Theory. *Corporate Governance: The International Journal of*

- Business in Society*, 22(4), 871-897.
- Türedi, H., Karakaya, G. ve İldem, M. (2015). Kurumsal Yönetim ve İç Denetim İlişkisi. *Sayıştay Dergisi*, (96), 55-74.
- Umaralievich, M. S. and Jurayevna, T. M. (2020). The Role of the Internal Audit Based International Internal Audit Standards in Uzbekistan. *Journal of Media & Management*, 2(1).
- Uyar, S. ve Yelgen, E. (2015). Bilgi İfşası (Whistleblowing) ve Denetim. *Journal of Management and Economics Research*, 13(1), 85-106.
- Ünkaya, G. ve Dursun, G. D. (2018). İç Kontrol Sisteminin Etkinliği Arttırmada Bilgi İfşası Modelinin Kurulması. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 18(55), 15-24.
- Varış, M., Küçükçolak, A., Erdoğan, O. ve Özer, L. (2001). Sermaye Piyasalarında Kurumsal Yönetim İlkeleri. *İMKB Dergisi*, 5(19), 167-171.
- Vera-Munoz, S. C. (2005). Corporate Governance Reforms: Redefined Expectations of Audit Committee Responsibilities and Effectiveness. *Journal of Business Ethics*, 62(2), 115–127.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2023 CİLT/VOL: 7 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

İMAM GAZÂLÎ'NİN DÜŞÜNÇESİNDE SİYASET VE DEVLET

POLITICS AND STATE IN THE THOUGHT OF IMAM GHAZALI

Makalenin
Gönderim Tarihi:
11/09/2023

Makalenin
Kabul Tarihi:
16/10/2023

Dr. Öğr. Üyesi Hafijur RAHMAN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü,
e-posta: hafijdu@gmail.com,
Orcid: 0000-0001-7945-6307

Serbay SUBAŞI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
e-posta: subasiserbay@gmail.com,
Orcid: 0000-0003-4203-4455

Doi: 10.59274/enderun.1358697

ÖZET

İmam Gazali, İslam düşüncesinde çok önemli yer edinmiş mümtaz bir şahsiyettir. Gazali, çok çetin şartlarda ve zorlu bir coğrafi bölgede yaşamıştır. Bundan dolayı hem yaşadığı coğrafya ile ilgili ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmada hem de bu sorunların analizini yapan, ortada var olan köklü sorunlara karşı yeni ve anlaşılır çözümler bulmaya çalışan değerli bir ilmi kişiliktir. Bu bağlamda dönemin en iyi kurumlarından olan Nizamiye Medresesinde müderrislik yapmış ve birçok devlet adamının yetişmesinde öncü olmuştur. Gazali, akıllı kişiliği sayesinde o dönemde gerek ilmi kişiliği olsun gerek dini kişiliği olsun en yüksek noktaya erişmiştir. İleri sürdüğü farklı ve değişik fikirlerle odan noktası olmuş ve birçok insanı da doğrudan etkilemiştir. Bu etki ile başta kelam olama üzere, fıkıh, tasavvuf, mantık ve siyaset alanında da çok fazla etki etmiş ve eserler yazmıştır. Siyaset eserlerinde yaşadığı dönemin karışıklığına rağmen asla taviz vermeyerek İslam'ın hükümlerini net bir şekilde ortaya koymuştur. Onu farklı kılarda devlet başkanlığı, siyaset, din konularındaki bu mükemmel tavrı ve ortaya koyduğu onlarca eserler ve sorunlara karşı pratik bakış açısı olmuştur. Bu makalede İmam Gazalinin özellikle yaşadığı zorlu dönem göz önüne alınarak siyaset ve dine bakış açısı ele alınmış ve bu çerçevede nitel bir araştırma yapılarak onun konuya bakış açısı anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gazali, Siyaset, Devlet, Din ve Siyaset

ABSTRACT

Imam Ghazali is a prominent figure who holds a significant place in Islamic thought. He lived in very challenging conditions along with a critical geographical region. Hence, he is a crucial intellectual figure who not only addressed the challenges posed by his geographical context but also meticulously analyzed these challenges and endeavored to formulate novel and understandable solutions for the prevailing complex issues of his era. In this context, he served as a teacher at the prestigious Nizamiye Madrasa, one of the best institutions of the time. He played a pioneering role in the education of many politicians. Due to his intelligence, he achieved the utmost excellence in his intellectual and religious pursuits of the existing period. His innovative and diverse ideas made him a central figure who directly and profoundly influenced many individuals. His influence profoundly impacted various fields, encompassing theology, jurisprudence, mysticism, logic, and politics. In his political works, despite the turmoil of his time, he steadfastly articulated the principles of Islam without compromise. His excellent attitude towards leadership, politics, and religion sets him apart, as well as the practical perspective he provided for numerous works and issues. This article analyzed Imam Ghazali's perception of the state and politics, taking into account his challenging period, and attempts to narrate his approach to the subject through qualitative research.

Keywords: Ghazali, Politics, State, Religion and Politics

1. Giriş

Gazali (ö. 505/1111), İslam bilimi ve düşünce tarihi üzerindeki yazılarında görüşlerini savunan ve zamanının az sayıdaki etkili alimlerinden biri olan; Hicri 5. yüzyılda yaşamış ve İslam dünyası için çok fazla önemi ve değeri olan birisidir. Çok farklı dini alanlar da eğitim görmüş ve bu alanlarda etkin bir şekilde söz sahibi olmuş ve bu alanlara çok değerli görüşleriyle katkıda bulunarak hem kendi döneminin hem de kendinden sonraki dönemlere damga vurmuştur. Ayrıca Fıkıh, dil, mantık, ahlâk, kelam, tasavvuf, felsefe, hadis, siyaset ve eğitim konularında otoriter olan İmam Gazali, siyaset alanında da önemli görüşler dile getirmiştir. Gazali, şüpheciligi, felsefi görüşleri, teolojik yaklaşımı ve tasavvufuyla dikkat çekmiş ve birçok eser yazmıştır. Gazali'nin birçok alanda eser vermesi ve eserlerinin çok çeşitli olması Gazali'yi ve onun eserlerinin Gazali tarafından yazılıp yazılmadığının belli olmaması vb. nedenler, onun hakkındaki inceleme ve araştırmayı zorlaştıran sebepler olmuştur (Arslan, 2019: 1).

Hüccetül İslam olarak da tanınan Gazali, entelektüel hareketliliğin hâkim olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu hareketlilik döneminde Yunan felsefesine dair pek çok kitap tercüme edilmiş ve bu sayede İslam'ın çeşitli mezhepleri de ortaya çıkmıştır. El-Gazali'nin bu hareketlilik zamanına baktığımızda, şüphesiz İslam toplumu için önemli başarıların olduğu, ancak bazı ciddi problemlerin de olduğu bir dönem olmuştur. Gazali için bu dönem bir çöküş zamanıdır. Bu dönemde siyasi çalkantıların, gerilimlerin ve çöküşlerin yaşandığı, hükümette boşlukların oluştuğu görebilmekteyiz.

Bir diğer önemli konu da toplumdaki; psikolojik, dini, sosyal, siyasi vb.

farklılıkların yanı sıra bu alanda ortaya çıkan ve kafa karışıklığına neden olan Batıni hareketinin varlığıydı. Ayrıca başka bir büyük problemde ortaya çıkan haçlılar idi. Tüm bu problemlerin ortaya çıktığı zamana baktığımızda İmam Gazali, hem bu sorunların tam ortasında kalmış hem de bunlara akılcı çözümler üreterek devletin siyasi anlayışına da yön vermiştir. Çağdaş İslam siyasi düşüncesini ve klasik İslam siyasi düşüncesini yeniden icat etme çerçevesinde halifelik ve saltanat, meşrutiyet, cumhuriyet, İslam devleti, demokrasi, Hukuk vb. modern devlet terimlerini benimsemeye çalıştığını çok anlaşılır bir bakış açısıyla açıklamıştır (Rahman, 2021). Dönemin getirdiği bu problem ve sıkıntılar genel olarak Müslüman toplum içinde yayılmış, içerden ve dışardan destekleyicisi olan bu tehlikeli fikirler, fikir babaları tarafından önce devlete sonra millete empoze edilerek harici ve batini fikirler Sünni Müslüman toplumun önüne sürülmüştü.

Gazali, siyasette genel olarak din ve siyaseti kullanmayı seçmiştir. Özelde ise din ve devlet ilişkisine, yargının siyasi ve idari yönüne, devlet başkanının özelliklerine, devletin görev ve işlevlerine, akıl ve ruhun öneme değer vermiştir. Siyasette ve yönetimde özellikle devlet başkanına boyun eğme ve şartsız teslimiyeti benimsemiştir. Gazzâlî, siyaset açısından genelde din ve siyaset, özelde din ve devlet ilişkileri, adaletin siyasi ve idari yönleri, devlet başkanının özellikleri, milleti, devletin ve devlet başkanının görev ve işlevleri gibi temel konuları ele almaktadır (Okumuş, 2021: 705).

Bu çalışmam da İmam Gazalinin yaşadığı dönemde ortaya koyduğu düşüncelere ve özellikle de devlet yönetimindeki siyasi düşüncelere yer verilmiştir. O dönem ki dini-siyasi yapıyı anlamamız açısından bu konu çok önemli ve değerlidir. Yine bu makale de amacımız İmam Gazali'nin düşüncesinde devlet ve siyaseti anlamak, bu anlayışa bir nebze de olsa katkı da bulunmak ve olayları döneminin şartlarına göre değerlendirip yorumlamaktır.

Gazali'nin bu konudaki düşüncelerini anlamak için olaya öncelikle din penceresinden sonra da siyaset penceresinden bakmamız gerekmektedir. Bu iki farklı kurum arasındaki uyum ve birlikteliği iyi anlamak ve kavramak bütün meselenin özüdür. Gazali'ye göre toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi, toplumu koruma ve savunma, ceza verme, ihtilafları çözme, maliyeyi yönetme gibi rutin işler devlet olmadan mümkün değildir.

Ayrıca din için yani dini gerekliliği yerine getirebilmek için adına devlet dediğimiz bir otorite bir yetkili her zaman gereklidir. Gazali, dönemin sosyal ve siyasi durumunu analiz etmiş ve bu gerçekliğe dayalı olarak bir din-devlet ilişkileri teorisi oluşturmuştur. O dönemde İslam toplumunda çözüm bekleyen birçok sorun vardır.

Gazali, siyasetin dinden bağımsız olmasını, dünya düzeninin de ona bağlı olan ahiret hayatının kurtuluşuna katkı sağlamadığını kabul ederek bu iki kurumun ayrılmaz ikiz kardeşler olduğunu vurgulamış her fırsatta din ile siyaseti uzlaştırmaya çalışmıştır. Dönemin toplumsal gerçekliği ve din-devlet ilişkisi

siyasetinin öne çıkıp da dini etkilemesiydi de Gazali bu gerçeği fark ederek iki kurumu uzlaştırmaya çalışmıştır. Devlet yönetiminde uygulanan siyasi düzenlemeler dini düzenlemelerle el ele gitmelidir (Şeker, 2008: 78).

Gazali'ye göre din, insan ve toplum hayatının temelini oluşturur. Çünkü din olmadan ne dünyada ne de ahirette saadet olmaz. Ancak dinin bu işlevini yerine getirebilmesi, dünya düzeninin güvence altına alınmasına ve dinin devlet tarafından korunmasına bağlıdır.

Yine Gazali'ye göre Allah'ın hükümlerini en iyi bilenler öncelikle Peygamberlerdir. Sonrasında ise en önemli siyaset biliciler alimlerdir. Bu siyaseti uygulayan en önemli karar verici merci olarak da sultanlar yer almaktadır.

Çalışmanın birinci kısmında İmam Gazali'nin hayatı ve yaşadığı dönem kısaca ele alınmıştır. İkinci bölümde İmam Gazali'nin siyaset düşüncesine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise İmam Gazalinin siyaset düşüncesinde devlet başkanı konusuna genel çerçeveden bakılmış ve sonuç yazılmıştır.

2. İmam Gazzali'nin Hayatı ve Yaşadığı Dönemi

2.1. İmam Gazâlî'nin Hayatı

Asıl adı Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Gazzâlî et-Tusi' olan İmam Gazâlî, daha önce birçok âlimin yetiştiği İran'ın Horasan bölgesesindeki Tus (Meşhed) şehrinde (1058) doğmuştur (Şeker, 2008: 8). Usta'ya göre asıl adı Muhammed, Künyesi ise Ebu Hamid'dir. Hüccetü'l İslam (İslam'ın Delili) Zeynüddin (Dinin Süsü) gibi lakaplarla da anılmıştır (Usta, 2020: 4).

Babasının vefatından sonra, babasının bir arkadaşı onu küçük yaşta İslami ilimler tahsil etmesi için Cürcan (Gürgen) şehrine gönderdi. Daha sonra Nişabur Eşar okulunun en yüce muallimlerinden birisi olan Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî'den kurs aldı. Bu, İmam Gazali'nin iptida öğretiminin ana konuları Hadis ilmi ve Fıkıh ilmi idi. Ancak büyük bir ilahiyatçı olan Cuveynî, Gazali kelâma götüren adam olarak bilinir (Şenol, 2018: 43). İmâmü'l-Haremeyn olarak da bilinen Cüveynî, Miladi 1028 yılında doğmuş ve miladi 1085 yılında vefat etmiştir. Kelam ve fıkıhta otorite olarak tanınan çok ünlü bir âlimdir. Miladi 1063 yılından ölümüne kadar Nişabur'daki Nizamiye Medresesi'nde ders vermiş, ömrünün son yıllarında Gazâlî gibi tasavvufu ilgilendiren ve riyazatla meşgul olmuştur. Nizamülmülk'e ithafen yazdığı el-Gıyâsî adlı bir eseri de vardır. Ancak Gazâlî'nin hocası olan Cüveynî'nin de Gazali'yi gözde bir öğrenci olarak gördüğünü ve onunla ilgili övgüyle bahsetse bile ona gizlice ona içerlediği de rivayet edilmiştir (Usta, 2020: 5). Cüveynî'nin vefatından sonra Miladi 1090 yılında veziri tarafından Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'ne müderris olarak atanan Gazâlî, burada öğrenim görürken siyasi yetkililerle arasını iyi tutarak hakimiyetini kuvvetlendirmiştir. Böylece Gazali, Nizamiye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Gazalinin Nizamiye Medresesine atanma sebebi olarak;

- a) Vezirin himayesini kazanması,
- b) Devlet imkanlarını kullanarak rahatça ilim araştırması,
- c) Nizamülmülkteki seçkin alimlerle tanışması,
- d) Büyük devlet alimi olan Nizamülmülkün onu keşfetmesi,
- e) Sünni yönetime başkaldıran bâtınilere karşı mücadelesi,

Gibi etkenler sayılabilir (Şeker, 2008: 10).

Gazzâlî'nin Bağdat Nizamiyesindeki vazifesi yaklaşık dört yıl sürmüş ve bu süre zarfında üç yüz öğrenciye ders verdiği kaynaklarda geçmektedir. Nişabur'daki görevine Miladi 1106 yılında başlayan ve üç yıl gibi bir zamanın ardından miladi 1109'dan sonra doğduğu yere yani Tus'a geri dönmüştür. Miladi 11 Aralık 1111'i gösterdiğinde Gazzâlî vefat etmiştir.

2.2. İmam Gazzâlî'nin Yaşadığı devrin durumu

Gazali de herkes gibi dönemin siyasi ve sosyal koşullarından etkilenmiştir. Siyasi düşüncesini de etkileyen mevcut siyasi durumun incelenmesi, onun görüşlerinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. İslam dünyasında büyük siyasi ve teolojik çatışmaların yaşandığı bir dönemde yaşamış olan Gazzâlî, İslam düşüncesinde önemli bir yere sahiptir (Şenol, 2018: 44).

Gazali hayattayken 11. ve 12. yüzyıllarda neredeyse her çevrede çözümlenmiş yaşandı. Gazali, yaşadığı toplumun sıkıntılı ortamında büyümüştür. Bu sıkıntılar Gazali'yi olumsuz etkilemek yerine onu derin düşünmeye, toplumu daha iyi hale getirmenin ve bu çıkmazdan kurtarmanın yollarını bulmaya yöneltmiş ve Gazali kendi dönemi için büyük bir ışık kaynağı olmuştur (Arslan, 2019: 27).

Gazali döneminde Abbasi devletinin zayıflaması, bu zayıflamanın sonucunda birçok İslam devletinin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu dönemde İslam âlemi bir kargaşa ve bölünme dönemine girdi. İslam dünyasında Sünni ve Şii halifelerin ortaya çıkışı, çevreyi iki kutba ayırmış ve buradan birçok siyasi örgüt ve hareket ortaya çıkmıştır (Şeker, 2008: 1).

2.3. İmam Gazzâlî dönemindeki siyasi fikirler

Dini bölünmelerle birlikte siyasi bölünmeler, coğrafi olarak siyasi ve sosyal bunalımlara neden oldu. Farklı mezhepler ve akımlar çarpıştı ve ölüm getirdi (Ocak, 2002: 84). Bu çatışma ortamına genelden bakacak olursak siyasi, dini ve kültürel duruma da kısaca değinmemiz gerekecektir.

Siyasi ortam; Çeşit türlerden devletler olsa da o dönemde güç sahibi olan ve ortama hükmeden bir Sünni Selçuklu devleti vardı. Şii devlet olarak en göze çarpan ise Fatımi devleti idi. Fatımi devleti o dönemde Şii savunuculuğun en sağlam kalesi konumundaydı (Köymeni, 1989: 10).

Dini ortam; Gazali'nin yaşadığı dönemde Selçuklu devletinin din politikası, Sünnilik inancının yayılmasını ve yerleşmesini sağlamaya yönelikti. Sultan Melikşah'ın güçlü bir şekilde desteklediği Sünniliği yaygınlaştırmanın amacı, Abbasi hâkimiyetini manevi olarak güçlendirmektir (Şeker, 2008: 4).

Şiiler, İslam dünyasının bölünmüşlüğünden yararlanarak dini etki alanlarını genişletmek istediler. Selçuklular ise kendilerini Sünniliğin koruyucusu olarak görüyorlardı. Bu Şii propagandasıyla karşı karşıya kalan Selçuklular, Orta Doğu'da artan siyasi güçleriyle birlikte, onları Müslüman dünyasının Şii ego manyasından kurtararak Sünni fikirleri canlandırmaya başladılar. Kendilerini Sünni İslam'ın savunucusu olarak gören Selçuklular, Sünni İslam dünyası için en büyük tehdit olarak gördükleri Şii Fatimilere karşı savaşmışlardır (Ocak, 2002: 86).

Kültürel ortama baktığımızda ise; Medrese, özellikle Nizamiye medresesi, Selçuklu dönemi ilmî ve kültürel faaliyetlerini ortaya koyan başlıca müessesedir. Bağdat'ta Nizamiye Medresesi'nde büyümüşler, burada yüksek makam ve makamlara yükselmişlerdir (Şeker, 2008: 6). Selçuklu komutanları, bâtinilikle mücadelede sadece askerî mücadelelerle yetinmemiş, ilmî kurumlar oluşturarak halkın ilmî seviyesini en üst düzeye çıkarmaya çalışmışlardır. Nizamiye Medresesi'nde yetişen Gazali, kılıcıyla, kılıçların ve askerlerin başaramadığı bir zaferi elde etmiş, Batını'nin yayılmasını büyük ölçüde engellemiştir (Korkmaz, 1995: 10).

Sonuç olarak; Bu dönemde Müslüman dünyasında siyasi açıdan belirsizlik ve kafa karışıklığı hakim oldu. Fikri karışıklığa neden olan ve Türk-İslam sentezini hedef alan ve devletlerinin birliğini doğrudan bozamaya çalışan iç ve dış düşmanlar, Siyasi, dini ve kültürel alanda da bozgunluk çıkarmak için elinden geleni yapmışlardır.

2.4. İmam Gazali döneminde Batniliğin içyüzü

İmam Gazâlî, 1904 yılında siyaset üzerine yazdığı il eser olan “Fedaihu'l Bâtiniye” diğer ismiyle “El Mustazhiri” dokuz ve onuncu bölümde siyaset üzerine tartışmıştır. Gazali'ye göre tek vasıflı imam olan El Mustazhir, Batniliği değersizleştirme onları imametten ret etme nedenini şöyle açıklamıştır;

a) İmametnin birinci şartı dinin sağlam ve doğru olmasıdır. Bundan dolayı Batını imamlarının ideolojileri sapma ve inançsızlıktan ibarettir.

b) ikinci şartı ise; Kuranda sona ulaşan olay ve öğretilerin yanlış yorumu ve onların reddedilmesidir. Dolayısıyla yalancı kişinin imam olması uygun değildir. Bu şartlara tek uyan El Mustazhir'dir ve onun görüşleri en sağlam olandır (Rahman, 2020: 34).

Bu dönemde Gazzâlî, Batını'nin tezini çürüten birçok eser yazmıştır. Gazali'nin özellikle Fatimilere karşı meşruiyet mücadelesi, Abbasi Halifesi El Müztezhiri'nin kaygılarından ve çabalarından etkilenerek "el-Müztezhiri" adında bir eser yazmış ve bunları derinlemesine incelemiştir (Arslan, 2019: 42).

3. İmam Gazzali'nin Siyaset Düşüncesi

3.1. İmam Gazâlî'nin siyaset ile ilgili eserleri

Müslüman yazarlar arasında en çok eserler verenlerden biri olan Gazâlî, ortalama dört yüz civarında kitap yazmış ve birçok bilimle de ilgilenmiştir (Orman, 1986: 245). Felsefe, Kelam, mantık, tasavvuf vb. alanlardaki kitaplardan ziyade siyaset ve dolayısıyla imametle ilgili olan kitapları şunlardır:

- I. “*Tibru'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mülûk*”
- II. “*Fedâihu'l-Bâtınîyye / el-Mustazhiri*”
- III. “*El-İktisâd fî'l-İ'tikâd*”
- IV. “*El-Munkiz Mine'd-Dalâl*”
- V. “*İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*”
- VI. “*Sırru'l-Âlemeyn*”

3.2. İmam Gazâlî'nin Siyaset Düşüncesi

Gazali; siyaseti, bütün sanatların en önemlisi olarak görür. Dinlerin ve dünyanın gelişmesi ve düzeni için siyaset gereklidir. Dini düzen, dünya düzeniyle bağlantılıdır. Dünyanın düzeni insanların çalışmasına bağlıdır. Gazali, meslekleri ve sanatı üç gruba ayırmıştır.

- a) Yaşam için gerekli olanlar; Tarım, tekstil, mimarlık ve toplumla işbirliği ve yardımlaşma siyasetidir.
- b) Onlara yardımcı olan ve bunu mümkün kılan bir işler; Dövme, izabe ve eğirme işleridir.
- c) Tüm bunları tamamlayan ve süsleyen bir parçalar olan; yemek pişirme, dikiş dikme, boyama (Korkmaz, 1995: 66).

Burada Gazzâlî, Farabi'nin tabipler ve siyasetçilere benzetmesine daha yakın bir benzetme kullanır ve bu işleri, dünyevî hayatla ilişkilendirilen bir insanın uzuvlarına benzetir. Gazâlî bunları saydıktan sonra siyaset sanatını bu mesleklerin en asil ve en şerefli olarak takdim eder (Şenol, 2018: 49).

3.3. Gazâlî'nin Siyaset Düşüncesinin Şekillendiği Ortam

Doğal olarak Gazâlî'nin yaşadığı dönemin siyasi gelişmelerinden biri de Hz. İmam ve Halife hakkındaki görüşlerini ortaya koyarken ve oluştururken tüm bu siyasi koşullardan etkilendiği söylenebilir.

Bir İslam âliminin içinde bulunduğu duruma kayıtsız kalması da olanaksızdır. Böylece açıklamaya çalıştığımız gibi Gazâlî, hem Sünnî anlayışı hem de Sünnî hilafeti Bâtınîlerin ve Şii İmam anlayışının faaliyetlerinden korumak için eserler yazmış ve hilafetin Akademik meşruiyetini ispatlama çabalarına girişilmiştir. Böyle yaparken de idealist davranmaktan çekinmemiş ve en faziletli isimlendirdikten sonra mevcut durumu makbul bir şekilde yorumlamıştır. Elbette siyaset alanındaki eserlerinde bu görüşleri netleştirmeye

çalışmıştır (Şenol, 2018: 49).

3.4. İmam Gazâlî'nin siyaset düşüncesinde insan

İnsan siyasetin temel taşıdır. Bu yüzden onu anlamak yaratılış ve fitratını bilmek siyasetinde önemli bir gereğidir. Genelden özele siyaseti bilmek siyasetin gelişimini anlamak için insan faktörüne çok önem veren İmam Gazâlî birçok eserinde bu konu üzerinde ayrıntıyla durmuştur.

İmam Gazâlî en beğenilen kitabı “Kimya-yı Sa’adet” adlı eserine başlarken; “*Bil ki, Allah Teâlâ’yı tanımanın anahtarı, insanın kendi kendini tanımasıdır*” demiştir (Korkmaz, 1995: 62). Bu şekilde başlaması bile insana verdiği önemi göstermektedir. İnsanın dört sıfat olduğunu ileri süren Gazâlî bu sıfatları şöyle sıralamıştır; Hayvanlar sıfatı, yırtıcılar sıfatı, şeytanlar sıfatı ve melekler sıfatı gibi ayrımlara giderek insanın fitratında bu özellikleri taşıdığını iler sürmüştür.

İnsan ile siyaset arasındaki ilişkiye Gazâlî'nin yaklaşımı oldukça değişiktir. İnsan ile devlet arasındaki benzerlikler vardır. Bu her iki unsurda birtakım amaçlara tabidir. Bu amaçlar dini kurallardır. Fiziki unsurla da devlet arasındaki benzerliğine de dikkat çeken Gazâlî, bedeni devletin organlarına benzetmiştir. Şeriatı vezire benzeten Gazâlî, sinir sistemi ve kasları da emniyet teşkilatına benzetmiştir (Korkmaz, 1995: 38).

Gazali'ye göre insanlar özgür iradeye sahip toplumlarda yaşarlar. Topluma karşı sorumluluğu olan bir varlıktır. Birey topluma karşı sorumlu oldukları gibi Allah'a karşı da sorumludurlar. Bir kişinin topluma karşı davranışı onun özgür olup olmamasına bağlıdır. Bireyin herhangi bir dış etki olmaksızın, istek, arzu ve davranışlarıyla kendini ifade etmesi olarak tanımlanabilir (Arslan, 2019: 48).

3.5. İmam Gazâlî'nin siyaset kavramı ve geçmişi

Adaleti paylaşma, adaleti arama ve sosyal çıkar grupları arasında hakları savunma çabası olan siyaset, ilk olarak antik Yunan'da ortaya çıktı. Gazâlîye göre siyaset ise; düzeni yıkana karşı kuvvet kullanmak, devlet işlerini yürüten iktidarın kararlılığını sürdürmek, düzeni kormak ve güvenliği sağlamaktır (Şeker, 2008: 30).

Gazâlî siyaseti dinle ilişkisi olan bilimler içinde göstermiştir. Ona göre siyaset ayrıca orta yol anlamına da gelir. İfrat ve tefrite girmeden ilerlemek orta yol içinde çok önemlidir. Güzellikte ayrıca orta yolla sağlanır ve din ile dünyanın orta yolunu bulan da siyasettir. İhya eserinde siyasetin dört tane derecesi olduğunu söyleyen Gazâlî onları şöyle belirtmiştir;

- “*Birincisi: Peygamberin siyaset ve idaresidir. En üstün derecedeki siyaset budur. Peygamberler, insanların hem iç hem de dış hallerine hükmederler.*

- *İkincisi: Halifelerin, meliklerin ve sultanların siyasetidir.*

Bunlar halk sınıfları üzerine hakimdirler; fakat hükümlerlik hakları, iç hallerine değil insanların dış hallerine aittir.

- *Üçüncüsü: Allah'ı ve O'nun dinini bilip peygamberlere varis olan alimlerin siyasetidir. Bu alimler sadece halkın üst tabakasının iç alemine hükmederler. Halk tabakası bunlardan faydalanabilecek güçte olmadığı için mahrum kalırlar. Alimler, halkı bir işe mecbur tutmak, onları kötü işlerden yasaklamak ve kanunlara uymaya zorlamak yetkisine sahip değildirler. Böyle bir tasarruf hakkından yoksundurlar.*

- *Dördüncüsü: Vaizlerin siyasetidir. Bunlar, halk sınıflarının iç duyularına hitap ederler” (Usta, 2020: 14).*

Gazali, Nizamü'l- dahil siyaset ve devlet yönetimi üzerine eserler yazdı. Eserlerinin yanında yazdığı mektuplarla başta Mülk olmak üzere pek çok devlet adamına fikir vermiş, devlet adamlarının çalışmalarında yardımcı olmuş, devlet yönetiminin teşkilatı ve yönetimi konusunda önemli tavsiyelerde bulunmuştur (Arslan, 2019: 57).

3.6. İmam Gazâlî'nin siyaseti ve dayandığı temeller

Gazâlî'nin siyasi düşüncesini daha iyi anlamak için, onun politikalarının altında yatan temelleri incelemek faydalı olacaktır. Gazalinin siyaset temelinde ele aldığı kavramlar şunlardır; Dini temel, Adalet temeli, Hukuk temeli ve Uzlet temeli (Şenol, 2018: 33).

3.6.1. Din Temeli

İslam'ın doğuşundan bu yana din ile siyaset ve din ile devlet ilişkisi birbirinden ayrılmamış ve dinin siyasette önemli bir konuma sahip olduğunu bilmekteyiz. Geleneksel Sünniliği temsil eden ve siyaseti dinin uygulama ve yöntemi olarak gören Gazâlî'nin siyasi düşüncesinin temel direklerinden en önemlisinin din olduğu söylenebiliriz (Şeker, 2008: 32).

Gazzâlî'ye göre Allah'ı Teala, hem bu dünyayı yaratmış hem de bazı ahlâkî ve hukuki hükümlere dayanarak ona emir ve yasaklar da koymuştur. Neyin yasal neyin haram olduğuna bu şekilde karar verilmiş, Meşruiyet ve gayrimeşruluğun standardı olarak vahiy belirlenmiştir. İnsanlar bir gün Allah'ın huzurunda toplanacak ona hesap verecektir ve onlara uygun oldukları şekilde davranılacaktır (Korkmaz, 1995: 42). Gazzâlî'ye göre siyaset, dünyevi ve uhrevi bütün işlerde din bilimini gerektirir. Din olmadan siyaset olmaz. Hukuki ve ahlaki dayanağı olmayan bir siyaset anlayışı başarılı olamaz. Gazâlî, devlet hukukunu dine dayandırmakta ve bütün adli ve idari işlemlerde kutsal metinlere, sünnete, icmaa, halife ve âlimlerin görüşlerine uyulması gerektiğini belirtmektedir.

Gazali siyasetinde toplum ve sosyal gelişme önemli bir yer tutar. Bu nedenle, toplumun varlığını tehdit eden ahlaki kötülükler ortaya çıktığında, öncelikle toplumu geliştirmekle yükümlü olan âlimlerdir. Toplumun iyiliği için karakersiz, İnsanların inanç ve ahlakını bozan âlimler etkisiz hale getirilmeli ve

kötü davranışları engellenmelidir (Şeker, 2008: 44).

3.6.2 Adalet Temeli

Adalet kavramını kapsamlı bir şekilde ele alan ve durumu değerlendiren Gazâlî, adaletin insanlar ile kendi aralarında ve hatta milletler arasındaki münasebetlerde önemini vurgulamıştır. Çünkü Allah'ın kurduğu düzenin adaletle sağlanacağını ve korunacağını kabul etmiştir (Şeker, 2008: 37).

Gazali, toplumdaki adalet mekanizmalarının işleyişinin esas olduğunu ve çoğu ilişkinin işlerken veya çalışmazken bozulduğunu savunur. Ona göre bir insanın başka bir insanla olan ilişkisinin sağlıklı olması veya kişinin onun kontrolünde olup olmaması, kişinin iç dünyasının ahlaki yapısına bağlıdır. Bir başka deyişle, insanların iç dünyalarında nasıl ve ne ölçüde ahlaki bir yapıya sahip oldukları, insanlarla ilişkilerinde, yönetimde, insanlara nasıl adil davrandıkları ile ölçülür (Şeker, 2008: 38). Gazâlî; toplumda toplumsal ahlakın yerleşmesi ve adaletin gerçekleşmesi için bireyden başlayarak bir bütün olarak topluma ulaşma çabasındadır. Ona göre "*...insanlar fert olarak kendi nefislerinde adaleti kurmadıkça bir cemiyette, bir memlekette adalet kurulamaz. Buna göre idaredeki adaletle muamelelerdeki adalet nefislerdeki adaletin yani güzel ahlakın bir dalı durumundadırlar...*" (Şeker, 2008: 38).

Gazali'ye göre İslam'a inanan bir toplumda yaşam İnanıp inanmadığı değil, adaletle yönetilip yönetilmediğidir. Toplumun ve onu yönetenlerin adaleti bilmesi ve mezaleye meyletmeden uygulaması, bu bilincin ve uygulamanın devam etmesi elzemdir. Bu uygulama sürekli olmazsa toplum ve Sonunda, ülke yeniden zulme karşı savunmasız hale gelecek ve tehlike altında olacaktır (Şeker, 2008: 39).

3.6.3. Hukuk Temeli

Gazali, hukukun sosyal dünya ve ahiret için gerekli olduğuna inanır. İnsanların açgözlü yaşamaması ve açgözlülüğün hâkim olması sonucu halklar arasında karşılıklı çekişmeler ve savaşlar olmuştur. Avukatlar; insanlar arasındaki ilişkileri yönetmek, özel ve kamusal hak ve özgürlükleri tesis etmek ve günlük ihtiyaçları karşılamak için yasalar ve tüzüklerle ilgilenmeli ve kurallar koymalıdır. Adil görevlilere ve bu yasaları uygulayan kurumlara, hukukçulara ve hukukçular kadar bir başkana ihtiyaç var (Şeker, 2008: 42).

Hukuki normların tam olarak uygulanması, tüm tıbbi bilgi ve becerilerini insan vücudunu korumak için kullanan iyi bir doktor gibidir. Tıp bilimi, insan vücudunu ve zamanla onda meydana gelen değişiklikleri dengede tutmaya çalışan bilim dalıdır. İctihada dayalıdır ve bu nedenle eyalet hükümetinin hayatta kalması için çabalar. Gazali'ye göre hukuk bilgisi ve hukuku tatbik etmek, hukuk normlarının uygulanması için esastır. Hukuk ilminin ele aldığı ve ele aldığı konular siyaset ve insan haklarının korunması ile yakından ilgilidir (Şeker, 2008: 40).

3.6.4. Uzlet Temeli

Gazaliye göre Uzlet; İnsanı dine bağlayan ve ona hasret yaşatan yaşantılardır. Uzletin geçmişi efendimize kadar dayanır. Gazali, yöneticilerin ve idarecilerin karşılaştığı siyasi sorunlara makul çözümler bulmak için uzlaşmanın gerekli olduğunu savunmuştur. Gazâlî'ye göre uzletme ile, sosyal ve siyasi hayatı kargaşadan korumanın en iyi yoludur. Yine uzletme, insanları toplumdaki anormal davranışlardan korur. Gazâlî'nin işaret ettiği yalnızlık anlayışında içe dönüklük ve iletişim Ayrılığı gibi anlaşılmalıdır. Sosyal ve politik çevrenin taleplerine göre ilişkiler kurmak ve çevreye uygun tutumlar benimsemek demektir (Şeker, 2008: 42).

3.7. İmam Gazâlî'nin siyasetinin kısımları ve ilimle ilişkisi

Toplumsal görevlerden yola çıkan Gazâlî, toplumu maddi ve manevi olarak idare eden, onlara dünya ve ahiret kavramlarını öğreten siyaseti dört kısımda incelemiştir (Korkmaz, 1995: 49).

- Peygamberlerin siyasetini en üst düzeyde gören Gazâlî, peygamberlerin ilahi buyrukları doğrudan Allah'tan aldığına dikkat çekerek samimi ve doğru şekilde ona yönelen halkın yolunun aydınlık olacağını söylemiştir. Gazali'ye göre en şerefli siyaset budur çünkü, insanlar bu sayede mutluluğa ve huzura kavuşurlar.

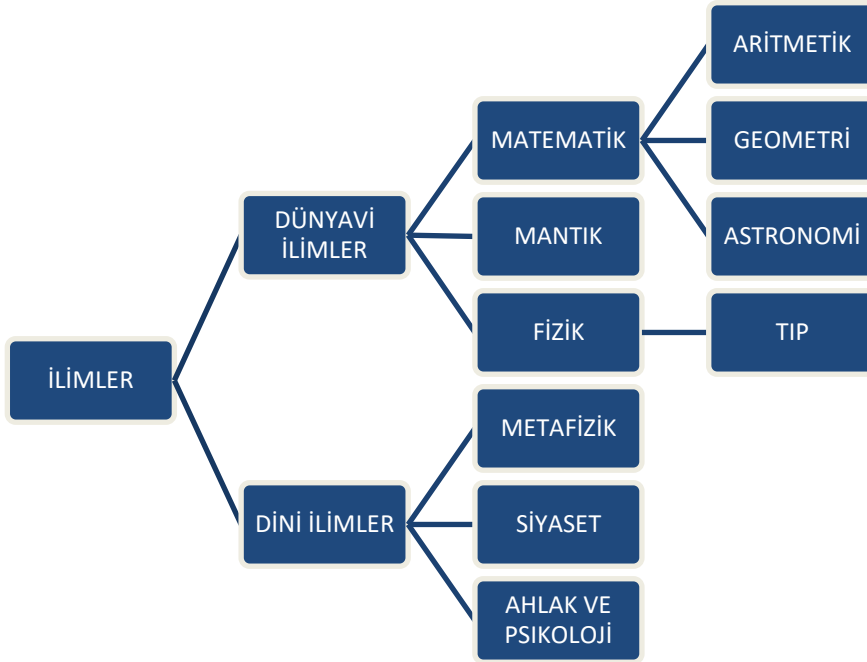
- İlim adamlarının siyasetinde ise Gazâlî, peygamber varisi olarak gördüğü alimlerden bahsetmektedir. Alimler tebliğ yoluyla halkın iç dünyasını aydınlatmayı amaç edinmişlerdir.

- Gazâlîye göre halife, hükümdar ve sultanların yani her kesime hükmetme yetkisi olanların siyaseti insanların dış dünyalarını etkilemektedir.

- Son sırada din görevlilerinin siyasetine değinen Gazâlî, Bu kategoride yer alan imam-hatip ve vaizlerin öneminden söz etmiştir. Bu grup, insanların dini ihtiyaçlarına hitap etmeye ve doğru yolu bulmanın zorluğunu açıklamaya çalışır. Bunu yapabilmek ve siyasette başarılı olmak için öncelikle vahiy çizgisinden ayrılmamak ve hükümdarla irtibat ve işbirliği yapmak gereklidir (Şeker, 2008: 44).

Gazâlî siyaset düşüncesinde ayrıca ilimlere de çok önem vermiş batının henüz bilimsel bir çalışma yapmadığı siyasetin problemleriyle ilgilenmediği bir zamanda ilimleri sınıflamaya tabii tutarak yeni bir dönemin açılmasını sağlamıştır. Siyasete verdiği önem, bilim türlerine göre sıraladığı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. (Sherwan, 1935: 458).

Şekil 1. Gazâlî'ye göre İlimlerin Sınıflandırılması

3.8. İmam Gazâlî'nin siyaset düşüncesinde imamet

İmam kelimesinin türevi olan imamet; Gazâlî'nin siyaset düşüncesinde en temel konulardan birisidir. Bu iki türevin tanımına bakacak olursak; imam, sözlükte “*kendisine uyulan*” demektir. İmam, toplumun başında bulunan ve toplumun fertlerini yönlendiren kişilerdir. Genel olarak ümmet diye tabir edilen bu toplumun üzerinde idareyi üstlenen ve imamın üzerine aldığı görevi yapan vazifeye de imamet denir.

Gazzâlî'ye göre her devirde bir imamın bulunması ve imametın gerekliliği konusunda bütün Müslümanların ittifak etmesi gerekir. Demek imametın gerekliliğine inanmayanlar sahih değildir. Çünkü Allah'ın hükmüne göre insanların haklarını temin etmek, yanlış fiilleri cezalandırmak, nikahın geçersizliğini ilan etmek vb. konularda insanlar arasında hükmedecek bir kadıyı ancak İmam atayabilir. Bütün bunlar, kadılık görevinin bir imam tarafından yerine getirilmesinden kaynaklansa caiz olur, imamet olmasaydı imkânsız olur (Rahman, 2021).

Gazzâlî imameti işlerken imametın temelinden ele almış yani imametın zorunluğundan bahsetmiş ve onun görevlerini açıklamıştır. Ona göre imametle siyaset iç içedir onun için imametın iyi anlaşılabilmesi için siyasetin iyi bilinmesi gerekir (Şenol, 2018: 49). Gazzâlî imametın gerekli olması için iki kural vardır demiştir bunları şöyle açıklamıştır:

a) Hazreti (HZ.) Muhammed'in (SAV) ölümünden sonra onun arkadaşlarının imam atama telaşı;

b) Dini savunma ve destekleme gerekliliği. Dinin korunması için insanları dikkatlice izlemek takip etmek gereklidir yoksa toplum içinde anarşi çıkabilir (Rahman, 2020: 34). Gazâlî'nin devlet başkanının konusuyla ilgili tutumuna bakıldığında, imamet ve siyaset planında imamın karizmatik şahsiyeti onaylayan özelliklerle muttasıf olduğu anlaşılır (Okumuş, 2021: 719).

Gazâlî'nin imamet hakkındaki yorumu şartlar ne olursa olsun bir imam belirlenmesi zorunludur. Toplum hiçbir zamana bir lidersiz kalmamalıdır. Gazzâlî'nin dinî ve seküler düşünce sistemi göz önüne alındığında, doktrini görüşlerine göre, idari açıdan devrinin halifeleri ile güçlü sultanlarını bir araya getirmeyi başarmış ve bu noktada amacı karışıklığı önlemek olmuştur. Bu, toplumdaki idari bir boşluktan kaynaklanabilir (Şenol, 2018: 66).

Devlet ve siyasi ideolojisini "imamet" kavramı etrafında inşa eden Gazali, Bunu topluma getireceği faydalar açısından değerlendirmiş ve bir devlet yönetim kurumunun varlığını gerekli görmüştür. Gazali, din ve dünya düzenini sağlarken, toplumun zararlı şeylerden uzak durup faydalı şeyler elde edebileceği, herkese fayda sağlayan bir düzenin kurulması için şeriat ve akıl açısından bir devlet yönetimine ihtiyaç olduğunu söylemiştir (Arslan, 2019: 61).

4. İMAM GAZZALİNİN SİYASET DÜŞÜNCESİNDE DEVLET BAŞKANI

4.1. Devlet başkanı İmamın Temeli ve özellikleri

Gazâlî'ye göre devlet başkanı yani imam, tüm müminlerin de başıdır. Ona göre devlet başkanı Allah'ın gönderdiği peygamberlerden sonra ikinci sırada yer alan kişidir. Devlet başkanları insanların birbirine yapacağı zulmü engellemek içinde vardır. Gölge insanı güneşten ve ateşten koruduğu gibi Allah'ın yeryüzündeki gölgesi gibidir. Bu nedenle, devlet başkanının halkı koruma sorumluluğu vardır (Okumuş, 2021: 717).

Bu, bir Devlet Başkanının veya bir imamın mevcudiyetinin zorunlu olup olmadığı konusunda genel bir görüş gerekliliğini ele almaktadır. Tarihin aşamalarına bakarsanız, Müslüman nüfus içinde her zaman bir hükümdar olmuştur. Sosyal yaşamın doğal bir zorunluluğu olarak başkanlık veya yöneticilik gibi kurumlar kurulmuştur. Gazali'nin bu konudaki görüşü, öncelikle Abbasi hilafetinin ve hilafetin varlığını güçlendirme yönündeydi. Siyaset alanında eser yazmanın amacı ya hilafetin varlığını güçlendirmek ya da ona yönelik saldırıları önlemektir (Şenol, 2018: 52). Gazali'nin bu konudaki görüşleri, onun da bir devlet başkanının varlığının gerekliliğine inandığını göstermektedir. Gazali, devlet başkanlarının varlığının dini bir zorunluluk olduğunu söyledi. Ona göre dinî ve din ayrısı düzenlenmesi ve gereği gibi yürütülmesi için mutlak itaat eden bir lider

ile olabilir. Gazali'ye göre, Allah'ın kendisine inananlar yöneticilerine itaat etmelidir (Şekerci, 2016: 106).

Gazâlî'ye göre devlet başkanı imamın bazı özellikleri olması gereklidir. Ona göre idarecilik önemlidir herkes bu görevi yapamaz. Bu görevi hakkıyla yerine getirmek büyük bir nimettir ve bu görevi yerine hakkıyla getiren hem dünya hem ahirette mutluluğa erecektir. Diğer önemli bir hususta adalettir. Adil yönetici dünya ve ahiret sorumluluğunu bilen, dürüst, kanaatkâr, halka karşı şefkat ve merhametli olan, şiddet ve aykırılıktan uzak duran ve kanunlara riayet edendir (Şenol, 2018: 55). Gazâlî, imamın sıfat ve hallerinden İslam âlimleri ve imamların tarif ettiği on özelliği derlemiştir. Bunların altısı mizaçtan gelmiştir dolayısıyla sonradan elde edilemez. Dört adedi ise fitri gelmiş ve sonradan kazanılmıştır. Yaratılıştaki altı sıfatın olup olmadığı konusunda şüphe ve tereddüt yoktur. Onların varlığını inkâr etmek düşünülemez. Gazâlî, bir devlet başkanının imam olarak taşınması gereken vasıfları doğuştan ve sonraki nesil olmak üzere ikiye ayırmıştır (Şeker, 2008: 44).

Gazali, İmam'ın on özelliği ve durumunu din bilginlerinin nakletmesinden tespit etmiştir. Bu özellikler arasında altısı doğal veya doğuştan gelen, sonradan edinilmemiş, diğer dördü de sonradan kazanılmıştır. Doğuştan gelen altı özellik bir imamda var olmalıdır;

1. Olgunluk,
2. İstihbarat,
3. Özgürlük,
4. Erkek cinsiyet,
5. Kureyş kökeni,
6. İşitme ve görme sağlamlığı.

Sonradan kazanılan dört nitelik ise;

- ✓ Cesurluk,
- ✓ Yeterlilik,
- ✓ Bilgi sahibi,
- ✓ Dindarlık (Rahman, 2020: 34).

4.2. Devlet başkanı imamın belirlenmesi ve seçimi

İmamlık konusu Gazâlî'ye göre çok önemlidir. Sonuçta imam, insanların aralarını düzelten bir mevkide bulunur. İmam, insanların değişikliklerini bir çember de yok etme yetisine sahip bir güçtür. Bundan dolayı olması mutlakdır. İmamlık ile sultanlıkta farklıdır. İmam dini işlerden hünkâr da ordu görevlerinden sorumlu olmuştur (Usta, 2020: 55).

Gazâlî'ye göre imamet kurallarından olan imamın Kureyş'ten olması kuralı dışındaki başka kuralların, devlet başkanlığının maksadının realizasyonu için zorunlu ve gereksinim nedeniyle koyulmuş şartlar olduğunu belirtmiştir. Gazâlî'ye göre bu kuralların yokluğu devlet çalışmalarının doğru yürütülmesine

manidir (Şenol, 2018: 58). İmamın belirlenmesi konusunda Gazâlî üç farklı durumdan bahsetmiştir. Bunlar; 1. Peygamber tarafından yapılanlar. 2. Önceki imamın, oğullarından veya Kureyş soyundan birini imam tayin etmesi ile yapılanlar. 3. İnsanların itaat edeceği güçlü bir adama görev vermekle atama yapılanlar (Usta, 2020: 56). Devlet başkanı imamın nasıl seçilmesi gerektiği veya nasıl bir usulle tayin etmek gerekliliği konusunda İslamın mezhepleri arasında belirlenmiş orta bir yol olmamaktadır. Var olan yöntem ise; bir ayet ve hadis temelli, öteki de seçim olmak üzere iki değişik usul dikkat çekmektedir (Şenol, 2018: 59).

Nassa dayalı tayin: Bu şekilde seçimi sadece Şia ekolu dile getirmektedir. Onlar devlet başkanı olan imamı kusursuz ve hatasız olarak görmüşlerdir. Nassa uymayan ve insanlar tarafından seçilen imam olamaz ve bunu yalnızca Allah seçer. Dolayısıyla imam Hz. Ali ve Fatıma soyundan gelenlere özgüdür (Korkmaz, 1995: 110). Bazı ekoller bu görüşe karşı çıkmışlardır. Gazali'nin bağlı bulunduğu ekol olan Eşariler de nassla seçim olayına karşı çıkmıştır. Gazali bu seçim konusunda kendi özgü bir yol izlemiştir. Nassla seçim konusunda herhangi bir teamül görememiş Hz. Ali ile Muaviye arasındaki olayları da örnek göstererek nassla seçim olayının gerçek olmadığını kendine özgü yöntemle yok saymıştır (Şeker, 2008: 51).

Seçim ya da veliaht yoluyla tayin: İslami ekollerden olan Şia bu yöntemi asla kabul etmemiştir. Diğer ekoller Ehli sünnet, mutezile ve hariciler serbest seçim yolunu benimsemişlerdir. Ama bu ekoller arasında da herhangi bir görüş birliği yoktur. Gazali de kendisinden önce gelen alimlerden olan Bağdadi ve Maverdi'nin görüşlerini savunmuş devlet başkanı olacak olan imamın bazı şartlar taşıması gerektiğini savunmuştur (Bağdadi, 1928: 279).

Gazali devlet başkanı olacak imamın seçiminde zamanın getirdiği mevcut şartlara göre seçim yapılmasının daha adil olacağını söylemiştir. Nassa en uygun yöntemin de bu olduğunu belirtmiştir. Seçilen devlet başkanın biat etmek gerekli olduğunu dile getirmiş ve onun amacının halkın birlik ve beraberliğini sağlamak olduğundan bahsetmiştir (Gazali, 1984: 110). Gazali döneminde ortaya çıkan ve halkın birlik ve beraberliğini bozan batınilerin devlet başkanı konusunda illa nassla olmalı ve Kureyş soyundan gelmeli gibi direktmelerine karşı çıkmış olan Gazali, Efendimizin vefatından sonra sırasıyla devlet liderliği yapan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin doğru olduğunu ve Efendimizin bu mevzuda herhangi bir beyanı olmadığı için nass olayının gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir (Gazali, 1971: 112).

Gazali'ye göre devlet liderliği seçimi son derece önemlidir ayrıca yapılacak en ufak yanlış tüm İslam alemine etki edecektir. Bu makama gelecek kişilerin bazı üstün nitelikleri olması gerekir. Yaşantısı örnek olan, toplumda sözü geçen ve güvenilen ve halkın nazarında seçkin olan (Şeker, 2008: 55).

İmametinin seçiminde Gazali, daha gerçekçi ve şeriata daha uyumlu olmaya

çalışmıştır. Bir kişinin itaat etmesi ve imamı seçme hakkına sahip olması yeterlidir. Aslında önemli olan imamı seçenlerin sayısı değil, imamın yandaşlarının ona getireceği güçtür. Ayrıca imamlığın amacı ümmetin bütünlüğünü sağlamaktır (Özkan, 2010: 65).

4.3. Devlet başkanı imamın halkla ilişkisi

Gazali'nin tarifine göre insan sosyal varlıktır onun yaratışında birlikte yaşamak vardır. Allah, Peygamberler ile melikleri diğer insanlara göre üstün yaratmıştır. Peygamberler; ilahi kanunları insanlara öğretirken Meliklerde insanlar arasında adaleti sağlayan kişiler olmuşlardır (Korkmaz, 1995: 74).

Devlet başkanı olan imamın halk ile ilişkisine azami dikkat etmesi gerekmektedir. Haklının karşı karşıya kaldığı kuraklık, yangın, kıtlık, afet, sel vb. durumlarda hemen onların yardımına koşmalı ve devletin hâkimiyetini göstermelidir. Bu durum günümüzdeki sosyal devlet anlayışına karşılık gelir. Herhangi bir afete maruz kalan halkından vergi vb. uygulamalardan vazgeçmesi halkın önce devlete sonra devlet başkanı imama sevgi ve sadakatini artıracaktır (Gazali, 1984: 167).

4.4. Devlet başkanı imamın görevleri

Gazzali, imamın görevleri hakkında sistematik bir düşünce sunmamıştır. Bu konuyu bütün eserlerinde işlemiş ve göndermeler yaparak eleştirenlere cevap vermiştir. İnsanların, din ile alakalı anlamadıkları veya şüpheye düştükleri konularda imamın vaizleri vasıtasıyla imama başvururlar. İmamın ilmi yalnızca dini değil aynı zamanda dünyevi de olmalıdır. O bir hâkim ve bir rehberdir, bu yüzden de siyasi görevleri de vardır: Ümmetin bölünmesi ve ayrılığa düşmesini engellemeli, tartışmaya neden olan meselelere izahat getirmeli, had cezalarını uygulamalı, hak ve hukukun yerine getirilmesini sağlamalıdır (Özkan, 2010: 62).

Gazali, devlet başkanlarının her zaman yerine getirmesi gereken dini ve bilimsel yükümlülükleri anlatmaktadır. Devlet başkanının çok iyi düşünmesi, her konuyu tek tek ele alması gerektiğini belirtir. Her türlü faaliyetlerin devamlılığında kendini sorumlu hissetmelidir (Şeker, 2008: 75).

Gazali'ye göre devlet başkanı imamın sürekli olarak yerine getirmesi gereken ilmi görevleri ve dini görevleri vardır. Bu görevlerini tepeden tırnağa iyi bilemeli ve bunların sorumluluğunu üstlenmelidir. İlim görevinin temelinde hak vardır ve asıl olan bu görevdir. Amel görevi bundan sonra gelir (Gazali, 1984: 125).

A) İlmi Görevler:

1) Gazali'ye göre devlet başkanı olan imam; bu cihanın fani olduğunun bilincinde olmalıdır. İnsan, neden yaratıldığı ve hangi amaca yöneldiğini unutmamalıdır. Dünyanın yalnızca gelip gidilen bir mesken olduğunu ve insanın dünyada bir konuk olduğunu aklından çıkarmamalıdır. Bu seyahatin başının anne karnı, son uğrak yerinin ise ebedi ikametimiz olan öteki dünya olduğunu iyi

anlamalıdır. Yüce Allah'ı Teala, Kur'an-ı Kerim'de “Allah, kullarını selâmet yurduna yani cennete çağırıyor ve O dilediğini doğru yola iletir” buyurmuştur. Bu seferde, amaca yalnız azıkla varılır. O azık da takva yani Allahtan korkmadır. Çünkü Allah, kutsak kitabımızda, “Ey Müminler, ahiret için azık toplayın. Bilin ki, azığın en hayırlısı takvadır yani Allah korkusudur” buyurmuştur. Ayrıca bu hayatta insan bir yetiştirici gibidir. Efendimiz de “dünya ahiretin tarlasıdır” buyurmuştur. Yani bu dünyada ahirete hazırlık yapmayan aldanıyor demektir. Geriye ahirette faydası olmayan ameller kalır: Cesedi, malı, gururu (Şenol, 2018: 63).

2) İman olan başkanın; Ahirete yolculuk edecek olan insanın azığının Allah korkusu olduğunu, Allah korkusun da yerinin ve kalp olduğunu bilmesi gerekmektedir. İmam, hepsinden önce kalbini temiz tutmak amacıyla mücadele göstermelidir. Çünkü diğer organların ıslahı ve temizliği doğrudan kalbe bağlıdır. Kalbin iyileşmesi demek onun temizliği demektir. Kalbin iyileşmesi ise dünya sevgisinden uzaklaşmakla olmaktadır. Çünkü dünya sevgisi, bütün kötülüklerin ana kaynağıdır ve insanı aciz kılar. (Şenol, 2018: 63). Dünya nimetlerini ahiret saadetiyle bir tutamayız. Birinin varlığı diğerinin yokluğunu gerektirir. Su ve ateş bir arada var olamayacağı gibi ikisi de bir arada var olamaz. Yani başkanın bu bilince sahip olması gerekir (Gazali, 1971: 25).

3) Devlet başkanı olan imamın görevlerinden diğeri de milletini iyileştirme etmektir. Ama devlet başkanı önce kendini düzeltmelidir. Kendini ıslah edemeyen evini ıslah edemez, evini ıslah edemeyen şehir ahalisini ıslah edemez ve şehir halkını ıslah edemeyen de dünya ehli ıslah edemez (Şenol, 2018: 64). Başkalarını düzeltmeye çalışırken kendilerini düzelterkenler için bu, kendi kendini kandırmaktır. Başarılı bir kendini düzeltme koşulu, sürekli mücadele ve çabadır. Düşmanlarınızla istikrarla savaştığımız gibi, ruhunuzun da kararlılıkla savaşması gerekir.

B) Ameli Görevler:

Gazali, imamların ameli görevlerinin çok olduğu belitmiş ve idare görevini yapan başkanın davranışlarıyla inançları arasında tutarlı olması gerektiğini savunmuştur. Kendisi için istemediği şeyi halkı içinde istemeyen imamın bu görevi hakkıyla yapabileceğini iddia etmiştir (Şeker, 2008: 70). Gazâli, devlet başkanın yerine getirmesi gereken ameli vazifeleri şöyle sıralamıştır:

* Devlet Başkanı, alimlerin görüşlerine değer vermeli onları asla küçümsememeli,

* Halkı ile iç içe olmalı ve onlara her türlü desteği vermeli,

* Makamını ilahi mertebe için bir fırsat bilmeli ve adil, tevazu içinde yönetmeli,

* En önemli amacı şeriata uygun bir yönetimle halkın sevgi ve rızasını kazanmasıdır (Şeker, 2008: 71).

İmam Gazalinin “*Nasihâtül Mülûk*” adlı eserinde yine devlet başkanı olan imamın dikkat etmesi gereken ameli görevlerinden bahsederken şu özellikleri saydığını görüyoruz.

- ✓ Devlet başkanı halkla empati kurmalıdır.
- ✓ Devlet başkanının adil bir yönetim sergilemesi için alimler, hukukçular ve mutasavvıflardan oluşan bir danışma kurulu olmalıdır.⁴
- ✓ Devlet başkanları, insanların ihtiyaçlarını bekletmeden karşılamalıdır.
- ✓ Devlet başkanı ürkütücü olmalı ve savurganlıktan kaçınmalıdır.
- ✓ Devlet başkanı, dinin emrettiği hizmetleri yapmak ve insanlara iyi davranmakla yükümlüdür.
- ✓ Devlet başkanı Müslüman halkı ikna etmemelidir.
- ✓ Devlet başkanı, zamanın ve geçmişin alimlerini dinlemelidir (Şekerci, 2016: 46).

5. SONUÇ

Gazali gerek şahsiyeti gerekse geride bıraktığı ilmi eserler üzerine pek çok ilmi eser vermiş bir âlimdir. Döneminin en önemli akademik ve akademik kurumlarından biri olan Nizamiye Medresesi'nden edindiği bilgileri her türlü siyasi, dini ve toplumsal hareketlerle mücadelede kullandı. Bu sayede hayatın dinî ve ilmî yönlerinde en yüksek mertebeye ulaştı. Zeki ve zeki bir şahsiyet olan Gazâlî, eserlerinde ortaya koyduğu fikirlerle birçok âlimi etkilemiştir. Gazâlî, fıkıh, kelim, felsefe, tasavvuf, ahlâkî mantık ve siyaset alanlarında pek çok eser vermiştir. Gazâlî'nin çok farklı kişiliği ve eserine ilişkin tahlilleri de farklılık göstermektedir. Bazıları onu bilime ve felsefeye en büyük darbeyi vuran, İslam aleminin çöküşüne neden olan kişi olarak görüyor, ama bilgisi olmadığını iddia ediyorlardı. Bilim ve felsefeyi en çok etkileyen Gazâlî, hakkındaki bu farklı görüşlerin en önemli sebebinin, Gazâlî'nin yaşadığı siyasi dönemdeki duruşu olduğu söylenmektedir. Çünkü o, aldığı ilim ve fenne göre amel etmiştir. Gazâlî'nin görüş ve fikirleri, özellikle de imamlar, dinler ve milletler arasındaki münasebet meselesi, devrinin kültürü ve kendisinden önceki alimlerle tutarlıdır. Gazzâlî'nin siyasî düşüncelerini ifade ederken yaşadığı dönemin iç karışıklıklarını dikkate aldığını ve tavizsiz bağlı olduğu İslam dininin kurallarını koyduğunu görmekteyiz. Gazali, dönemin meselelerine kayıtsız kalmadı. O, devrinin problemlerini çözmek için akla ve geleneğe dayalı yorumlar ve somut çözümler sunmuş, kendisinden sonraki âlimlere yol göstermiştir. Gazali'nin zihninde din ve siyasetin ikiz kardeşler olduğunu görürüz. Aynı zamanda siyaset ve dinin birbirinin asli unsurları olduğu ve biri olmadan diğersinin tam olarak anlaşılamayacağı anlayışı vardır. Gazali'nin düşüncesi, siyasi uygulamada dini kararların yeniden ön plana çıktığını görüyor. Devlet idaresi için geçerli olan siyasi düzenlemeler, dini düzenlemelerle bir tutulmalıdır. Gazali'nin siyasi

ideolojisi dine dayanmaktadır. Çünkü siyasi düzenin devamı dinî çalışmalara dayanmaktadır. Bir milletin bekası, insanların ahlaklı, erdemli ve dürüst davranışlarına bağlıdır. Bu süreklilik ancak din aracılığıyla sağlanabilir. Gazâlî de siyaseti en üstün ilim ve sanat olarak kabul etmiş, toplumu birleştirici ve yönlendirici bir etkiye sahip olduğu için siyaset biliminin bilinmesi ve uygulanması gerektiğini savunmuştur. Gazali'nin siyaseti, dine gönderme yapmayan siyasi iktidarın kısa ömürlü olduğunu göstermektedir. Gazzâlî'ye göre devletin görevi sadece dinî hükümleri uygulamak değil, aynı zamanda insanları dünya ve ahiret saadetine hazırlamak için toplumdaki dinî bilgi düzeyini yükseltmeye çalışmaktır. Gazali siyaset düşüncesinin temel amacı, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi sağlamak ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır. Yani devletin amacı Allah'ın emirlerine uyarak halkın refahını sağlamaktır. Dolayısıyla siyaset, dini hükümlerin bilgisi ve bu hükümlerin sık sık değişen yaşam koşullarına göre düzenlenmesi ve uygulanmasıdır. Din, toplumsal düzenin devamında önemli bir faktördür. Neticede Gazâlî, devlet başkanlarına nasihatler, kitaplar ve hutbeler yazarak devlet başkanı olacak kişilerin hangi şartlara tabi olması gerektiğini, devlet başkanının ahlakının nasıl olması gerektiğini ve devletin nasıl olması gerektiğini anlatmıştır. Devlet başkanları, devlet başkanları, insanlar ve bilim adamları arasındaki ilişki olmalıdır. Gazali'nin bakış açısına göre, alimin eşi olarak mevcut İslami siyasi düzeni korumak istediği açıktır.

KAYNAKÇA

- Arslan, E. (2019). Gazali'nin Devlet Ve Yönetim Anlayışının Günümüz Yönetim Süreçlerine Yansımaları. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Merkezi.
- Bagdadi, A. (1928). Usulu'd- Din, İstanbul.
- Çubukçu, İ. A. (1961). Gazzali ve siyaset. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(1-4), 121-130.
- Gazali, E. H. (1993). Bâtınlığın İç Yüzü, çev. Avni İlhan, Ankara, TDVY.
- Gazzali, E. H (1984). Fatihatu'l Ulum, (Çev.) Abdulkadir Akçiçek, Gonca Yay. İstanbul.
- Gazzali, E. H. (1971). el-İktisad fi'l-İtikad, (çev.) Kemal Işık. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, F. (1995). Gazâlî'de Devlet, Ankara: T.D.V.
- Köymeni, M. (1989). Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ocak, A. (2002). Selçukluların Dini Siyaseti, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.

- Okumuş, E. (2021). Gazâf'nin Siyaset ve Yönetim Yaklaşımı. Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 21(2), 705-726.
- Orman, S. (1986). Gazali, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özkan, İ. (2010). Gazali'de Siyaset Felsefesi. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rahman, H. (2020). Modern İslami Siyasal Düşüncede Devlet Kavramı: Yusuf El-Karadavi Ve RaŐid El-GannuŐi'nin İslam Devletine Yönelik Yaklaşımları. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rahman, H. (2021). From Farabi to Ibn Khaldun: The Perception of State in the Early Muslim Intellectual's Writings. Liberal Düşünce Dergisi, 26(103), 237-258.
- Şeker, K. (2008). Gazali de Siyaset Düşüncesi. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Şekerci, O. (2016). İmam Gazâli Nasihatü'l Mülûk, İstanbul: İstanbul, Büyüyenay Yayınları.
- Şenol, M. (2018). İslam Siyaset Felsefesinde Riyaset-İmamet Düşüncesi. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sherwan, H.K. (1955). Gazzali'ye göre Nazari ve tatbiki Siyaset, Ankara Üniversitesi.
- Usta, Y. (2020). Gazzâf'i'nin Siyaset Ve Toplum Düşüncesi. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.